AUTORISERET UDGAVE VED

F. HENDRIKSEN

UDGIVET MED STØTTE AF

KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE

TEKSTEN UDARBEJDET AF

FRANCIS BECKETT

KØBENHAVNS RAADHUS

OPFØRT 1893-1905

AUGUST BANGS BOGHANDELS FORLAG
KØBENHAVN MCMVIII

TRYKNINGEN BEGYNDT JANUAR 1907, SLUTTET DECEMBER 1908
OPLAGETS STØRRELSE 500 EKSEMPLARER SAMT 20 NUMEREREDE EKSEMPLARER
TRYKT PAA HAANDGJORT JAPANSK PAPIR

BILLEDERNE UDFØRTE I F. HENDRIKSENS REPRODUKTIONS-ATELIER
H. H. THIELES BOGTRYKKERI

RAADHUSET I KØBENHAVN

BYGNINGENS HISTORIE

I. ____ *9*
[Tilfredshed med C. F. Hansens Raad- og Domhus.] ____ **9**
[Begyndende Pladsmangel.] ____ **10**
[Manglen af Repræsentationslokaler for Københavns Kommunalbestyrelse.] ____ **11**
II. ____ *13*
[Raad- og Domhusets plastiske Udsmykning.] ____ **13**
[C. St. A. Bille rejser Spørgsmaalet om et nyt Raadhus.] ____ **14**
[Spørgsmaalet skydes foreløbig ud] ____ **15**
III. ____ *19*
[Retskommissionen og Raadhussagen.] ____ **19**
[Opførelsen af et nyt Raadhus besluttes.] ____ **21**
IV. ____ *22*
[Ludvig Fengers Raadhusprojekt.] ____ **22**
[Konkurrence om det nye Raadhus.] ____ **25**
V. ____ *28*
[Programmet for det nye Raadhus og for C. F. Hansens Raad- og Domhus.] ____ **28**
[Theofilus Hansens Projekt.] ____ **29**
[De præmierede Skitser.] ____ **30**
VI. ____ *39*
[En ændring i Programmet.] ____ **39**
[De indleverede Projekter.] ____ **39**
[Martin Nyrops Projekt faar den højeste Belønning.] ____ **44**
[Nyrop skal udføre det endelige Projekt.] ____ **45**
VII. ____ *47*
[Uenighed i Udvalget.] ____ **47**
[Kamp i Borgerrepræsentationen for og imod Nyrops Projekt.] ____ **48**
[Baggrund for denne Kamp.] ____ **53**
[Nyrops Projekt antages.] ____ **55**
VIII. ____ *56*
[Raadhusets Opførelse begyndes.] ____ **56**
[Grundstensnedlæggelsen. –] ____ **58**
[Granitmaskerne.] ____ **58**
[Duetaarnet.] ____ **60**
[Isbjørnene.] ____ **61**
[Byvaabenet.] ____ **62**
IX. ____ *64*
[Klokketaarnet.] ____ **64**
[Rejsegildet.] ____ **65**
[Urværk, Klokker og Klokkespil.] ____ **69**
X. ____ *76*
[Plastiske Arbejder.] ____ **76**
[Gaver til Raadhuset.] ____ **80**
XI. ____ *81*
[Kedelhus og Politistald.] ____ **81**
XII. ____ *87*
[Ordningen af Raadhusets Omgivelser.] ____ **87**
[Muslingeskallen.] ____ **88**
[Lurblæsersøjlerne.] ____ **89**

[Misfornøjelse med Muslingeskallen.] 90
[Raadhushaven.] 91
[Bundgaards Gefion-Springvand.] 93
XIII. *94*
[Gennemførelsen af Raadhusets Indre.] 94
[Lockout.] 95
[Nye Bevillinger.] 96
[Raadhusudstillingen af dansk Kunst.] 98
[Det nordiske Pressemøde.] 100
[Raadhuset tages i Brug.] 100
[Raadhusets Dimensioner.] 101
[Opvarmning og Ventilation.] 103
[Byggesummen.] 104
[Byggesummen for Kristiansborg og udenlandske Raadhuse.] 105
XIV. *106*
[Bagbygningen.] 106
[Vandfarve-Dekorationerne.] 114
[Inventar.] 121
[De anseligere Rum.] 121
XV. *125*
[Raadhushaven.] 125
[Dragespringvandet.] 128
[Præsidentgavlen.] 129
[Den aabene Gaard.] 129
[Bjørnespringvandet.] 134
[Raadhusets plastiske Udsmykning.] 135
[Grunden under Raadhuset.] 140
XVI. *141*
[Klokketaarnet.] 141
[Borgertrappen. Træskæringerne paa Rækværket] 144
[Udsmykningen med Malerier. –] 147
[Præsidenttrappen. –] 150
[Ægir og hans døtre. –] 151
XVII. *154*
[Borgerrepræsentationens Lokaler.] 154
XVIII. *162*
[Muslingeskallens Betydning.] 162
[Raadhusets Façade.] 163
[Absalon.] 163
[”Raadhuskælderen”.] 167
[Raadhusets Forhal.] 168
[Fru Slott-Møllers Relief.] 169
[Stuen og 1. sal i Forhuset.] 170
[Raadhushallen.] 171
[Mellembygningen.] 174
[Københavns Raadhusmuseum.] 180
[Samlingerne paa Raadhusets Loft.] 181

XIX. ____ *182*
[Søjlegangen.] ____ **182**
[H. Slott-Møllers Munkerelieffer.] ____ **184**
[Anordningen af Festrummene.] ____ **186**
[Borgerrepræsentanternes Formands og Overpræ-sidentens Værelser.] ____ **187**
[Magistratens og Borgerrepræsentanternes Værelser samt Raadhusbiblioteket.] ____ **189**
[Lorens Frølich Tapeter] ____ **191**
[Festsalen.] ____ **192**
XX. ____ *198*
[Raadhuset og italiensk Bygningskunst.] ____ **198**
[Raadhuset og ældre dansk Bygningskunst.] ____ **198**
[Symbolikken i Raadhusets Udsmykning.] ____ **200**
[Hallens Mindefrise.] ____ **201**
[Bygningens Folkelighed.] ____ **202**
[Raadhusets Betydning for dansk Bygningskunst.] ____ **202**
[Usymmetri og symmetri.] ____ **203**
[”Malerisk” Arkitektur.] ____ **206**
[Udlandets Dom om Raadhuset.] ____ **207**
I. FORTEGNELSE ____ *210*
II. OVERSIGT OVER BYGNINGSHISTORIEN ____ *215*
III. FORTEGNELSE OVER TRYKTE OG UTRYKTE KILDER. ____ *226*
IV. RÉSUMÉ DU TEXTE DANOIS ____ *228*

RAADHUSTAARNET OVER DE GAMLE HUSE I NYBROGADE

FOTOGRAFERET FRA TAGET PAA THORVALDSENS MUSEUM 1906

1. Udsigt fra Kastelsvolden over Københavns Red og Flaadens Leje.
Efter C. W. Eckersbergs Tegning til Panoramabilledet fra 1823.

2. C. F. Hansens Taffelur. Frederiksborg.
Indskrift: Raadhusets Bygmester fra den taknemlige Stad.

I.

[Tilfredshed med C. F. Hansens Raad- og Domhus.]

Da „de 32 Mænd" den 16. November 1815 første Gang var forsamlede i det nye Raad- og Domhus, enedes de om at foreslaa Magistraten, at der som en Paaskønnelse af den Omhu, hvormed Lokalerne var blevet indrettede til Stadens Autoriteter, skænkedes Bygmesteren, Etatsraad og Bygningsdirektør C. F. Hansen, en Gulddaase. Formodenlig har Magistraten fundet, at en Snustobaksdaase ikke var monumental nok; det blev i hvert Fald et fransk Taffelur, udført efter Tegning af Stadsbygmester Malling, der 1818 overraktes Hansen som Erkendtlighedsbevis.

Københavns Kommunalbestyrelse har altsaa været vel fornøjet med de Lokaler, der var blevet den anvist i det nye Raad- og Domhus, og dertil var der ogsaa god Grund. Magistraten havde faaet saa mange og saa store Lokaler, som den havde forlangt, og „de 32 Mænd" havde i et nyt opbyggende Raadhus, som det hedder i deres Skrivelse af 2. Januar 1800 med en Participiumsform af Gerundiums Betydning, ønsket „en Sal af saadan Størrelse, at 32 Personer rummelig dér kunne sidde ved et rundt Bord, med et Værelse foran til Indgang, og et lidet til Arkiv". Dette rimelige Ønske havde de faaet opfyldt. Vi, der kan overse Hansens Virksomhed, maa ogsaa give Kunstneren Ret i, at Raad- og Domhuset med det tilstødende Arresthus er det kraftigste, han har bygget i København. Langt bedre end ved Slotskirken og ved Frue Kirke har han her benyttet det 18. Aarhundredes Yndlingsmotiv, den romerske søjlebaarne Forhal. Men han har rigtignok gjort Vold paa den ioniske Stil, som han har anvendt; dens Ynde og Venlighed har aabenbart været den barske Kunstner ganske fremmed. Hans allerbedste Bygning i København er tillige den bøseste, nemlig Arresthuset. Naar Raad- og Domhuset alligevel altid har baaret et hjemløst Præg, saa skyldes dette ikke udelukkende, at Kunstneren har anvendt fremmede Former. Det har saa mangen dansk Bygmester før og efter Hansen. Snarere er Grunden den, at han savnede, hvad hans kongelige Velynder Frederik VI efter Sigende skal have dulgt bag sin stive Uniformsfrakke, et rigtigt Hjærtelag. Dernæst var Hansens Smag og kunstneriske Uddannelse mere tysk end dansk; han har aabenbart lært en hel Del af den begavede Berlinerarkitekt von Knobelsdorff.

Et mere hjemligt og uforfalsket Præg af Frederik VI's Tid har den doriske Forhal, uagtet den nedstammer fra den romerske Peristyl; paa borgerlig Dansk benævntes den dog Raadstue-Børsen, og den skulde kunne rumme hundrede eller flere Borgere, naar de traadte under Gevær. Den har over sig en ubeskrivelig Blandingsduft af Militarisme og Spidsborgerlighed.

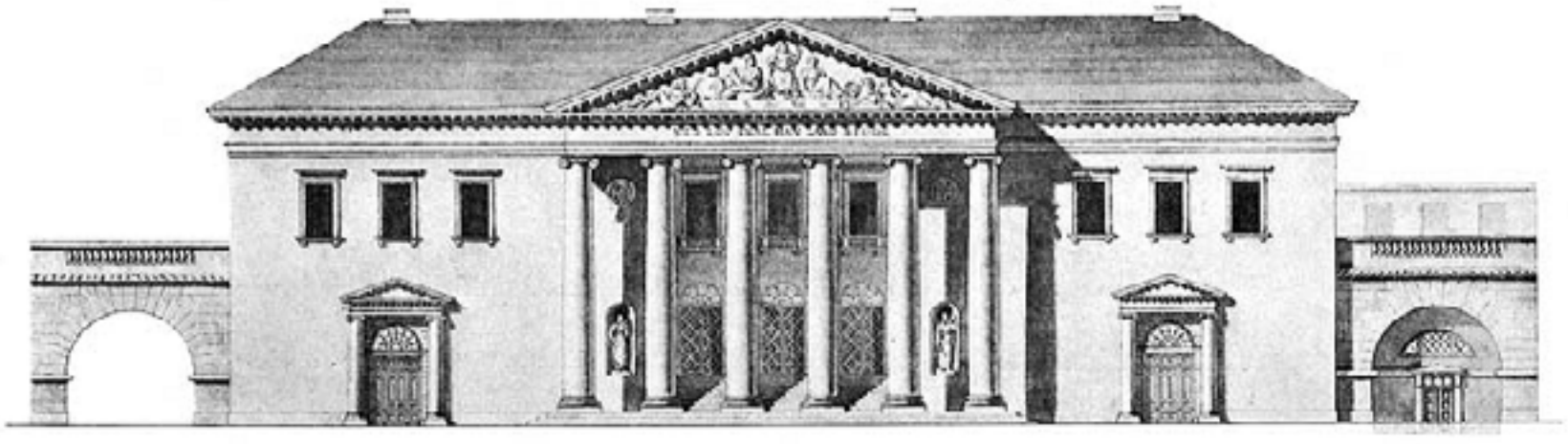

3. Forsiden af det gamle Raad- og Domhus i København. Efter tonet Stik i Kunstakademiets Eksemplar af „C. F. Hansens Værker".

[Begyndende Pladsmangel.]

Hvad Hansen imidlertid ikke kunde vide, var at Københavns Indbyggertal i Løbet af Aarhundredet vilde stige fra 100,000 til omtrent den tredobbelte Størrelse; Pladsen i Raad- og Domhuset, der i sin Tid var nøje beregnet, maatte som en Følge heraf blive altfor kneben. Dog i den første Menneskealder høres der intet om Pladsmangel. Da „de 32 Mænd" ved Anordningen af 1. Januar 1840 var blevet forvandlede til et storborgerligt Repræsentantskab, vedblev man dog at samles i den gamle Sal. Først da Københavns kommunale Forhold 1857 var blevet omordnede, begyndte Spørgsmaalet om Plads at dukke op og blive brændende. Allerede mod Aarets Slutning var der nedsat et Fællesudvalg, der bestod af to Medlemmer af Borgerrepræsentationen og to af Magistraten; det skulde komme frem med Forslag dels om Opførelse af en Bygning til Fattigvæsenets Bestyrelse, dels om den Ombygning af selve Raad- og Domhuset, som var blevet nødvendig ved Kommunalbestyrelsens Omdannelse. Ved Begyndelsen af næste Aar havde Udvalget sin Betænkning færdig. Til Fattigvæsenets Bestyrelse skulde der opføres en særlig Bygning ud mod Hestemøllestræde, medens den vigtigste Forandring indenfor Raad- og Domhusets Mure var den, at Borgerrepræsentationens Forsamlingssal skulde omdannes til Kontorer, medens Magistratens Forsamlingssal, der var større end Borgerrepræsentanternes Sal, skulde benyttes til Kommunalbestyrelsens Møder og til Udførelse af Magistratens Øvrighedshandlinger. Som Erstatning blev der anvist Magistraten det saakaldte Komitéværelse ved Siden af Forsamlingssalen, og dette Værelse skulde udvides til den dobbelte Størrelse.

I Mødet den 1. Marts 1858 sluttede Forsamlingen sig hertil, dog med den betegnende Tilføjelse: Det antoges derhos, at Magistratens nuværende Forsamlingslokale for Fremtiden vilde være at betragte som Borgerrepræsentationens Forsamlingslokale, i Forbindelse med, at det tjente til Afbenyttelse af den samlede Kommunalbestyrelse. Borgernes Tillidsmænd skulde med andre Ord rykke ind i Hovedsalen, medens Magistraten kom til at nøjes med et uanseligere Lokale.

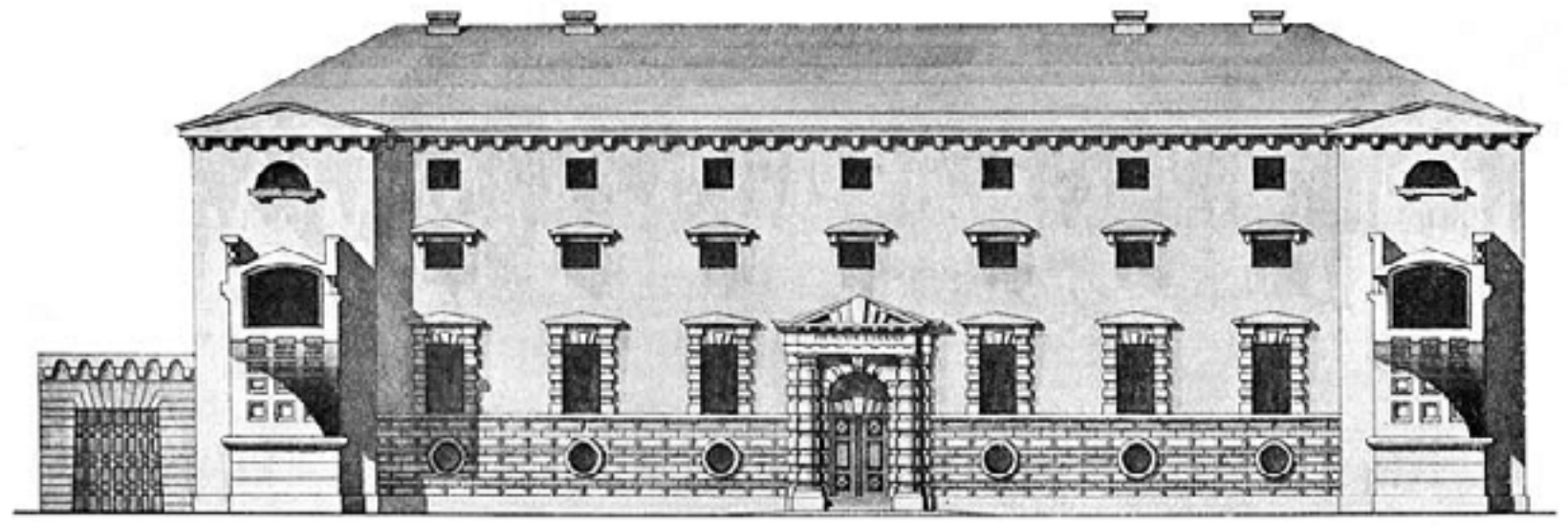

4. Fængslet ved det gamle Raad- og Domhus i København. Efter tonet Stik i Kunstakademiets Eksemplar af „C. F. Hansens Værker".

FØRSTE AFSNIT

Efterat Skattekontoret var blevet oprettet 1862, gjordes der et, rigtignok mislykket Forsøg paa at blive af med Københavns Brandforsikring og Notarius Publicus, som i sin Tid havde faaet Rum i Raadhuset "fordi der den Gang var Plads nok", hedder det nu med et Suk; man blev da nødt til at opføre en Etage paa en af Raad- og Domhusets Sidefløje. Saadan forholdt det sig med Pladsen allerede 1865, og i de syv Aar, der gik, inden Spørgsmaalet om et selvstændigt Raadhus kom frem til offentlig Drøftelse, er Forholdene naturligvis ikke blevet bedre.

[Manglen af Repræsentationslokaler for Københavns Kommunalbestyrelse.]

Foruden den stadig trykkende Pladsmangel var der et andet ømt Punkt ved Raad- og Domhuset. Det gamle Raadhus

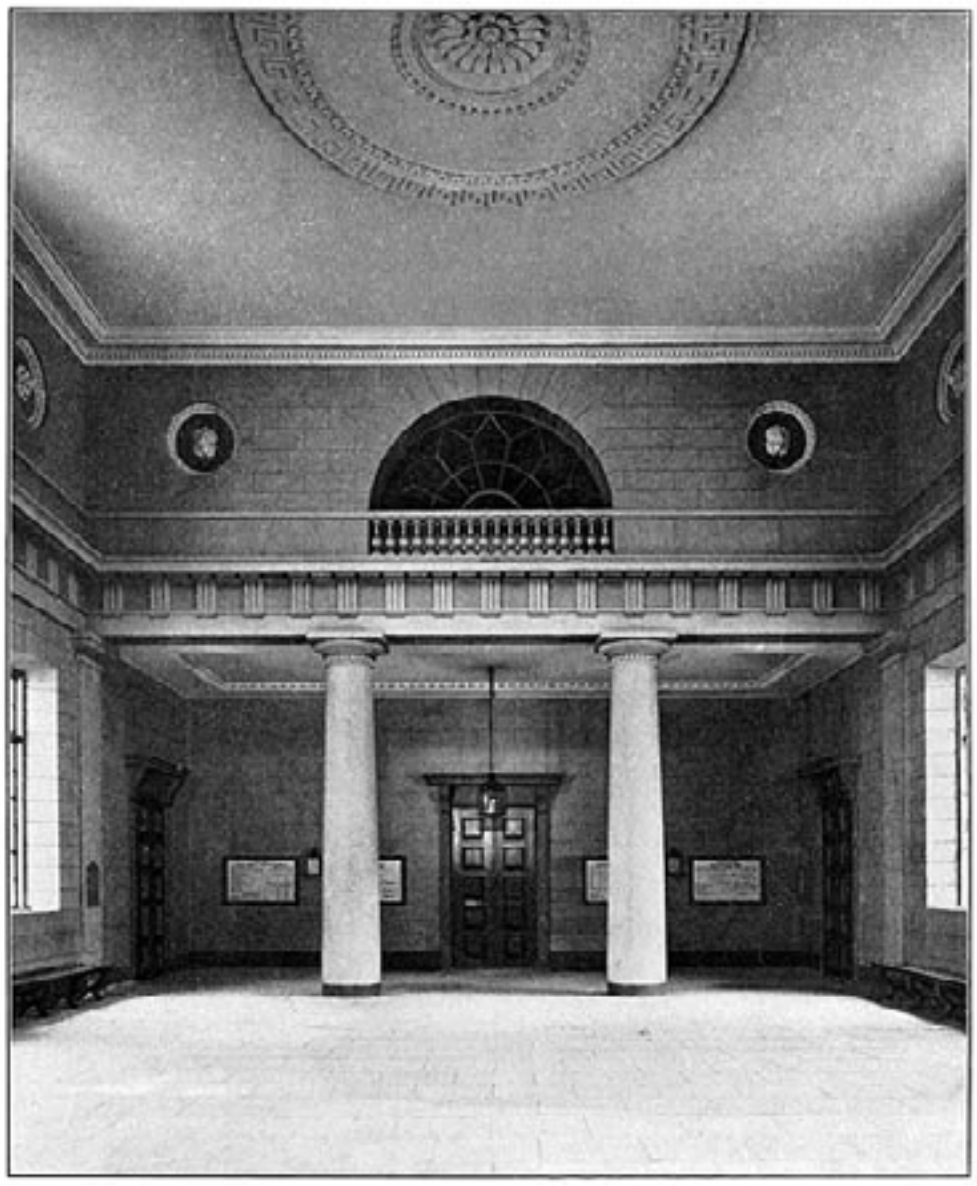

5. Forhallen („Raadstue-Børsen") i det gamle Raad- og Domhus.
Efter Fotografi fra 1906.

fra Kong Hans' Tid, der laa saa bekvemt paa Nytorv med Forsiden ud mod Gammeltorv, var flere Gange blevet udvidet og ombygget, det var brændt og genopført, men det var vedblevet at være Stadens Ejendom. Efter dets Brand 1728 blev Udgifterne til dets Genopførelse ganske vist delt mellem Stadens Kasse og Brandstyrkassen, hvis Beholdning dannedes af en treaarig Brandstyr - d.v.s.: Brandsteuer, Brandskat - i Danmark og Norge, men Byens Styrelse beholdt Ejendoms- og Brugsretten over Bygningen, selv om det er Par Gange hændte, at Staten benyttede Lokaler i den, som ikke hver Dag var optagne. Da dette Raadhus var brændt 1795, og det nye Raad- og Domhus samt Arresthuset var blevet opført (1805-1815), maatte Staden dele Omkostningerne ligelig med Staten, og Byen var ligeledes halvt med Staten om de aarlige Udgifter til Bygningens Vedligeholdelse. I Tidens Løb havde den Opfattelse dannet sig, at der var sket Staden blodig Uret, men gaar man tilbunds i Sagen, er det tværtimod ganske tydelig, at Staten i sin Tid egenlig havde strakt sig vidt, thi Hof- og Stadsretten, som flyttede ind i Hus med Byens Styrelse, havde 1771 blandt andet afløst Bytinget, der fra

6. København set fra det ny Teater paa Norrebro (Blaagaard). Efter Kobberstik af S. H. Petersen? fra 1836.

Arilds Tid var blevet holdt ved det gamle Raadhus, og her havde Politiretten ogsaa altid haft Sæde. Lidt mere indviklet blev Forholdet ganske vist, da Hof- og Stadsretten allerede 1805 blev Landsoverret for Østifterne; thi Landstinget, som den afløste, var blevet holdt i Ringsted; senere, nemlig 1845, føjedes saa Kriminalretten til Politiretten. Men det var da i hvert Fald ikke ganske uden Hjemmel, naar Retterne og Kommunalbestyrelsen var forenede under samme Tag. Dog hvad man daglig havde for Øje var dette, at Københavns Kommunalbestyrelse, som selv dengang den stod under „Vor egen umiddelbare Befaling og Vort Danske Cancellies Overopsigt" havde haft sit eget Hus, nu ikke længer var Eneherre i Huset, og at Stadens Styrelse vel havde en Række Lokaler til Afbenyttelse, men den kunde ikke, om den ønskede det, paatage sig noget Slags Værtskab eller nogen Slags Repræsentationspligter. Efterhaanden som Tiden skred og Byen udviklede sig baade i Størrelse og Selvfølelse, maatte det blive klart, at enten skulde Staten eller ogsaa skulde Kommunen forlade C. F. Hansens Bygning.

7. Gammeltorv med Raad- og Domhuset.
Efter Maleri af Balsgaard fra 1839. Frederiksborg.

8. København set fra Frederiksberg Slots øverste Etage. Efter S. H. Petersens Stik fra 1830.

II.

[Raad- og Domhusets plastiske Udsmykning.]

Det var dog hverken Pladshensyn eller Hensyn til Byens Selvfølelse, der først bragte Raadhusspørgsmaalet frem til offenlig Forhandling. Anledningen var noget helt andet og tilsyneladende ret underordnet.

Sagen var den, at Raad- og Domhuset egenlig aldrig er blevet rigtig færdigt. Forgæves leder man paa selve Bygningen efter de Statuer og Relieffer, som er antydede paa Hansens Tegninger; man finder kun tomme Rum. I Søjlehallen, der jo var fælles for Staten og Kommunen, skulde Nicherne og Blindingerne have været udfyldte med Statuer og Relieffer, og i det trekantede Gavlfelt skulde der være Grupper. Engang havde det været paa Tale at lade Thorvaldsen udføre Billedstøtter af de to klassiske Lovgivere Lykurg og Solon til Nicherne, og til Gavlfeltet havde han modelleret et Relief-Udkast; men det blev 1847 udført i brændt Ler til Kristiansborgs Hovedgavl, og et andet Udkast, Salomos Dom, fra 1835, kom aldrig videre end til Skitsen. Det samme gælder om to Udkast af H.V. Bissen, atter Salomos Dom, og Valdemar Sejr giver jyske Lov, der sammen med et Par ikke synderlig lovende Skitser til Lykurg og Solon, gjorte henholdsvis den første og den anden Januar 1838, findes i Ny Carlsberg Glyptothek.

Allerede 1850 havde Magistraten forelagt Forsamlingen Udkast til Gavlfeltets Udsmykning og Overslag over Bekostningen, men Forsamlingen havde erklæret, at Gavlfeltet burde afpudses ligesom den øvrige Bygning, og da Arkitekt Herholdt 1870 foreslog at lade Thorvaldsens Skitse (Salomos Dom) udføre til Gavlfeltet i Anledning af Hundredaarsdagen efter Kunstnerens Fødsel, blev dette Forslag forkastet. Mere Held havde Arkitekt Meldahl med sig, da han næste Aar vendte tilbage til den samme Sag. Han fik sat igennem, at der maatte bevilges indtil 9000 Rdlr. til Udsmykning af Raad- og Domhusets Forside, og at der skulde fremlægges et detailleret Forslag for Kommunalbestyrelsen. 1872 havde ogsaa tre Billedhuggere udarbejdet Overslag, men da Sagen kom til Forhandling, havde Magistraten faaet Betænkeligheder. Den mente, at Staten burde udrede Halvdelen af Udgifterne. Formelt var dette ogsaa rigtigt, thi da Stat og Kommune aarlig delte Udgifterne til Bygningens Vedligeholdelse, burde Staten jo ogsaa være halvt med Kommunen om Bygningens Udsmykning. Men paa den anden Side havde Forsamlingen allerede vedtaget, at der maatte gives en Sum Penge til den plastiske Udsmykning, uden Hensyn til, om Staten vilde gaa med. Uagtet Meldahl talte varmt for, at Kommunen skulde afholde hele Udgiften, blev han dog overstemt. Hermed fik Sagen sit Dødsstød, thi det viste sig ganske rigtig, at Staten ikke vilde have det mindste med den at gøre. Indenrigsministeriet, under hvilket Bygningen sorterede siden Rentekammerets Ophævelse, vilde ikke søge nogen Bevilling af Rigsdagen, og i Mødet den 17. Februar 1873 foreslog Magistraten, at Sagen saa blev stillet i Bero.

Herpaa vilde Forsamlingen dog ikke gaa ind. Man vedtog at nedsætte et Udvalg paa tre Medlemmer til at overveje, om man skulde tiltræde Magistratens Forslag eller foreslaa en anden Ordning. Under Forhandlingen herom skete det nu, at

9. Jupiter mellem Klogskab (Minerva) og Retfærdighed (Nemesis). I Hjørnerne Havet og Jorden. Thorvaldsens Blyantstegning (fra 1810) til Raad- og Domhusets Gavlrelief. Thorvaldsens Museum.

Raadhusspørgsmaalet pludselig sprang op i Salen, næsten som Trolden i Æsken. Siden den Stund har det ikke været muligt at faa Trolden lukket inde igen. Den har formodenlig overladt sin Æske til det Spørgsmaal, som egenlig var paa Tale: Raad- og Domhusets plastiske Udsmykning, thi medens København har faaet et nyt Raadhus, har den gamle Bygning endnu ikke faaet sine Billedhuggerarbejder, og faar dem vel heller aldrig.

[C. St. A. Bille rejser Spørgsmaalet om et nyt Raadhus.]

Det var den Mand i Forsamlingen, der i højeste Grad havde Københavns Øre, C. St. A. Bille, som kastede sig ind i Debatten. Selve det foreliggende Spørgsmaal interesserede ham aabenbart mindre, og naar man ser, hvorledes han behandlede det, maa man have Lov at antage, at han ikke havde sat sig rigtig ind i, hvorom det egenlig drejede sig. Han var ikke vis paa, sagde han nemlig, at den i mange Henseender fortræffelige, men i andre Henseender mindre heldige Bygning, „hvis mørke og svære Søjler næppe frembyder Vilkaar for Plastiken", egnede sig til Udsmykning. Dette er jo dunkel Tale. Derimod huskede han godt nok paa, at han var Folketingsmand for den mest kjøbenhavnske Kres, den femte, og at han som Kjøbenhavner og Verdensmand havde særlig gode Venner ovre mellem Rigsdagens Bønder. Det er bekendt, fortsatte han, at der ikke for Øjeblikket hos Folketinget, som er den egenlige bevilgende Magt, er nogen Stemning for overhovedet at anvende den plastiske Kunst, og allermindst for at anvende den til Udsmykning af en Bygning, der har et væsenlig kommunalt Præg. Den smidige Debattør og mangeaarige, lydhøre Leder af den offenlige Mening greb saa Anledningen til pludselig at lægge Fingeren paa et Punkt, der ikke blot føltes som ømt af Forsamlingen, men sikkert ogsaa af Københavns Borgere: Statens og Kommunens Forhold til Raad- og Domhuset. Der var det ejendommelige ved dette Forhold, mente Bille, at man ikke rigtig vidste, hvem der egenlig ejede Bygningen. I Almindelighed var dette naturligvis højst uheldigt, og ved en Lejlighed som denne, hvor Talen var om Bygningens Udsmykning, blev Sagen ret uhyggelig. Han berørte dernæst Spørgsmaalet om Pladsen, idet han mindede om, at der var gjort Forsøg paa at skaffe Plads ved at fjærne flere Institutioner, som tidligere havde haft Lokale i Bygningen; men det viste sig, „at en Del af Retsplejen tilligemed Politiet fuldstændig kunde optage Bygningen", og det var ingen Overdrivelse, at hele den kommunale Forretningsgang led under Mangelen paa Plads. Det vilde derfor ikke være unaturligt, om Kommunen besluttede at træffe Foranstaltninger til at samle Kommunalbestyrelsen i en særlig Bygning.

Han sluttede med at anbefale Sagen til Overvejelse, „især paa en Tid, da Kommunen er i den heldige Stilling at være Ejer af udstrakte Grunde, og saaledes kan raade over en af de væsenligste Betingelser efter en langt større Maalestok end

10. Salomos Dom. Skitse (fra 1835) af Thorvaldsen. Thorvaldsens Museum.

11. Valdemar Sejr giver jyske Lov. Skitse af H.V. Bissen. Ny Carlsberg Glyptotek.

12. Solon. Skitse af H.V. Bissen. Ny Carlsberg Glyptothek.

ellers". Disse Ord sigter til, at København just da var i Færd med at udvide sig saa stærkt, som det ingensinde tidligere var forekommet i Byens Historie; det er nemlig i denne Periode, at „de rev Voldene ned", som det poetisk hed, eller som det ogsaa kan udtrykkes: Byen sprængte de aarhundredgamle Fæstnings-værker, besatte de Tomter, over hvilke Fæstningen hidindtil havde lagt sin døde Haand, og forenede sig med Forstæderne ovre paa den anden Side af Søerne.

[Spørgsmaalet skydes foreløbig ud]

Efterat Loven af 6. Januar 1852 havde givet Arealerne hinsides Linierne mellem St. Jørgensøs sydøstlige Hjørne og Kallebodstrand og mellem Sortedamssøens østlige Hjørne og Øresund fri til Bebyggelse, var Indbyggertallet i Forstæderne i de følgende tyve Aar steget med omtrent 35,000. 1867 ophævedes denne Demarkationslinie, saa at nu ogsaa Terrænget mellem Søerne og Voldene kunde overgaa til fri Bebyggelse, i Aaret 1870 overdroges Fæstningsterrænget til Kommunen, og næste Aar tog man fat paa Jordarbejdet ved Botanisk Have. 1872 fik Kommunens Forslag til Benyttelse af Fæstningsterrænget saa kongelig Stadfæstelse.

13. Lykurg. Skitse af H.V. Bissen. Ny Carlsberg Glyptothek.

Men ogsaa indenfor Voldene brød man i disse Aar ned og byggede op, udvidede, omdannede og forskønnede.

14. Salomos Dom. Skitse af H.V. Bissen. Ny Carlsberg Glyptothek.

KØBENHAVNS RAADHUS

1859 havde Marinen afstaaet Gammelholm til Bebyggelse, og just ved denne Tid rejste Gammelholmskvarteret sig; omtrent samtidig tog Det kjøbenhavnske Byggeselskab fat paa at omskabe det uhumske Parti tæt opad Byens Hovedaare og ved dens anseligste Torv til Ny Østergade og Hovedvagtsgade, og en paafaldende stor Mængde monumentale Bygninger var blevet opførte i Perioden, Zoologisk Museum i det lærde Kvarter, Industriforeningens Bygning udenfor Voldene, Nationalbanken, Det kgl. Teater, Mønten; og allerede i Begyndelsen af Tredserne var Kommunehospitalets Bygningskompleks opstaaet, medens Kommunalbestyrelsen stadig sad indeklemt paa Nytorv uden rigtig at vide - som Bille antydede -, om den var købt eller solgt.

Under al denne Omkalfatring, hele denne Udvidelsestrang og Byggefeber kunde Bille vente, at hans Tale om et nyt Raadhus ikke vilde falde død til Jorden, hverken i eller udenfor Forsamlingen. Selv havde han iøvrig taget virksom Del i Byens Udvikling, først gennem sit Blad, „Dagbladet", dernæst ogsaa fra sin Plads i Folketinget. Nu, da han havde solgt sit Blad (1872), var han blevet valgt ind i Borgerrepræsentationen, over hvis Forhandlinger hans Vid, hans Slagfærdighed og hans gode Hoved udbredte megen Festivitas.

Spørgsmaalet var jo imidlertid kun foreløbig om Raad- og Domhusets plastiske Udsmykning, og til at drøfte dette blev der nedsat et Udvalg, som kom til at bestaa af Bille, Professor Julius Thomsen og desuden Arkitekt Meldahl, der fik en væsenlig Del af det kunstneriske Ansvar for de samtidige københavnske Nybygninger. En Maaned senere havde dette Udvalg sin Betænkning færdig, og i Mødet den 21. April 1873 kom den til Forhandling. Spørgsmaalet om den plastiske Udsmykning var skudt i Baggrunden, medens selve Hovedsagen var en Opfordring til Magistraten om at vælge (tre) Medlemmer, der sammen med det oprindelige Udvalg skulde „undersøge det Ejendoms- og Brugsforhold, hvori Stat og Kommune staar til hinanden med Hensyn til det nuværende Raad- og Domhus, samt eventuelt gøre Forslag til Opførelse af en ny Bygning for den kommunale Administration".

Det var visselig en stor og betydningsfuld Sag, der her blev draget frem, men den paafølgende Forhandling havde paa ingen Maade noget stort Præg over sig, tværtimod. Selv Ordføreren, Bille, tabte Humøret, da Forhandlingen for en væsenlig Del syntes at dreje sig om Forstaaelsen af Betænkningens Ordlyd, der dog med nogen god Vilje ikke var vanskelig at klare. Imidlertid fik baade Magistraten og Repræsentanterne Lejlighed til at fremhæve de ganske utaalelige Vilkaar, hvorunder man maatte arbejde i de daværende Lokaler. For Repræsentanterne gjaldt det endog Liv og Død, thi, som Meldahl bemærkede, Forsamlingens Medlemmer sætter Helbredet til i Komitéværelset saa vel som i Forsamlingssalen. Og fra Magistratens Side oplystes det, at Forholdene ikke tillod Anbringelse af nye Arbejdskræfter, uagtet der kunde være den største Trang dertil.

Uheldigt var det nu ogsaa, at Udvalget ikke, inden det afgav sin Betænkning, havde skaffet sig nogen Oplysning om Statens og Kommunens gensidige Forhold til Bygningen, thi det maatte blive Udgangspunktet for enhver videre Forhandling, hvad der ogsaa senere viste sig. Bille var et altfor klart Hoved til ikke at føle, at der her var forsømt noget, og han søgte straks at bryde Braadden af det ventede Angreb ved en munter Parade. Der var ikke sket nogen yderligere Henvendelse, sagde han, fordi man havde forudset, at man gennem en Forespørgsel med skriftligt Svar let kunde komme ind paa en noget langsom Forretningsgang. Det var jo morsomt nok, navnlig for dem, der stod udenfor Magistraten og ikke havde noget imod, at den fik et Hib, men det laa altfor nær hertil at svare, at naar man ikke vilde lade andre skaffe de nødvendige Oplysninger, kunde man selv have gjort det. Nemesis, den strænge Retfærdigheds Gudinde, der ikke ænser et nok saa vittigt Forsvar, var da ogsaa straks over Bille. En af Forsamlingen, Overretsprokurator Herforth, havde nemlig gjort sig den Ulejlighed, inden Betænkningen blev forelagt, at undersøge Spørgsmaalet om Statens og Kommunens Forhold til Bygningen. Helt tilbunds var han ikke naaet, hvad han ogsaa selv indrømmede; først senere fik man fuld Klarhed: Grunden, hvorpaa Raad- og Domhuset stod, Opførelsen af selve denne Bygning og af Arresthuset havde ialt kostet 497,644 Rdlr., hvoraf Stat og Kommune hver havde betalt sin Halvdel; men det Materiale, Herforth havde skaffet

ANDET AFSNIT

15. Kort over København med de indlemmede Distrikter og med den i 1907 ved Overenskomst med Gentofte Kommune ændrede nordligste Grænse. A-A (rød Linie) Byens Udstrækning i 1814. B-B (rød Linie) Byens Udstrækning efter Indlemmelsen 1901-02. Frederiksberg Kommune er angivet med en let blaa Tone. Med blaa Linier er de nedrevne Volde antydede. Den blaa Linie b-b er Demarkationslinien af 1810, a-a Demarkationslinien efter Lov af 1. Juni 1852. Kortet er med Forlæggerens Tilladelse gengivet efter Traps „Danmark" 3. Udgave.

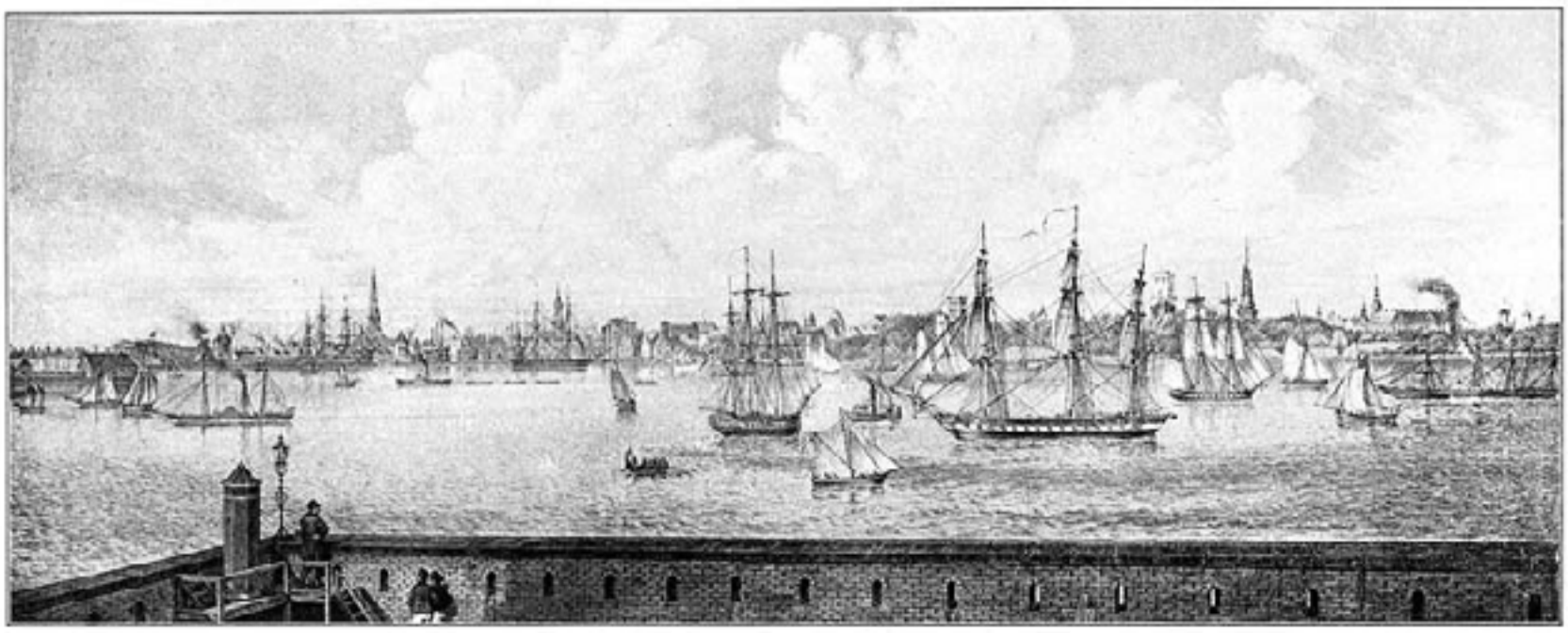

16. København set fra Batteriet Trekroner. Litografi tegnet efter Naturen af I. C. Bruun. 1854.

frem og forelagde Forsamlingen, gav ham saa gode Kort paa Haanden, at han mod Forslagsstillernes Ønske kunde sætte igennem, at deres Betænkning blev ændret. Den kom til at lyde saaledes: Forsamlingen opfordrer Magistraten til med den at deltage i Nedsættelsen af et kombineret Udvalg, med det Hværv at undersøge det Ejendoms- og Brugsforhold, hvori Stat og Kommune staar til hinanden med Hensyn til det nuværende Raad- og Domhus, og at afgive Betænkning over, hvor vidt der maatte være Anledning til at se dette Forhold bevaret eller ophævet. I det oprindelige Forslag tog man først et lille Skridt og saa et langt Skridt frem mod Raadhussagens Løsning, men det blev vedtaget at gøre det første Skridt og saa skyde Raadhussagen ud i den uvisse Fremtid. Saaledes saa det i hvert Fald ud, og Bille og hans to Fæller ønskede derfor ikke at indtræde i Fællesudvalget.

17. Udsigt over København set fra Smøgen mellem Pilealleen og Rahbeks Alle (den høje Gavl tilvenstre tilhører Bakkehuset). Efter Maleri i Nationalmuseet fra 1837 af F. Zweidorff.

17. København set fra Valby Bakke. Litografi efter Tegning af Vilh. Pedersen. 1855.

III.

[Retskommissionen og Raadhussagen.]

Bille har altsaa Æren af at være den første, der bragte Raadhussagen frem i Borgerrepræsentationen. Man paastod ellers, at Bille gærne fordærvede de Sager, han rørte ved, og at det maatte gaa som det gik i dette Tilfælde forstaar man ogsaa meget godt. Hans livlige Sind og hele hans offenlige Virksomhed gjorde ham mindre skikket til at fordybe sig i kedsommelige Enkeltheder, og han havde ikke gjort tilstrækkelig Regning paa den kolde Bølge, der fulgte efter den Strøm af Begejstring, som hans Ord først havde fremkaldt; han mente, at der ikke var „mindste Grund til at nedsætte et talrigt kombineret Udvalg for at undersøge et rent historisk Forhold", men deri havde han Uret. Foreløbig syntes det dog, som om hans mørke Anelser skulde gaa i Opfyldelse, idet Udvalgets Sammensætning nok kunde tyde paa, at Raadhussagen skulde skrinlægges. Foruden af Herforth kom det til at bestaa af Geheimeetatsraad Fenger og Grosserer C.E.Thune. Fenger havde foreslaaet at lade Spørgsmaalet om Statens og Kommunens indbyrdes Forhold hvile, indtil den forestaaende Retsreform var blevet gennemført; dette er, som bekendt, den Dag idag endnu ikke sket; og Thune havde erklæret, at han som tilhørende en ældre Slægt, Tiden fra Aarhundredets Begyndelse, da man ikke havde Midler til at tilfredsstille store Fordringer, havde vænnet sig til at kunne lade sig nøje med lidt. Han kunde gaa ind paa Herforths Forslag, men han havde intet imod at lade Sagen hvile. Udvalget, der tiltraadtes af Borgmestrene Schlegel og H.N.Hansen og af Arkitekt Herholdt, havde først efter hele tre Aars Forløb sin Betænkning færdig. Havde Billes nærmest været affattet med en Harefod, kunde man med nogen Grund overfor Fællesudvalgets Betænkning indvende, at Indgangen var lovlig lang, thi efter en meget udførlig, og meget grundig, historisk Indledning foreslog Udvalgets Flertal kort og godt, at Sagen „ganske stilles i Bero". I Mødet den 3. December 1877 forelagdes denne Betænkning, der altsaa var Resultatet af henved fem Aars Overvejelser. At Raadhusspørgsmaalet da ikke blev helt ombragt skyldes ikke noget Medlem af Borgerrepræsentationen, men et Medlem af Magistraten, Borgmester H. N. Hansen. I Udvalget havde han foreslaaet, at der skulde bevilges 2000 Kr. til at undersøge, hvorledes Raad- og Domhuset kunde indrettes, naar enten Staten eller Kommunen flyttede ud, og hvilken af de to Parter der stod sig bedst ved at blive. Hans Forslag blev vedtaget den 14. Januar 1878, og dermed var Raadhusspørgsmaalet holdt oven Vande.

Det blev nu den anden Part i Sagen, Staten, der kom til at give sit Ord med i Laget; det var, da det endelig lød, saa kraftigt og afgørende, at Raadhussagen kom helt paa det Tørre derved. Nogle Maaneder efter at Borgmester Hansens Forslag var gaaet igennem, blev der pustet nyt Liv i en femten Aar gammel Kommission, der var nedsat af Justitsministeriet. Den havde til Opgave at udarbejde Forslag om Tilvejebringelse af Rets- og Arrestlokaler m.v. i København; for Kortheds Skyld kaldes den i det følgende *Retskommissionen.* Nogle Aar gik hen med at indsamle et omfattende Materiale og foretage indgaaende Undersøgelser baade af historisk og juridisk Art, og 1883 havde

Kommissionen affattet Betænkning og Indstillinger, der tiltraadtes af Justitsministeriet, og mod hvilke Finansministeriet ikke havde noget at indvende. Inden disse Indstillinger sendtes videre til Rigsdagen ønskede Justitsministeriet, at Københavns Kommunalbestyrelse skulde udtale sig om dem; i Mødet den 17. December var de saa lagt frem til Forhandling i Borgerrepræsentationen med Magistratens skriftlige Anbefaling. I Hovedsagen gik de ud paa følgende: Københavns Kommune skal opføre en Fængselsbygning til 300 Fanger (det blev senere Vestre Fængsel); Arresthuset skal indrettes til Varetægtsfængsel, og Staten overlader Kommunen sin Andel i det;

18. Arrestbygningen ved det gamle Raadhus, set fra Nytorv. Tilvenstre den senere opførte Indgang til Fængslet. Efter Fotografi.

Raad- og Domhuset skal omdannes til et udelukkende Domhus med Lokaler for Underretterne og Politiet; som Vederlag for Fattigvæsenets Bygning i Hestemøllestræde og for Kommunens Andel i Raad- og Domhuset skal Staten betale Kommunen 300,000 Kr. H. N. Hansen og Herforth havde været Kommunens egenlige Tillidsmænd i Retskommissionen, og naar man med Opmærksomhed læser det i sin Art beundringsværdige Indlæg, som Justitsministeriets Tillidsmand, Departementschef Ricard, har udarbejdet, maa man indrømme, at Overenskomsten alt vel overvejet ikke kunde siges at være ufordelagtig for Kommunen, skønt den tilsyneladende blev holdt stærkt til Ilden; det er aabenbart, at den vilde være blevet ugunstigere stillet, hvis den ikke havde haft omsigtige og energiske Talsmænd i Kommissionen. En ganske anden Sag er det, at Københavns Borgere og deres Repræsentanter havde ventet sig Guld og grønne Skove, naar Samejet mellem Stat og Kommune engang skulde ophæves, og disse gyldne Drømme blev unægtelig henvejrede. Magistraten og de tvende Tillidsmænd valgte imidlertid det Parti at indrømme det alt sammen. Kommunen var den lidende Part, Staten

havde altsaa kun Grund til at være tilfreds. Den foreslaaede Ordning, hedder det forsigtig i Magistratens Skrivelse, gaar for saa vidt Kommunens Interesser for nær, som Statens Bidrag sættes til ikkun 300,000 Kr.; Herforth røbede, at Overenskomsten overhovedet først var opnaaet i sidste Øjeblik „efter en haard Kamp", og H.N.Hansen, der talte om den „tarvelige Overenskomst", indrømmede villig, at „Forliget var temmelig skralt for Kommunen". Men naar disse Ofre var blevet bragt paa den borgerlige Anskuelses Alter, saa maatte det ogsaa indrømmes, at Fængselsforholdene paatrængende krævede en ny Ordning, og at Kommunen strengt taget havde Kniven paa Struben. Thi som Herforth antydede under Henvisning til Ricards Votum: der kunde komme den Tid, da Staten satte Kommunen paa Gaden og ved et Magtsprog forbød at benytte Arresthusets Lokaler mere, fordi de ikke stemmede med Lovens Bydende. Hertil kom nu ogsaa, at Retskommissionens Betænkning var saa lang som et ondt Aar og krævede en betydelig Selvvirksomhed, hvis man vilde trænge tilbunds i alle dens Enkeltheder, og at Ricards truende Votum svævede over den som en Tordensky. Der var overhovedet ingen Udvej, ingen Mulighed for Ændringer; man var nødt til enten at forkaste hele Sagen eller vedtage den; Magistratens Indstilling blev saa enstemmig vedtaget.

[Opførelsen af et nyt Raadhus besluttes.]

Kommunen var altsaa gaaet ind paa at forlade det gamle Raad- og Domhus, og heraf fulgte, at den nu maatte skaffe sig et *nyt Raadhus*. Det egenlige Initiativ var saaledes udgaaet fra Staten, men endnu inden Rigsdagen havde billiget den foreslaaede Overenskomst, havde Kommunen taget det afgørende Skridt til Raadhussagens Løsning. I Mødet d. 11. Maj 1885 foreslog Magistraten at nedsætte et Fællesudvalg, som skulde drøfte Beliggenheden af det nye Raadhus og udarbejde et Program for Opførelsen. I sin Skrivelse fastholdt Magistraten, „at Grundlaget for Overenskomsten var lidet favorabelt for Kommunen"; da det altsaa maatte være mere favorabelt for den anden Part, Staten, kunde man trøstig gaa ud fra, at det vilde blive antaget. Borgerrepræsentationen sendte 12 Medlemmer til Fællesudvalget. Formanden og Næstformanden, Overretsassessor P. Koch og Tømmermester Kayser, fik det største Stemmetal, nemlig 30, Arkitekt Meldahl og Malermester Schmiegelow det mindste Antal Stemmer, kun 17. De fire Borgmestre og to Raadmænd traadte ind i Udvalget, hvis Formand var Overpræsidenten. Medens Forhandlingen om Retskommissionens Betænkning i hvert Fald udadtil havde baaret et bekymret og betænkeligt Præg, mundede dette Møde, i hvilket man rask tog Følgerne af den tidligere Beslutning, ud i den festligste og frejdigste Stemning. Paa Repræsentanternes Vegne hilste Højesteretsassessor Knudsen det fremtidige Raadhus Velkommen; det krævedes ikke blot af Byens Tarv, men ogsaa af dens Ære og Velfærd, og han haabede, det maatte blive et Udtryk for Byens og hele Tidens Skønhedssans. Og da Borgmester Borup sluttede sin Tale med det Ønske, at Raadhuset maatte blive København værdigt og saa smukt, som man var i Stand til at opføre det, lød der Hør-Raab fra Forsamlingen.

19. Borgmester Borup i sit Kontor paa det gamle Raadhus.

20. Vesterport under Nedbrydning. Efter Maleri fra 1859 af Heinr. Hansen.

IV.

[Ludvig Fengers Raadhusprojekt.]

Baade mens Fællesudvalget arbejdede og allerede inden det var nedsat, voksede og svulmede Københavns Raadhus paa Papiret ligesom den forslugne Dreng i Eventyret. Bille tænkte sig nærmest Raadhuset kun som en Bygning for de kommunale Institutioner, og da Raadhusspørgsmaalet kom frem i Retskommissionen, gik man heller ikke her videre. Uagtet Sagen egenlig laa udenfor Kommissionens Omraade, fik man dog Arkitekt Ludvig Fenger til at sysle med den. Han skaffede sig Oplysninger om Pladsfordringerne, og paa Grundlag af disse Oplysninger udarbejdede han Planer til et Raadhus som en firfløjet Bygning udenom en Gaard, fire Stokværker høj med omløbende Korridorer i hvert Stokværk. Naar alle Pladsfordringer var sket Fyldest, vilde Bygningen komme til at koste noget mindre end 900,000 Kr., men for at være paa den sikre Side afrundedes Summen opad til 1 Mill. Kr. I sit Overslag var Fenger gaaet ud fra det, som en Kvadratalen Kommuneskole kostede at opføre, og Raadhuset vilde da være blevet, hvad man i Halvfjerdserne og Firserne forstod ved en „kommunal Bygning", et korrekt, men tørt og kedeligt Stykke Bygningskunst. I Retskommissionen var man paa det rene med, at Raad- og Domhuset ikke lod sig bruge som Raadhus alene, fordi Bygningen ikke vilde yde et tilstrækkeligt Antal gode *Kontorlokaler,* og hedder det videre Bygningens Arkitektur stempler den mere som et „Domhus" end som et „Raadhus". Disse sidste Ord viser, at i hvert Fald den kommunale Selvfølelse nu var vaagnet, men det var værd at vide, hvad den anden Part, Domsmagten, vilde sige til dem: om Nutidens Opfattelse af Lov og Ret virkelig vil anerkende den barske og alvorlige romersk-tyske Bygning som sin egen. Sagen er vistnok den, at Hansens Bygning er en udmærket Prøve paa en offenlig Bygning fra Frederik VI's Tid, uden forresten at have noget særlig kommunalt eller judicielt Præg. Bedre end de Ord af Jyske Lov, der er sat paa den, passer den latinske Inskription, der staar paa en anden af Hansens Bygninger, Metropolitanskolen: *Disciplina sollerti fingitur ingenium,* hvilket til Nød paa Dansk kunde gengives med de berømmelige Ord: Vi alene vide.

Men allerede 1873 var det blevet antydet, at Stadens Raadhus dog kunde blive noget andet og mere end en slet og ret „kommunal Bygning". Under Omtalen af et mindre vel betænkt Andragende fra Beboerne mellem Vestergade og det daværende Halmtorv ytrede Meldahl i Forbigaaende virkelig profetisk, at Voldterrænget her muligvis kunde benyttes til et *Hôtel de ville,* som han udtrykte sig, thi, fortsatte han, vort kommunale Liv kan mulig udvikle sig saaledes, at Kommunen her som andetsteds faar Repræsentationspligt. Den maa da have sit Raadhus paa en af Byens smukkeste Pladser, og saaledes indrettet, at den paa værdig Maade kan modtage sine Gæster. Ti Aar senere, da Retskommissionens Forslag

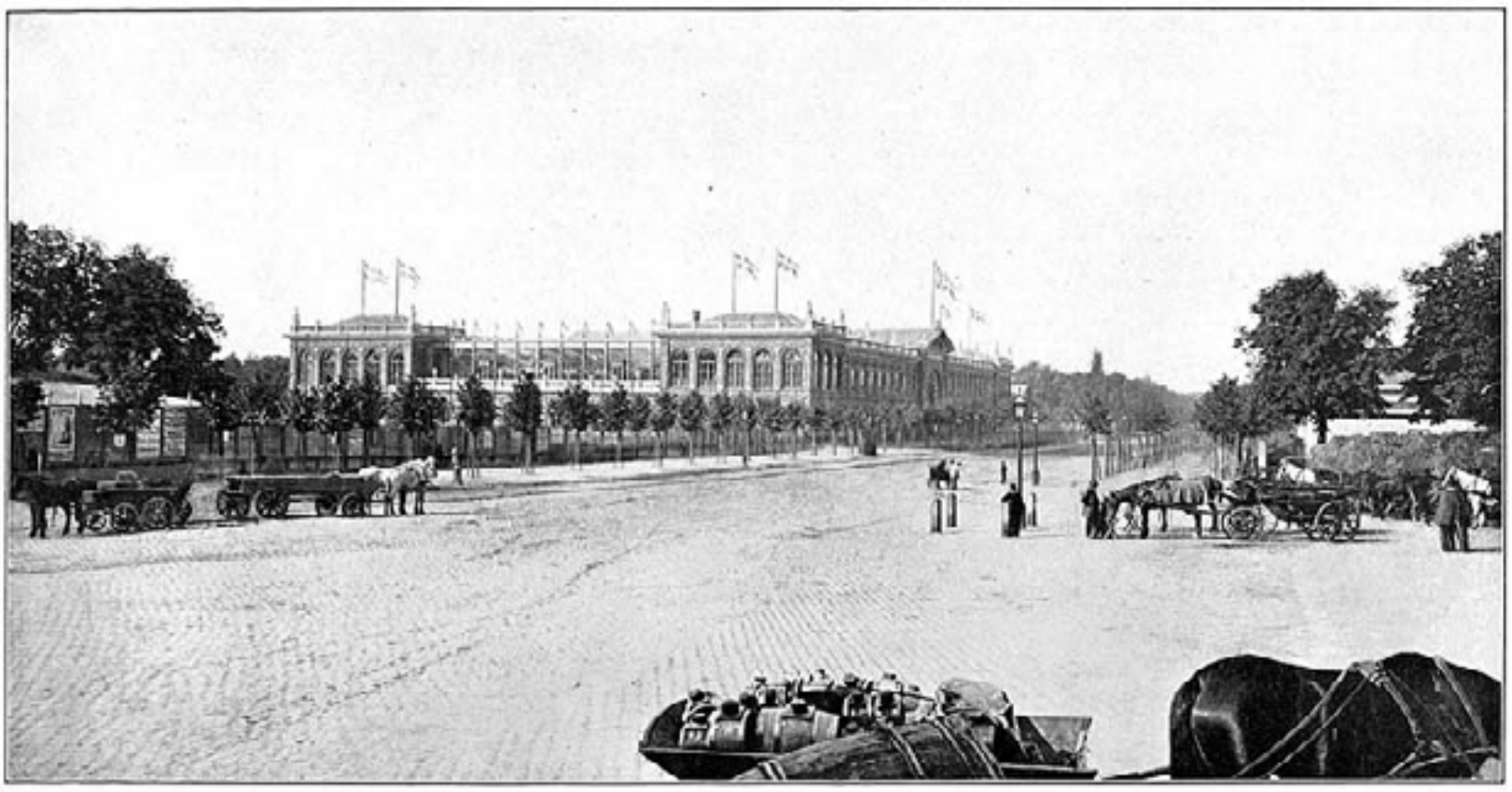

21. Vesterbros Passage under Udstillingen 1872. Efter Fotografi.

blev drøftet i Byraadet, antydede Herforth forsigtig, at den Million, der var beregnet til et nyt Raadhus, næppe vilde slaa til, men „at Summen vel endog vilde blive højere". Dog det vigtigste var, at Bygningen blev Byen værdig i dens Egenskab af Rigshovedstad, og at Kommunen nu blev Herre i sit eget Hus. I 11-Maj-Mødet 1885, paa hvilket det bestemtes at nedsætte Fællesudvalget, lød Udtalelserne mere uforbeholdne. Københavns Borgere, sagde Højesteretsassessor Knudsen, maatte næsten skamme sig, naar de skulde føre Fremmede hen til den nuværende Raadhusbygning for at vise dem Byens Hus. Naar man nu byggede et nyt Raadhus, maatte man først og fremmest sørge for, at Bygningen blev det nye København værdig. Paa Magistratens Vegne bemærkede Borgmester Borup mere forsigtig, at det nye Raadhus „vistnok vil blive noget dyrere", end Retskommissionen havde tænkt sig, dels fordi Administrationen maatte stille større Pladsfordringer, dels ogsaa fordi man maatte have et Repræsentationslokale. Byens Værdighed udadtil, dens stærke Udvikling indadtil og den deraf følgende borgerlige Selvfølelse, det var altsaa de Hensyn, der skulde virke ansporende paa Fællesudvalgets Arbejde.

Foreløbig saa det dog ud til, at Fællesudvalget paa ingen Maade vilde forhaste sig. I September 1886 klagede Højesteretsadvokat Nellemann i Borgerrepræsentanternes Møde over, at man ikke bestilte det allermindste; det var i hvert Fald over et Aar siden, at Udvalget havde været sammenkaldt. Disse rene Ord fra en Mand, der selv var Udvalgsmedlem, hjalp for saa vidt, som Udvalgets Møder herefter blev hyppigere. Der var nu heller ikke mindste Paaskud for at ligge ledig, efterat Spørgsmaalet om Ophævelsen af Samejet mellem Stat og Kommune var blevet løst. Den 6. Februar 1886 var Landstinget gaaet ind paa, at Staten skulde betale den ene Halvdel af de 300,000 Kr., saa snart Justitsministeriet havde godkendt Planerne til det nye Fængsel, og den anden Halvdel, saa snart Kommunen havde rømmet Raad- og Domhuset. 16. April 1887 meddelte Justitsministeriet saa Magistraten, at det havde tiltraadt Overenskomsten, og den ene Halvdel af Pengesummen blev udbetalt (den sidste Halvdel blev betalt 1902). Ved samme Tid kunde Fællesudvalget indstille til Kommunalbestyrelsen, at det nye Raadhus skulde opføres paa Voldterrænget Syd for Vesterbros Passage, dér hvor den 1886 sløjfede Gyldenløves Bastion havde været, mellem Halmtorvet og den fremtidige Bulevard. I Udvalget havde det ogsaa været paa Tale at lægge Raadhuset paa det nuværende Grønttorv, ved Ørstedsparken, mellem Ahlefeldtsgade og Vendersgade, men Pladsen her var ikke stor nok; paa de to Sider vilde den nemlig blive begrænset af 25 Alen brede Gader med høje Huse, der vilde tage Lyset bort fra Raadhusets underste Stokværker, og hvis man vilde rykke Raadhusets Sider 15

til 20 Alen tilbage, vilde man ikke have Plads nok til Bygningen paa det 120 Alen brede Torv. Ved Vesterbros Passage var der derimod Rum til at røre sig. Den 6. Juni blev Udvalgets Forslag vedtaget af Borgerrepræsentanterne, dog med en Ændring, som Prof. Jul. Thomsen foreslog. I Indstillingen hed det nemlig, at Raadhuset bagtil skulde begrænses af Farvergades Forlængelse; denne Sætning foreslog Thomsen, støttet af Meldahl, at stryge, og herpaa gik Forsamlingen ind. Som en Følge heraf fik Udvalget nu frie Hænder med Hensyn til Raadhusets Udstrækning i Dybden.

For dog at vise, at man virkelig havde taget ordenlig fat i Fællesudvalget, meddelte man endvidere, at Magistratens forskellige Afdelinger og Borgerrepræsentationen havde faaet Opfordring til at fremsætte deres Krav om Antallet og Størrelsen af de Rum, de enkelte Administrationsgrene havde Brug for. Det Materiale, der saaledes blev skaffet tilveje, skulde Arkitekt Fenger, - der 1886 var blevet Stadsarkitekt, bearbejde sammen med Udvalgets Sekretær, Justitsraad Stockfleth, og paa dette Grundlag udarbejdede saa Fenger et fuldstændigt Projekt, der saaledes er det allerførste kunstnerisk gennemarbejdede Forslag til det nye Raadhus ved Vesterbros Passage.

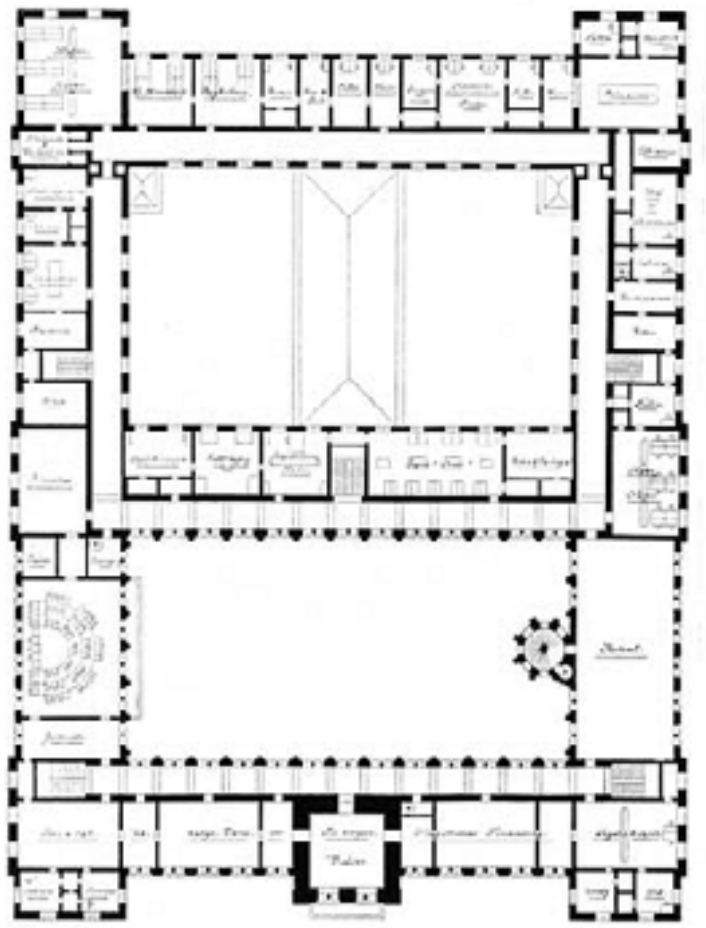

22. L. Fengers Raadhusprojekt. Hovedetage.

Uden at gaa den lærde og kundskabsrige Arkitekt for nær, kan man vel sige, at hans Projekt smager mere af Skolen end af Livet. Hans Udgangspunkt var ogsaa taget fra „de bedre nye Kommuneskoler", men man vilde nu engang ikke have nogen Skolemesterbygning. Man havde lovet hinanden, at Stadens nye Raadhus skulde give Udtryk for Tilværelsens dybeste Alvor og højeste Festlighed, at det med andre Ord skulde være inspireret; men dette var unægtelig Fengers Bygning ikke. Kunstneren havde rykket Forsiden tilbage mellem Frederiksberggade og Lavendelstræde, medens Bagsiden laa ud til Farvergades Forlængelse; allerede herved var Projektet forældet ved dets Fremkomst. Han havde tænkt sig Bygningen, der vilde koste omtrent 2 Mill. Kr., opført af røde Mursten i (noget tør) nordtysk gotisk Stil, fire Stokværker høj udenom to Gaarde; den forreste af disse Gaarde var den overdækkede Raadhushal, der var en af Fællesudvalgets første Tanker, den bageste Gaard deltes, paa en noget lignende Maade som ved det nye Raadhus i Berlin, ved en to Stokværker høj Tværbygning i to mindre Gaarde, men paa en kunstnerisk Opdyrkning af disse to snævre og triste Baggaarde havde Fenger ikke tænkt. Heller ikke var det heldigt, at han i den overdækkede Gaard havde anbragt en Gengivelse af det aabne

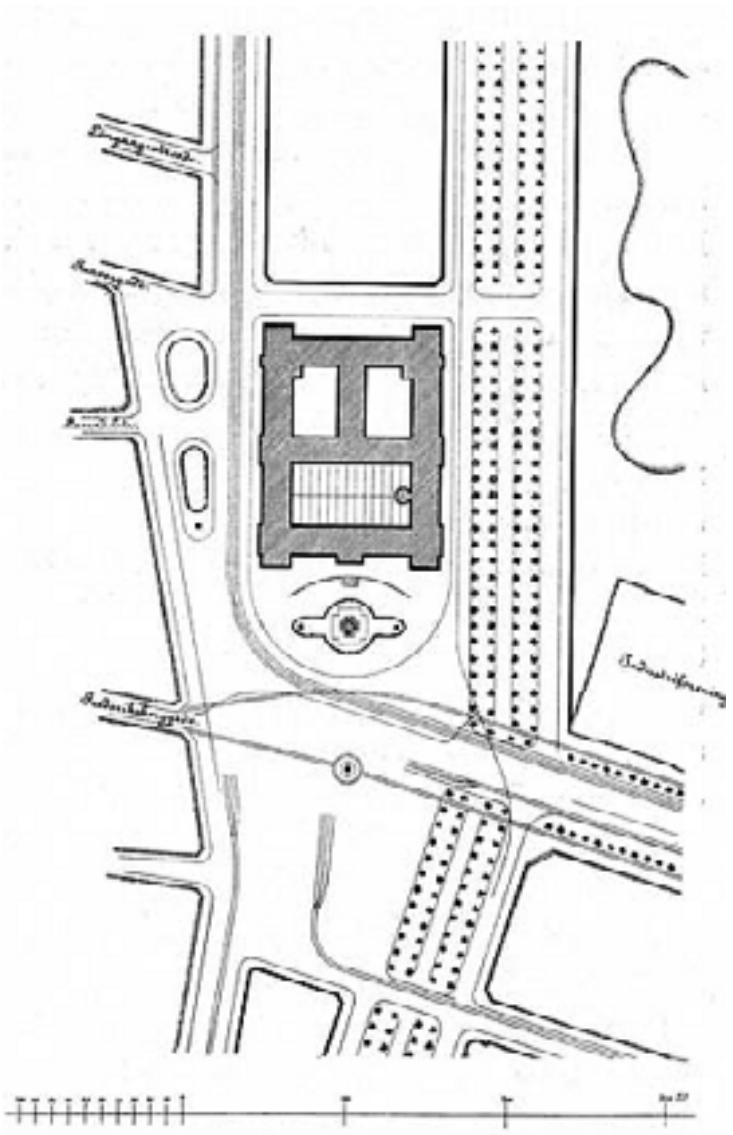

23. L. Fengers Raadhusprojekt. Situationsplan.

Trappetaarn fra Slottet i Blois, thi dette muntre og ridderlige Stykke fransk Renaissancearkitektur gik kun daarlig i Spænd sammen med den øvrige Bygnings nordtyske Tunghed. Ogsaa Stokværksplanerne havde aabenbare Svagheder. Festsalen var saaledes ikke lagt ud mod Vesterbros Passage, men ud til Bulevarden, og Raadstuearkivet laa allerøverst oppe paa tredie Sal i Mellembygningen. Til borgerlige Vielser var der, snurrig nok, ikke skaffet Plads andetsteds end i Taarnet, Midttaarnet ud mod Passagen. Først senere blev man enig om ikke at indrette noget særligt Værelse til borgerlige Vielser, fordi de, som det bemærkedes, jo ikke var obligatoriske. Fengers Projekt blev det første kunstneriske Arbejde, som ofredes paa Raadhussagens Alter. Kunstneren, der i en Aarrække havde syslet med Tanken om det nye Raadhus, har utvivlsomt ment, at hans Forslag vilde blive udført. Dog mærkede han snart, at hans Arbejde ikke havde vundet Bifald i Fællesudvalget, og da der blev udskrevet en Konkurrence, meddelte han, at han ikke vilde deltage i den. Hans Stokværks-

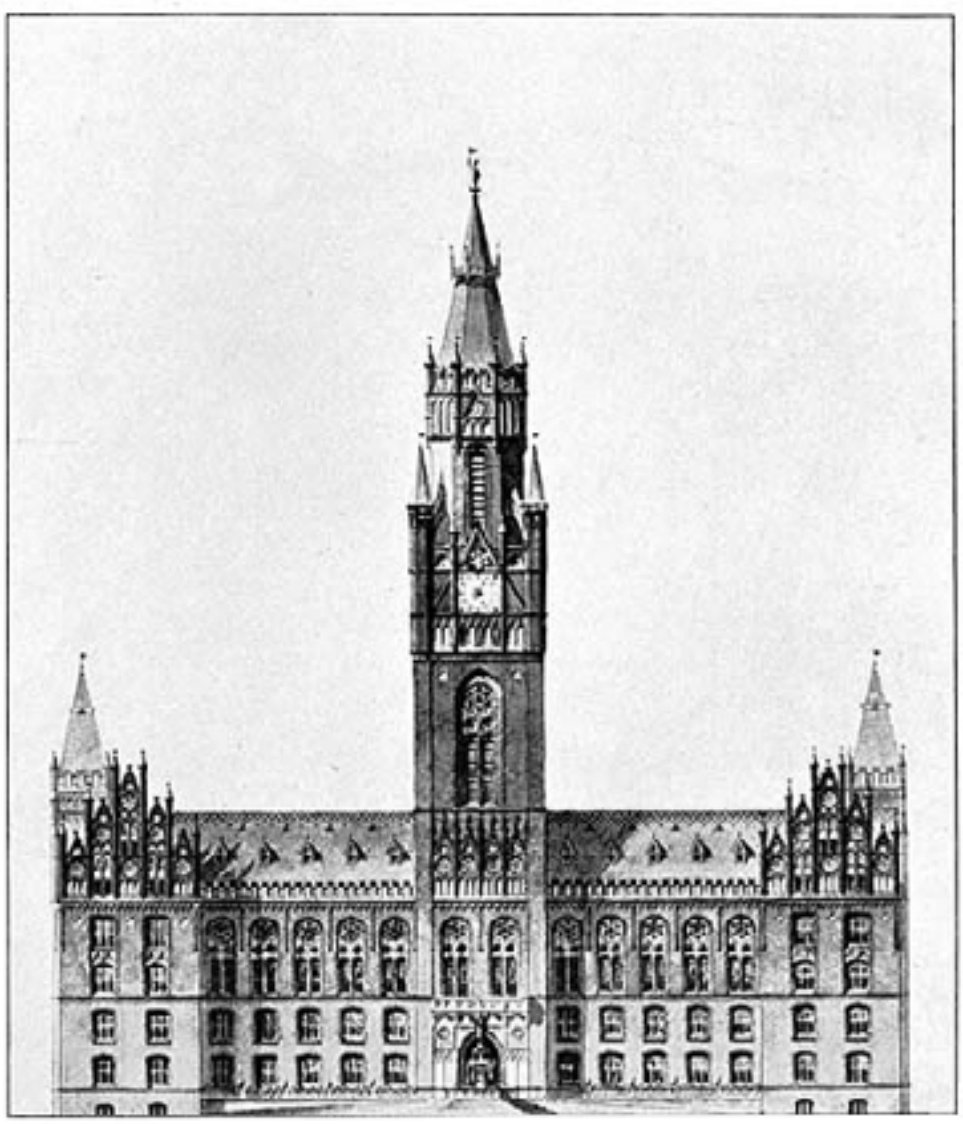

24. L. Fengers Raadhusprojekt. Forsiden.

planer var blevet autograferede, og de Arkitekter, som vilde konkurrere, kunde faa dem udleverede, men det blev udtrykkelig tilføjet, at Udvalgets Ideer ikke var nedlagt i dem. Da Raadhussagen nogle Aar senere var ved at køre fast, blev det endog i Udvalget hævdet, at al Fortræd stammede fra disse Fengers Planer. Helt spildt var Kunstnerens Arbejde dog ikke. Hans Hovedmotiv genopstod aabenbart, tarveligere, men ogsaa mere afklaret, i Hovedbrandstationens nye Bygning, hvor det jo er godt paa sin Plads.

[Konkurrence om det nye Raadhus.]

Fællesudvalget havde imidlertid 1888 atter faaet en Indstilling færdig, som drøftedes i Borgerrepræsentationen paa to Møder, den 11. og 18. Juni. Fem af dens seks Punkter gik temmelig glat igennem. Man havde intet imod af Stadens Laan at overlade Udvalget 35,000 Kr., der skulde anvendes bl. a. til Præmiering af de Raadhusprojekter, som maatte komme frem, naar der var blevet indbudt til Konkurrence; Fællesudvalget kunde endvidere udarbejde Programmet for Konkurrencen, der ogsaa skulde omfatte Ordningen af det nye Raadhuses Omgivelser, og endelig overdroges det Fællesudvalget at bedømme de ventede Projekter, eventuelt i Forbindelse med tre af Udvalget tilkaldte Kunstnere. Nogen Meningsforskel var der derimod om Indstillingens første Punkt, der drejede sig om Størrelsen af det Grundstykke, man vilde udlægge til Raad-

huset. Udvalget havde foreslaaet, at Raadhuset bagtil skulde begrænses af en 30 Alen bred Gade i Forlængelse af Løngangsstræde, men herimod rejstes der Indsigelse af Arkitekt Martin Nyrop, der da var Medlem af Forsamlingen. Han troede, at Arkitekterne vilde føle sig fristede til at rykke Raadhusets Forside tilbage omtrent i Linie med Vartou - for at det ikke skulde mærkes, at Forsiden ikke var parallel med Vesterbros Passage, og i saa Fald maatte Bagsiden trækkes helt tilbage til Stormgades Forlængelse. Han foreslog derfor, at man skulde vente med at forlænge Løngangsstræde, indtil man havde set Udfaldet af Konkurrencen, men hans Forslag, der blev bekæmpet af Borgmester Borup, syntes at falde Medlemmerne noget for Brystet, og det blev forkastet.

Om Formen for Konkurrencen var Meningerne derimod meget delte, og allerede i Fællesudvalget havde man haft svært ved at blive enig; sluttelig havde man dog indstillet (Punkt 3), at Udvalget skulde indbyde et begrænset Antal Arkitekter til at konkurrere, ikke flere end 8 og ikke færre end 5. Mod denne tilsyneladende saa besynderlige og vilkaarlige Bestemmelse, der da ogsaa i Virkeligheden var en Mellemvej mellem de forskellige Anskuelser, rejste Meldahl stærke Indsigelser. Han kom lige fra en Udenlandsrejse, og han kastede med megen Virkning sine Erfaringer fra de store Lande og Byer ind i den lille Forsamling paa Nytorv. Han havde netop, som han meddelte, gennemlæst Forhandlinger om Konkurrencespørgsmaalet paa Møder, der havde været afholdt udenlands i de sidste tyve-tredive Aar, og i disse Forhandlinger havde de dygtigste Mænd deltaget, Folk med europæisk Anerkendelse, Arkitekter baade fra Böhmen, Svejts og Tyskland. Overalt havde man udtalt sig for *fri, almindelig Konkurrence.* Uden en saadan kunde man ikke være sikker paa, at den Kunstner, der maaske allerbedst egnede sig til Løsningen af den stillede Opgave, ogsaa virkelig fik den, og det var Synd mod de yngre Kræfter paa Forhaand at udelukke dem fra Deltagelse. Men denne almindelige Konkurrence burde blot være en Skitsekonkurrence. Først naar man havde set, hvad der kom frem, kunde man vælge, vrage og høste Belæring, og man kunde saa opfordre Mestrene for de Skitser, der blev prisbelønnede, til at deltage i den endelige Konkurrence. Taleren, der selv havde deltaget i en Række Bedømmelser, anbefalede denne Form for Konkurrence, „og havde ogsaa skriftlige Udtalelser til Fordel for den fra Kunstnere af første Rang". Dette gjorde naturligvis Indtryk paa Forsamlingen, og i og for sig maatte Tanken om en fri Konkurrence falde i god Jord blandt de københavnske Borgeres Tillidsmænd. Ved anden Behandling, den 18. Juni, var Punkt 3 i Fællesudvalgets Indstilling ændret til, at Projekter til det nye Raadhus skulde „tilvejebringes ved Konkurrence efter Fællesudvalgets nærmere Bestemmelse". Med denne Affattelse af det omstridte Punkt erklærede Meldahl sig tilfreds, og det blev nu vedtaget.

Imod Indstillingens Punkt 2 lød der derimod ikke et eneste ondt Ord, uagtet man nok kunde synes, at dette Punkt, ud fra de givne Forudsætninger, maatte komme noget overraskende. Her var nemlig den Sum nævnt, som Raadhuset maatte koste: 2½ Mill. Kr.; men i denne Sum var hverken medregnet Raadhusets Udsmykning med Malerier og Billedhuggerarbejder eller dets Bohave, og heller ikke, som det senere viste sig, Udgifter til Ordning af dets Omgivelser, hvad der alt sikkert vilde lægge en halv Million til Summen. Hertil kom, at Kommunen gav Grunden, 33,000 Kv. Al., hvis Værdi beregnedes til 1-1½ Mill. Kr. Naar man husker paa, at Billes Raadhus blot var tænkt som en stor Administrationsbygning, og at sidste Gang, man havde talt om Raadhuset, var 1 Mill. Kr. nævnt som den største Udgift, kunde man tro, at den foreslaaede Sum havde fremkaldt et Raab af Forfærdelse i Forsamlingen. Dog dette var slet ikke Tilfældet; ikke een Stemme løftede sig mod Summens Størrelse, ja Meldahl foreslog endog at indskyde det lille Ord „circa" foran Summen, hvorved den sikkert vilde blive betragtet som minimal. Dette vilde Borup, Finansborgmesteren, dog ikke gaa med til, uagtet han antydede, at Summen nok kunde blive overskredet. Den nævnte Sum, sagde han, var vel ikke stor i Sammenligning med, hvad der anvendtes i Udlandet i lignende Øjemed, men efter vore Forhold maatte den betegnes som betydelig. Man maatte imidlertid være belavet paa, at den vilde gaa med, da det først og fremmest gjaldt at faa saa smukt et Raadhus, som man kunde skaffe tilveje.

FJERDE AFSNIT

Man mærker vel i denne Borgerrepræsentanternes Stilling til Pengespørgsmaalet, at København ikke længer var nogen Ravnekrog, men at Byen for Alvor var i Færd med at blive, hvad man allerede saa smaat holdt af at kalde den: en Storstad. Efter Kristiansborgs Brand var der kommet en voldsom og overdreven Byggelyst. Nu tænkte man paa at genopføre Slottet, og straks efter at Arkitekterne havde indleveret deres Konkurrencetegninger hertil, aabnedes Den store nordiske Udstilling. Medens man forhandlede om Raadhussagen, var Byen fyldt med fremmede Gæster, og en smuk Foraarsmorgen vaagnede København med Verdensby-Fornemmelser.

25. Den nordiske Udstilling 1888, set fra den anden Side af Tivolisøen.

26. Filosofgangen set mod Halmtorvet. (Første Gade tilhøjre er Stormgade.)
Efter Fotografi fra c. 1870-75.

V.

[Programmet for det nye Raadhus og for C. F. Hansens Raad- og Domhus.]

Fællesudvalget havde altsaa faaet frie Hænder med Hensyn til Konkurrencens Form, og det lykkedes Meldahl at faa sine Anskuelser ført sejrrig igennem. Man vedtog at indbyde til en almindelig Skitsekonkurrence, der skulde gaa forud for den afgørende Konkurrence. Allerede 1887 havde Borgerrepræsentationen og Magistratens fire Afdelinger indsendt deres Pladsfordringer, som blev trykte, og en Maanedstid efter at Borgerrepræsentanterne havde haft Lejlighed til at udtale sig, havde Udvalget Programmet færdigt; sammen med Indbydelsen til danske Arkitekter om at deltage i Konkurrencen blev det den 3. August 1888 sendt til københavnske Blade. Fællesudvalget, der havde haft en streng Arbejdstid, kunde nu unde sig Ferie til den 1. Marts 1889, da Konkurrenceskitserne skulde være indleverede.

Ifølge Programmet stod det Kunstnerne frit for at projektere Raadhuset som en eller flere sammenhængende Bygninger. Ikke blot til Udsiderne skulde der anvendes naturlig eller brændt Sten, men ogsaa til Gaardsiderne; Puds maatte kun anvendes som Underlag for malerisk Dekoration af enkelte plane Flader. Herved var det antydet, at ogsaa Gaardene, som ellers plejede at blive forsømte, skulde være kunstnerisk opdyrkede, og at saaledes hele Bygningens Ydre skulde bekende Kulør. Men ogsaa i Fordringerne til Raadhusets Indre var der nok, der kunde friste Kunstnerne. Foruden en større Forsal, om mulig med overdækket Tilkørsel, forlangtes der en overdækket Gaard, der kunde benyttes ved større Festligheder, og en Festsal. Denne Festsal skulde sammen med Magistratens Forsamlingsværelser og Borger-repræsentationens Lokaler lægges i Hovedstokværket, Beletagen, og saaledes, at der dannedes en Kæde af Rum, der ved given Lejlighed kunde benyttes som samlet Festlokale. Hvilken Himmerigsmundfuld for Arkitekter!

Hvad Københavns Kommunalbestyrelse var ved Aar 1800, da Raad- og Domhuset skulde bygges, og hvad den var blevet i Aaret 1888, da det nye Raadhus skulde bygges, faar man et Indtryk af ved at sammenstille de forskellige Pladsfordringer.

Magistraten forlangte ved Aar 1800: 1. En Forsamlingssal c. 200 Kvadrat Al. 2. En rummelig Forsal eller Raadstuebørs, afdelt i tvende Værelser, saaledes at det yderste indeholder mindst 140 Kv. Al., det inderste 75 Kv. Al. 3. Aftrædelsesværelse 75 Kv. Al. 4. Værelse til Kommissioners Holdelse 130 Kv. Al. 5. Retirade (dvs: Arbejds- og Toiletværelse) 24 Kv. Al. 1-5 skulde lægges paa Række. 6. Tvende Værelser. a. Til Raadhusskriverkontor 100 Kv. Al. b. Til Paskontor 150 Kv. Al. 7. Raadhusarkivet, 2 Værelser fra 280 til 300 Kv. Al. 8. Retirade 24 Kv. Al. 6-8 skulde ligge paa

27. Gyldenløves Bastion med Lucie Mølle og Møllerens Hus. (I Baggrunden Møllen ved St. Pederstræde; tilhøjre bag Træerne Vejerboden). Efter Fotografi fra c. 1870-75.

Række. lalt forlangtes der altsaa 1498 Kv. Al. Hertil kommer: 9. Brænderum i Kælderen for mindst 30 Favne Brænde. 10. Rum sammesteds for Justérkammeret med Kontor, 250-300 Kv. Al. 11. Raadstuefyrbøderens Bolig. Endvidere: Kæmnerkontoret, et Værelse paa 2-3 Fag samt Dokumentrum. Stadskonduktøren, et Værelse paa 2 Fag med Afdeling til Arkivet (1888: 4 Værelser og 1 Arkivrum, ialt 700 Kvadrat Alen).

Tager man de mindste Forlangender i 1888, faar man for Magistratens Vedkommende: Lokaler for den samlede Magistrat 709 Kvadrat Al. Magistratens 1. Afdeling 2450 Kv. Al. 2. Afdeling 4690 Kv. Al. 3. Afdeling 3750 Kv. Al. 4. Afdeling 4060 Kv. Al. Desuden fire Reservelokaler, paa mindst 350 Kv. Al. hvert, altsaa 1400 Kv. Al. Ialt 17059 Kv. Al. Naar 3. Afdeling, Fattigvæsenet, ikke medregnes, faar man dog kun 12,959 Kv. Al. Imidlertid giver disse Pladsfordringer dog ikke det rette Forhold. Forsalen eller Raadstuebørsen, som Magistraten forlangte ved Aar 1800 (dvs. 200 Kv. Al.), svarer nogenledes til den overdækkede Gaard paa c. 3000 Kv. Al. med dobbelt Glastag, der krævedes 1888; hertil kommer saa Festsalen med mindst 800 Kv. Al. Derved bringes Rumfordringerne op til 16,759 Kv. Al. (mod 1498 Kv. Al. ved Aar 1800). Naar 3. Afdeling medregnes, forlangte Magistraten altsaa 1888 20,859 Kv. Al. Ved Aar 1800 ønskede „de 32 Mænd" - som tidligere nævnt - en Sal, der var stor nok til, at 32 Mænd kunde sidde rummelig i den om et rundt Bord, et Forværelse og et lidet Værelse til Arkiv. 1888 krævede Borgerrepræsentationen mindst 1970 Kv. Al. Alt ialt stilledes der følgende Rumfordringer: 1. Festlokaler 3800 Kv. Al. 2. Lokaler for den samlede Magistrat 709 Kv. Al. 3. Borgerrepræsentationens Lokaler 1970 Kv. Al. 4. Overpræsidiets Lokaler 770 Kv. Al. 5. Magistratens fire Afdelinger 14950 Kv. Al. 6. Reservelokaler 1400 Kv. Al. Ialt 23599 Kv. Al. Hertil kom saa, uden nøjere Angivelse af Arealet, en større Forsal, Boliger for Bestillingsmænd, et Telefonlokale, Rum til Brand- og Politivagt, hvert c. 140 Kv. Al., og eventuelt et Restaurationslokale i Kælderen, c. 1200 Kvadrat Alen.

[Theofilus Hansens Projekt.]

Inden Indleveringsfristen var udløbet, havde Friherre Theofilus Hansen, der i sin høje Alderdom rastløst udkastede det ene Projekt paa Papiret efter det andet, ogsaa indsendt en Skitse til Københavns Raadhus [Fig. 28: Theofilus Hansens Raadhusskitse. Perspektiv]. Den navnkundige danskfødte Bygmester bad i den Skrivelse, der fulgte med Skitsen, Magistraten modtage Raadhusprojektet som en Gave, og erklærede, at han ikke ønskede at tage Del i Foretagendet, men ene og alene havde handlet af sand Kunstinteresse. Den gamle Kunstner, hvis Brev er dateret Wien den 20. November 1888, slutter saaledes: „Jeg lever derfor i Haab om, at den ærede Magistrat vil imodtage og opbevare dette i mit 76de Aar

med egen Haand udførte Arbeide til Erindring om en Landsmand, der efter en Fraværelse af et halvt Aarhundrede ikke har glemt den Taknemlighed, han skylder sin elskede Fødebye, hvor han under sin uforglemmelige Lærers, Professor Hetsches Veiledning, erholdt sin første Uddannelse som Architekt." - Det viste sig dog senere, at Friherre Hansens Ord ikke maatte forstaas nøjagtig efter Bogstaven, thi da den samlede Magistrat den 9. April 1889 med mange smigrende Ord havde takket for Gaven og beklaget, at hans Projekt vilde blive for dyrt at udføre, svarede han, at han troede det kunde gennemføres billigere, end han oprindelig havde antaget.

[De præmierede Skitser.]

Imidlertid var der til den fastsatte Frist indleveret 15 Skitser, som blev ophængte i Staldmestergaarden paa Hjørnet af Tøjhusgade og Frederiksholms Kanal; desuden meddelte Arkitekt H. Wenck Udvalget, at han ikke havde naaet at faa sit Projekt færdig i rette Tid; det var inde paa Foraarsudstillingen. Derimod lykkedes det ikke Udvalget at faa tilkaldt Arkitekter til at bistaa ved Bedømmelsen. Herholdt, Storck og Vilh. Petersen, til hvem man først henvendte sig, afslog at

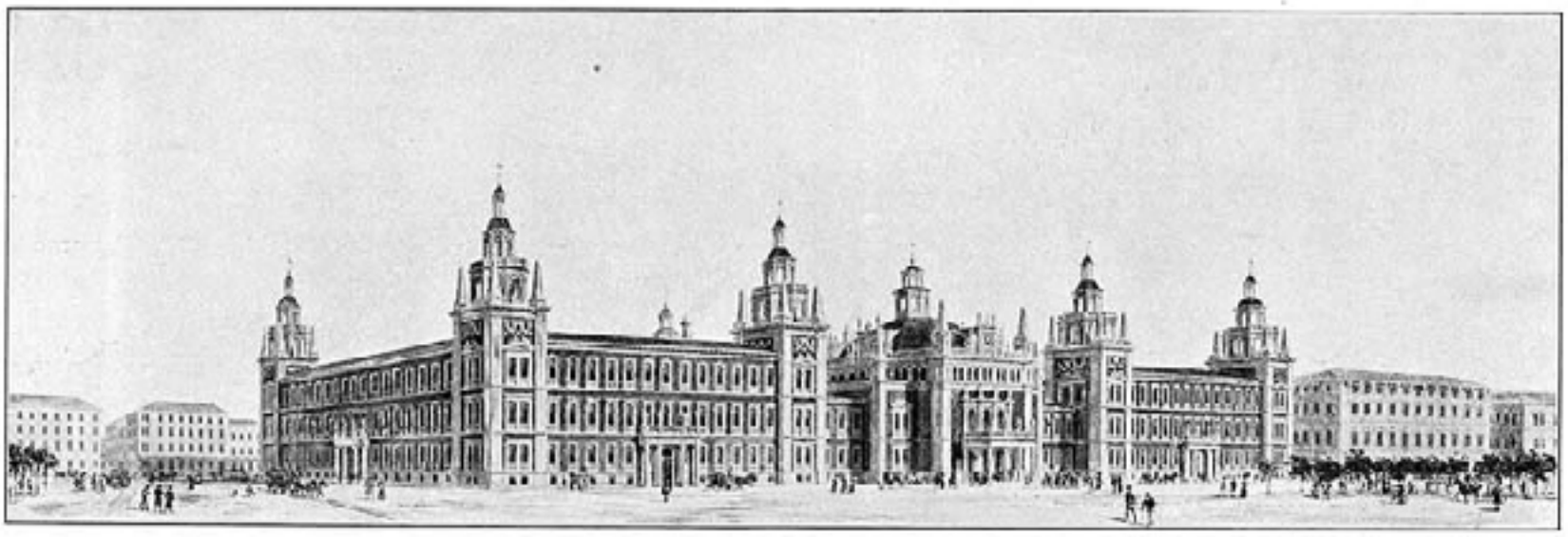

28. Theofilus Hansens Raadhusskitse. Perspektiv.

følge Opfordringen; Hans J. Holm og Ove Petersen, som derpaa fik Opfordring, havde i og for sig intet imod at deltage i Bedømmelsen, men under Henvisning til § 1 af de af Akademisk Arkitektforening vedtagne Regler for Udskrivning til Konkurrence („Blandt Dommerne maa mindst Halvdelen være Arkitekter") forlangte de en afgørende Indflydelse paa Bedømmelsen. Dette kunde Udvalget ikke gaa ind paa, da Bedømmelsen var lagt i dets Haand. Theofilus Hansen, der havde tilbudt sin Hjælp, vilde man ikke have med, da man var bange for at komme nærmere ind paa hans eget Projekt, som kun var et svagt Gammelmandsværk. Udvalget besluttede derfor helt at undvære Hjælp fra tilkaldte Kunstnere, og det nedsatte et særligt Bedømmelsesudvalg. Det kom til at bestaa af Borgmestrene Borup og Øllgaard, Raadmand Fussing, Borgerrepræsentationens Formand, Højesteretsassessor P. Koch, Etatsraad F. Meldahl, Professor Jul. Thomsen og Tømmermester Kayser. For første Gang havde nu dette snævrere Udvalg hin Bygningssilhuet for Øje, der senere skulde blive kendt af enhver Københavner og af de fleste Danske, og som i tusinder og atter tusinder af Gengivelser skulde spredes over hele den civiliserede Verden: dette Forhus, der synes lavere, end det er i Virkeligheden, fordi Taglinien skraaner saa mildt, derover den høje Tindemur med dens Krans af barske Tinder, „skarpe Tænder", som man senere kaldte dem, i Virkeligheden fredelige Skorstene, og ragende op over det Hele det slanke, firkantede Taarn med det underlige Spir i to Afsæt. Tindemuren, der løber omkring hele Bygningen, og holder saa godt sammen paa den foroven, idet den klart viser, at det dog er een Bygning, var Martin Nyrops første lykkelige Indskydelse. Man ser det af hans allerførste flygtige Skitse, men af den skematiske Tegning midt paa Bladet ser man ogsaa, at Tindernes Form endnu ikke stod Kunstneren klar. Af Vinduet øverst tilvenstre paa samme Blad erfarer man videre, at de Aflastningsbuer, som Kunstneren senere gennemførte over alle Hovedstokværkets Vinduer, har hørt til hans første Indfald. Ellers ligner Skitsen

jo ikke meget det indsendte Forslag. De to Taarne, der danner Skellet mellem Forhus og Baghus, og som altsaa vilde komme til at flankere Forhuset, er en aabenbar Mindelse om Trocadéropaladset i Paris. Helt forsvandt dette Motiv dog ikke straks; en lidet heldig Erindring om det andet Taarn finder man i det svære, firkantede og kullede Taarn paa det indsendte Projekt. Forøvrig ser man af Skitsen, navnlig af den østre Langside tilvenstre paa Bladet, at det er de store, rolige Murflader i middelalderlig italiensk Profanarkitektur, som Kunstneren har villet genskabe, og i Tegningen af Forsiden tilhøjre paa Bladet er der antydet en Tanke, som er videre udført i det

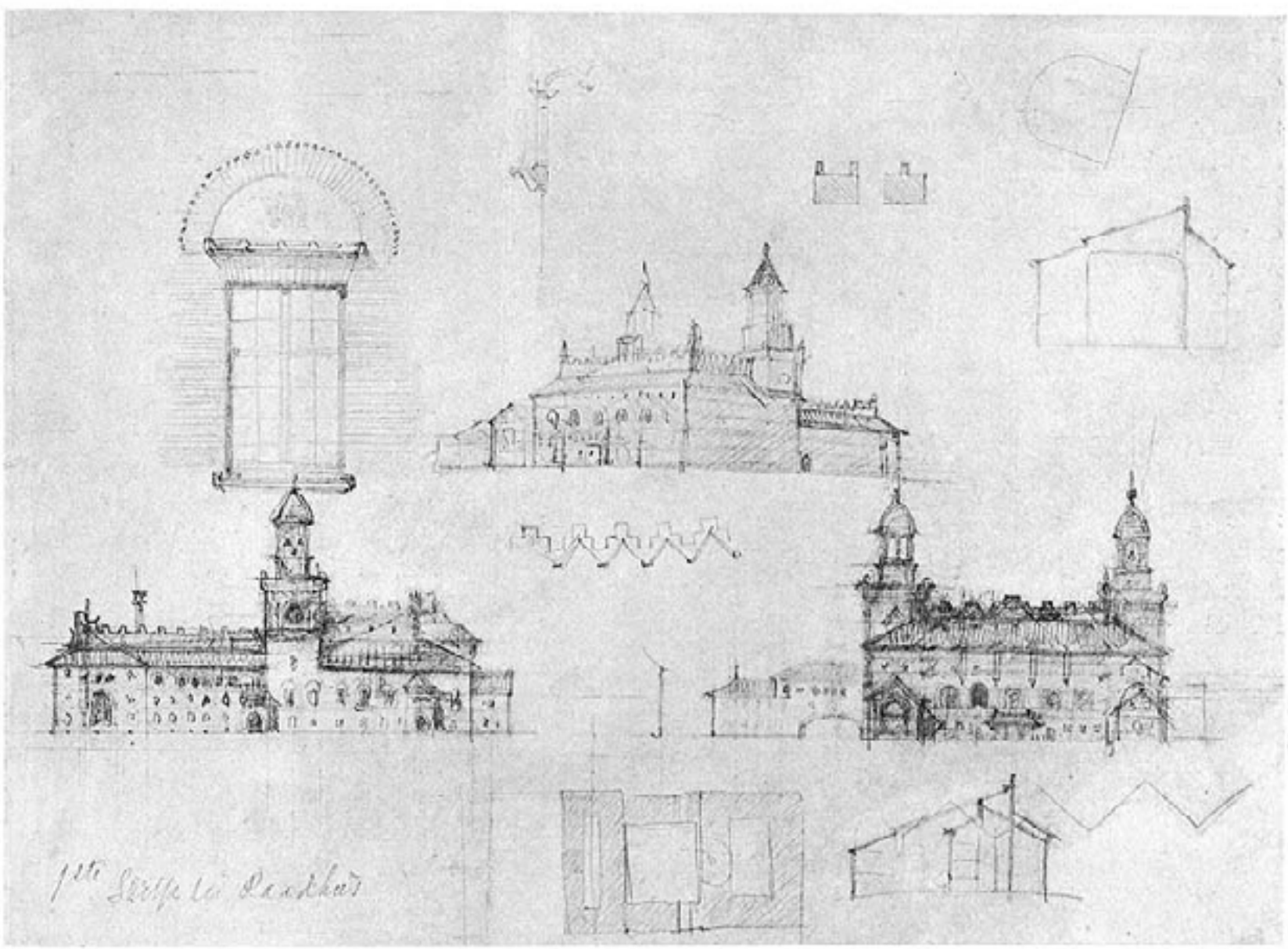

29. Blad af Nyrops Skitsebog med Udkast til Raadhuset.

indsendte Forslag. Ud for det østre Taarn har Kunstneren angivet en Bygning, der er forbundet med Raadhuset ved en lukket Overgang over en Bue spændt tværs over Vestre Voldgade.

Martin Nyrop kæmpede saa at sige for Arne og Hjem, thi under det Mærke, som han havde sat paa sit indsendte Projekt, E. L. M., skjulte sig Forbogstaverne til hans lille Datters, hans Hustrus og hans eget Fornavn. Allerede længe havde den vestjyske Præstesøn været højt anset blandt Kammerater og Jævnaldrende. Efter Skoleaarene i Sorø var han kommet i Tømrerlære og var ogsaa blevet Tømmersvend, og efter at have gennemgaaet Akademiet vandt han baade den lille og den store Guldmedalje, hvorefter han rejste tre Aar i Udlandet. Men ogsaa sit Hjemlands Bygningskunst havde han grundig lært at kende. Under Hans J. Holms Ledelse havde han 1876-79 udført de Opmaalinger af Kronborg, der beundres højlig indenfor en snævrere Kres, og han var ret kommet denne stolte og skønne danske Renaissancebygning ind paa Livet; desuden havde han lært de Opmaalinger at kende, som hans Kammerater havde gjort af gamle danske Herresæder, Rygaard, Hesselagergaard, Borreby, og hvad de nu hedder, disse røde, alvorlige Borge fra Grevefejdens Tid. Sit

Mesterstykke som Tømmersvend gjorde saa Nyrop med Udstillingsbygningen fra 1888, og vandt dermed bredere Navnkundighed. Fagfolk kunde ikke nok prise de dristige Konstruktioner og den Kyndighed, hvormed Træet var behandlet, og den store Mængde beundrede det festlige Anlæg, Mesters mange morsomme Indfald og den rige og muntre Farvevirkning. Under den Cementpudsens Graavejrsdag, der havde sænket sig over København, virkede Nyrops Eventyrslot som Solskin og Sommer. Med Rette hed det i „Illustreret Tidende" om Nyrop, at ingen anden levende dansk Bygmester havde anvendt Farven i en saadan Udstrækning som han. Højst sandsynlig vil dette „sætte Spor i vor Bygningsvirksomhed længe efter, at Udstillingsbygningen er revet ned og dens enkelte Dele spredte for alle Vinde". Men ogsaa af Stenbygningskunsten bør man forlange, at den bekender Kulør, og naar dette sker, hedder det profetisk vil Nyrop „for en væsenlig Del kunne regne sig det til Ære". Kunstnerens Skitse til Raadhuset aabenbarede, hvor godt han havde levet sig ind i Aanden i middelalderlig italiensk Profanarkitektur og dansk Bygningskunst paa Overgangen mellem Middelalder og Renaissance. Allerede Bygningens Silhuet, med det slanke Klokketaarn ved den ene Side, mindede om Raadhuse fra den stolte italienske Middelalder, og medens man ellers her hjemme, i Tilslutning til Højrenaissancen, stræbte at fremhæve

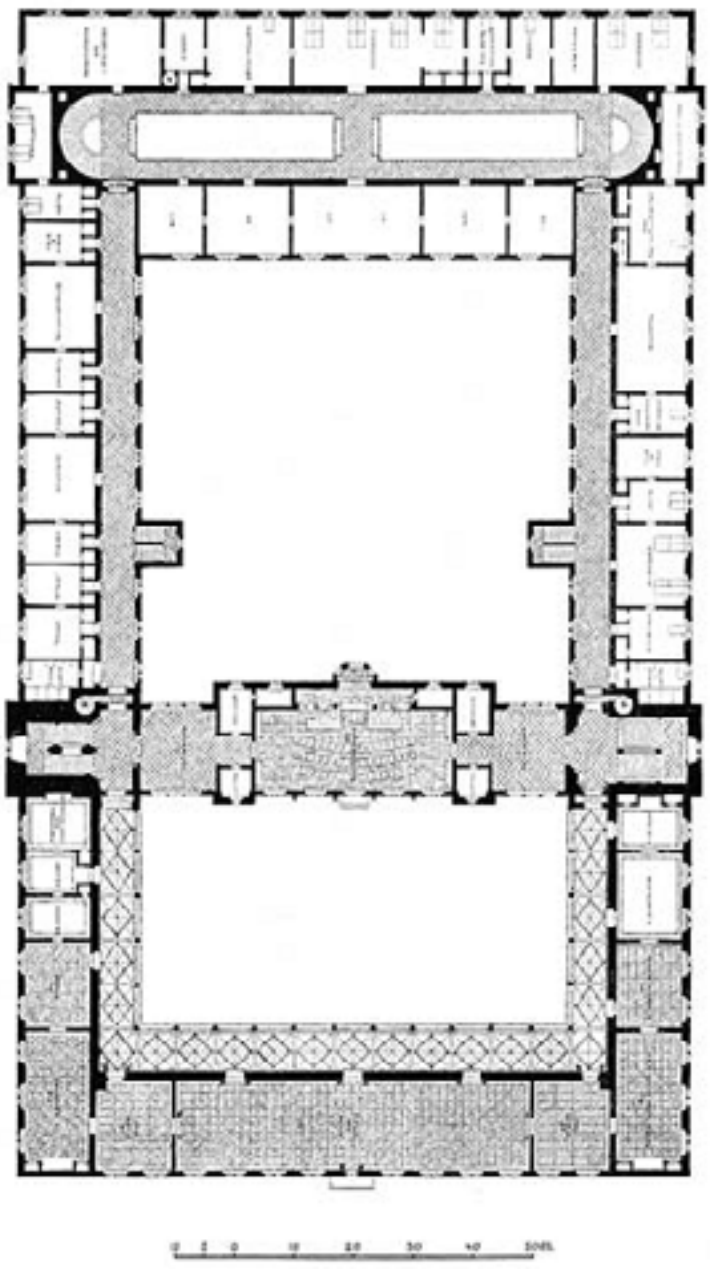

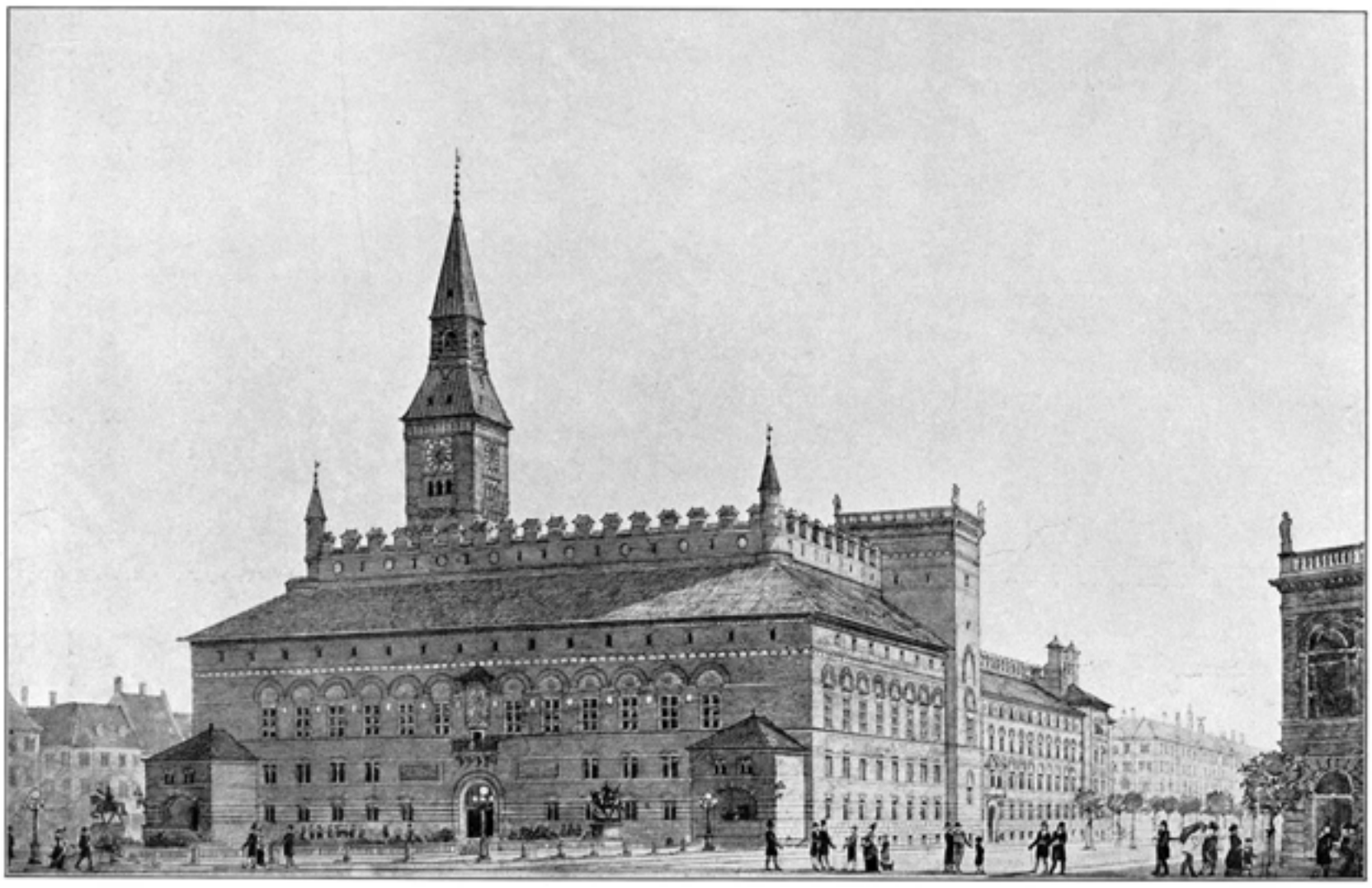

30-31. M. Nyrops første Projekt. Plan af Hovedstokværket og Perspektiv.

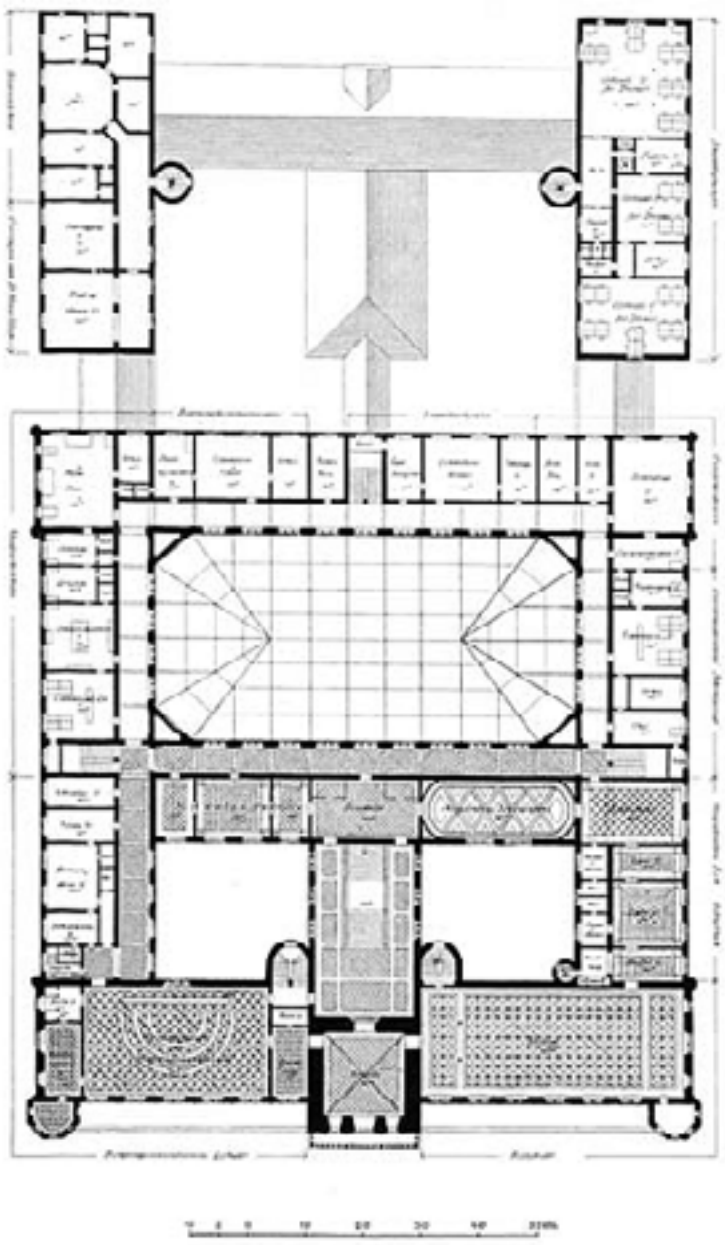

Vinduerne, at udvide dem ved at omgive dem med Pilastre, Søjler og Frontoner, saa at Façaderne ikke blev synderlig andet end Vinduer, idet Murfladerne forsvandt, søgte Nyrop netop at virke ved store, rolige Murflader. Højderetningen var slet ikke fremhævet, derimod var Façadens Bredde trukket kraftig ud, ikke blot ved Hjælp af Hovedstokværkets statelige Vinduesrække, men ogsaa med de otte hvide Kridtstensbaand, og med megen Virkning var Herreborgenes Halvstokværk med Glugger over Rundbuefrisen anvendt som Afslutning foroven. Til den Blanding af sydlandsk Ynde og nordisk Alvor, som Skitsen gav, havde Kunstneren saa i Hovedstokværkets Vinduesrække føjet noget af det ridderlige og festlige, han kendte saa godt fra Kronborg.

Af de andre Skitser, der senere blev prisbelønnede, var Valdemar Kochs mere regelret akademisk, det vil sige: han havde valgt at gennemføre sit Projekt i en enkelt historisk og stedlig begrænset Stilart. Hans Bygning var med Kyndighed komponeret over Motiver fra nordtysk verdslig Murstensgotik, ja det kraftige Centraltaarn, der løftede sig over Forsiden, var holdt ganske tæt til Uenglinger-Thor i Stendal. Alligevel vidnede Projektet ikke blot om Evne til at arbejde i en given Stilart, men Forsiden med det svære Taarn, Buegangen forneden, de stærkt fremhævede Hjørnekarnaper og de livfulde Gavle, var baade frisk og trodsig i

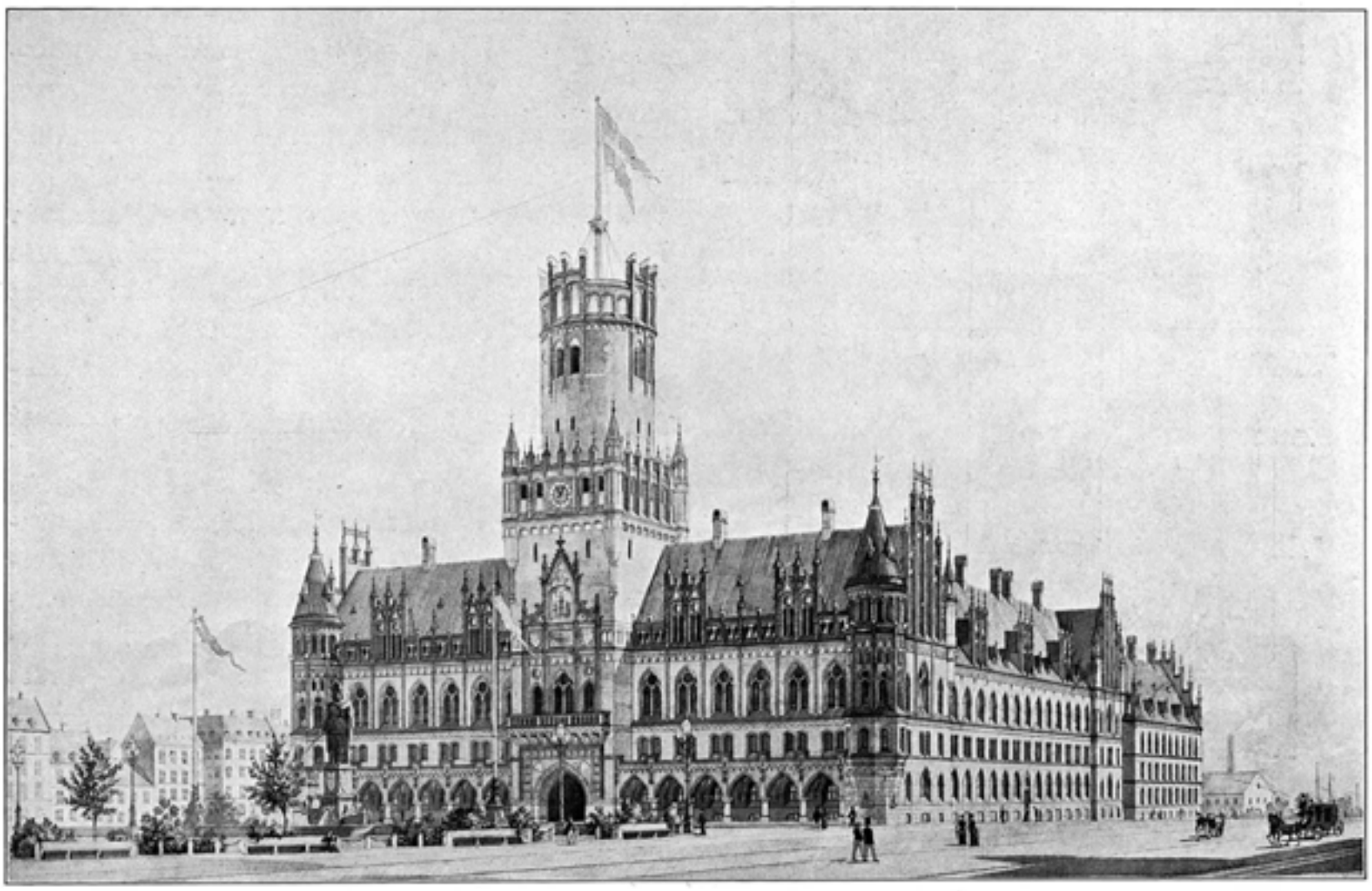

32-33. V. Kochs første Projekt. Plan af Hovedstokværket og Perspektiv.

sin Virkning. Een af de andre Skitser stak særlig i Øjnene. Den var udført af den danskfødte, men i England virkende Arkitekt C.W. English, sammen med Svejtseren Alexander Koch, et drevent og bestikkende Arbejde baade i Plan og Opstalt. Det var et eneste stort Bygningskompleks udenom to Gaarde, med fire helt forskellige Façader i Viollet-le-Ducs moderne franske Renaissancestil. Men bortset fra at denne fremmede Glimmerblomst ikke havde mindste Udsigt til at trives i København, vilde Forslagets Gennemførelse have kostet mer end det dobbelte af den bestemte Sum. V. Dahlerups og Georg E.W. Møllers Fællesprojekt udmærkede sig ved Klarhed i

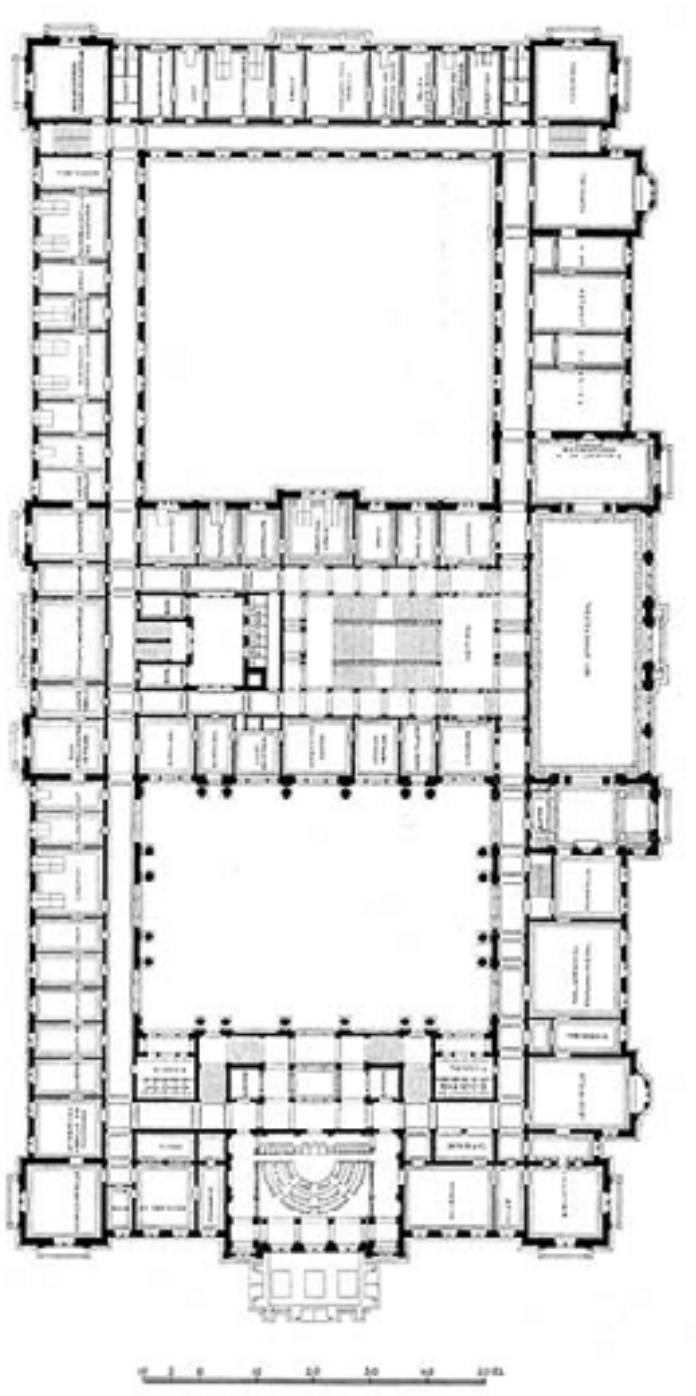

34. English og Al. Kochs Projekt. Plan af Hovedstokværket.

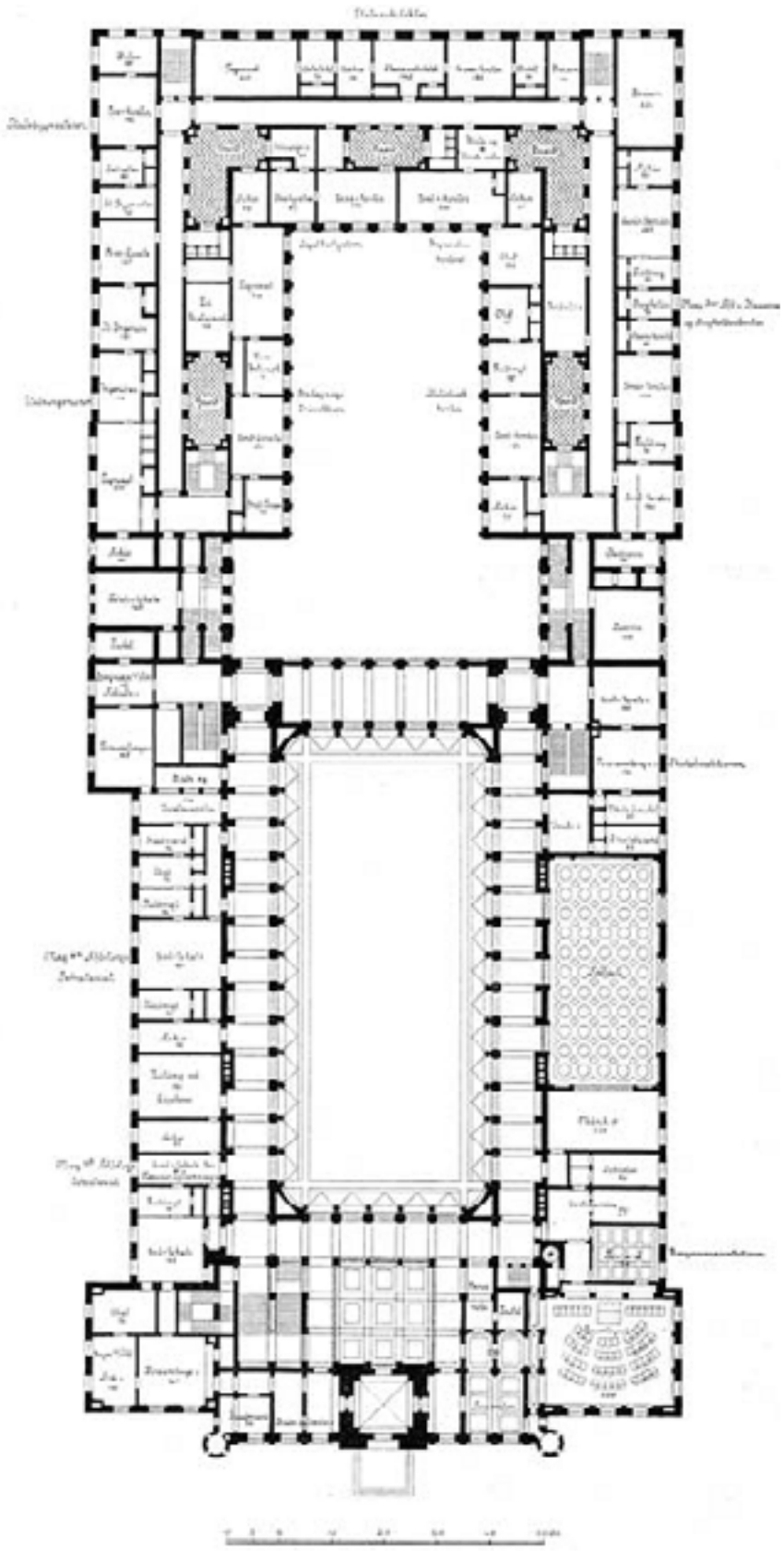

35. Dahlerup og Møllers første Projekt. Plan af Hovedstokværket.

Anordningen, navnlig af Forhuset. Den overdækkede Gaard skulde have sin største Udstrækning efter Bygningens Længdeakse, saa at man fra Forhallen kunde have et ret imponerende Perspektiv, men Bygningens Breddevirkning ud mod Passagen var da rigtignok ogsaa blevet ofret til Fordel for denne gode Tanke. Forhusets Midtparti var nemlig hævet over Sidepartierne og kronet af et Centraltaarn. Magistratens Forsamlingssal laa i Stuen ud mod Vesterbros Passage, og over den Borger-repræsentationens Sal, medens Festsalen laa ud til Bulevarden og strakte sig gennem baade Stue og første Sal. Arkitekterne havde fyldestgjort den Fordring i Programmet, at der skulde skaffes Plads til Tuxens store Maleri af den danske Kongefamilie paa Fredensborg, som en Kres af københavnske Borgere havde skænket Kommunen. De havde nemlig komponeret Festsalen

36. English og Al. Kochs Projekt. Perspektiv.

udenom dette Billede, der tænktes ophængt paa den sydlige Smalvæg. Hele Bygningen, der udadtil skulde staa med rød Skalmuring (Verblendere) og huggen Sten (som Kunstmuseet), var gennemført i Renaissancestil med enkelte Motiver fra Spanien, og røbede den øvede, europæisk skolede Arkitekt, men den savnede et bestemt Raadhuspræg. Raadhushallen kunde snarest se ud, som om den skulde benyttes af et større Modemagasin. Ogsaa Ludvig Clausens Skitse, der var udført i nordisk Murstensgotik, havde et særlig fremhævet Midtparti ud mod Raadhuspladsen, men Taarnet var flyttet hen paa Vestsiden. Dette delvis smukke, slanke, firkantede Taarn med de store Flader var dog ikke arbejdet rigtig sammen med den

37. Dahlerup og Møllers første Projekt. Perspektiv.

øvrige, noget smaalig gennemførte Bygning. Forresten er Skitsen, næst efter Nyrops, den mest lovende; Anordningen af Forhuset med Festsalen over den to Stokværker høje Forsal er god, men det var ikke synderlig heldigt, at Borgerrepræsentationens Sal var lagt ud mod Vestre Voldgade. Det bedste endelig der kan siges om de to ganske unge Arkitekter Viggo Bertrams og Julius Smiths Fællesprojekt er, at det var et seværdigt Elevarbejde i nederlandsk-dansk Renaissancestil.

Til Prisbelønninger var der udsat 12,000 Kr. De fire sidst omtalte Forslag fik hver tilkendt 1800 Kr., hvorimod Meningerne om Nyrops og Kochs Skitser var højst forskellige. Nyrops Skitse havde Flertal i

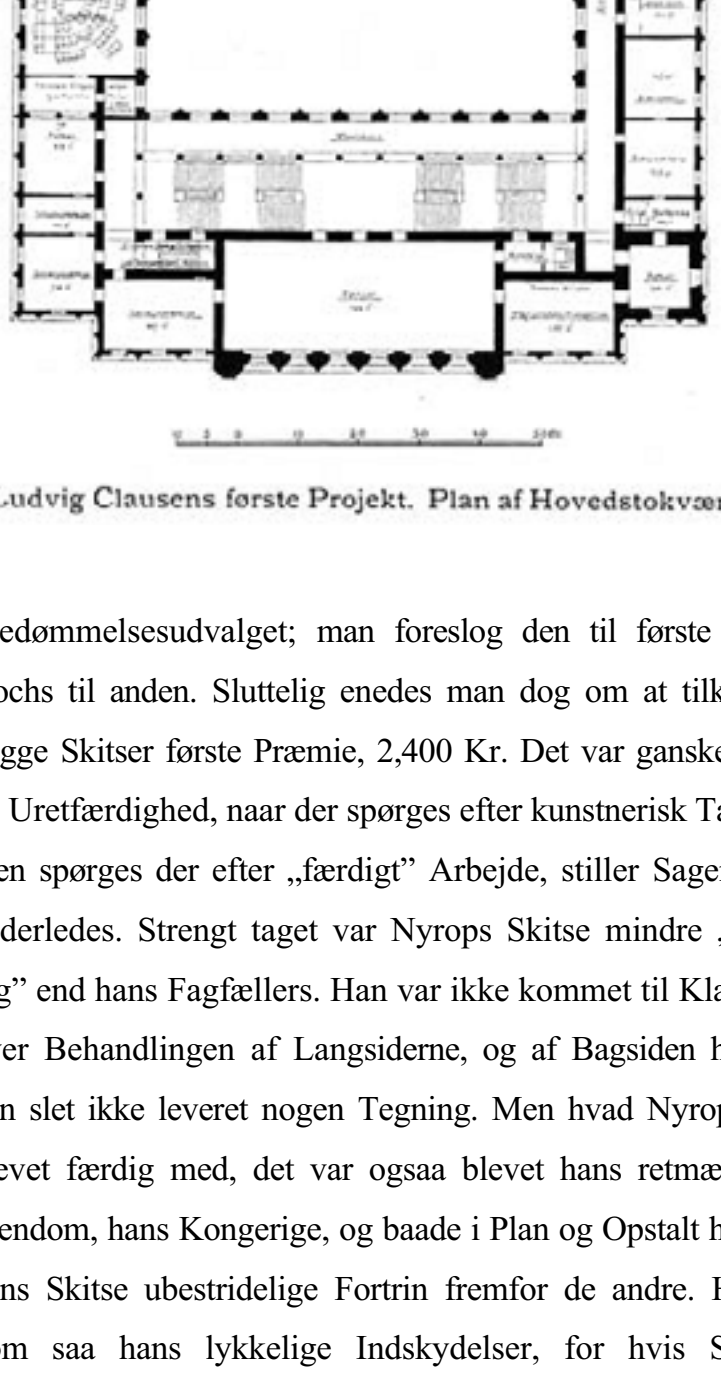

38. Ludvig Clausens første Projekt. Plan af Hovedstokværket.

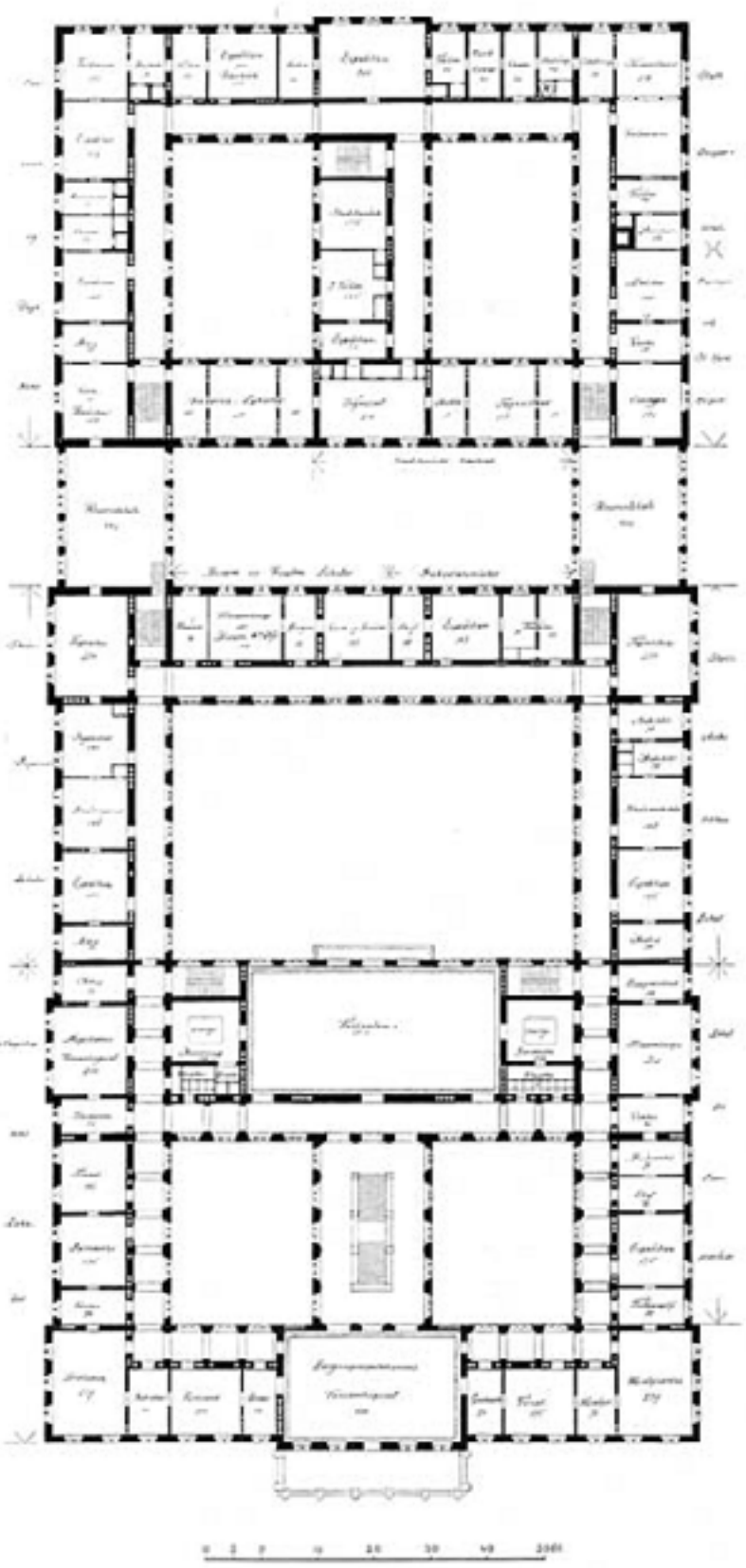

39. Bertram og Smiths Projekt. Plan af Hovedstokværket.

Bedømmelsesudvalget; man foreslog den til første Pris, Kochs til anden. Sluttelig enedes man dog om at tilkende begge Skitser første Præmie, 2,400 Kr. Det var ganske vist en Uretfærdighed, naar der spørges efter kunstnerisk Talent, men spørges der efter „færdigt" Arbejde, stiller Sagen sig anderledes. Strengt taget var Nyrops Skitse mindre „færdig" end hans Fagfællers. Han var ikke kommet til Klarhed over Behandlingen af Langsiderne, og af Bagsiden havde han slet ikke leveret nogen Tegning. Men hvad Nyrop var blevet færdig med, det var ogsaa blevet hans retmæssige Ejendom, hans Kongerige, og baade i Plan og Opstalt havde hans Skitse ubestridelige Fortrin fremfor de andre. Hertil kom saa hans lykkelige Indskydelser, for hvis Skyld Udvalget burde være faldet ham om Halsen. Ingen af de

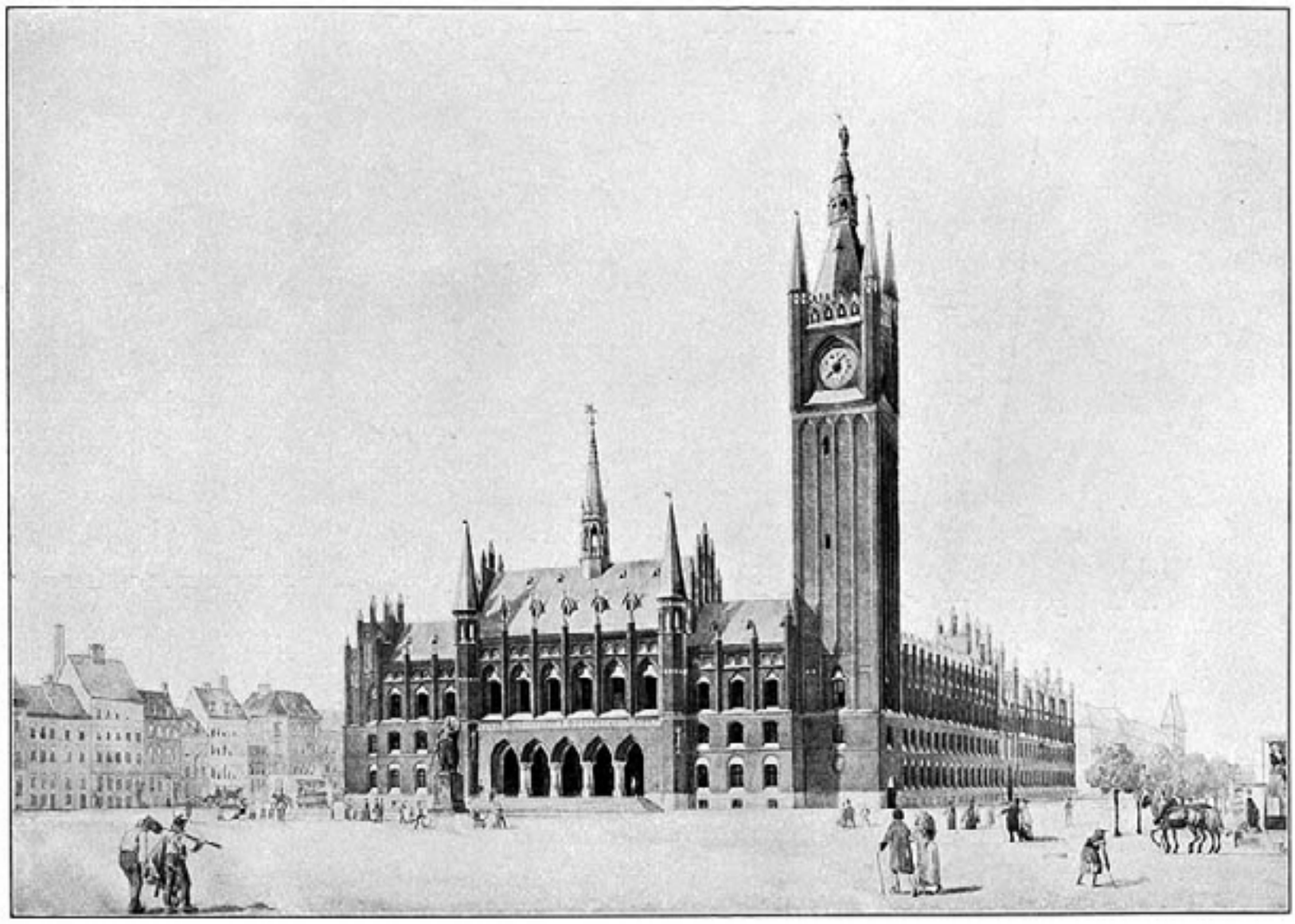

40. Ludvig Clausens første Projekt. Perspektiv.

41. Bertram og Smiths Projekt. Perspektiv.

KØBENHAVNS RAADHUS

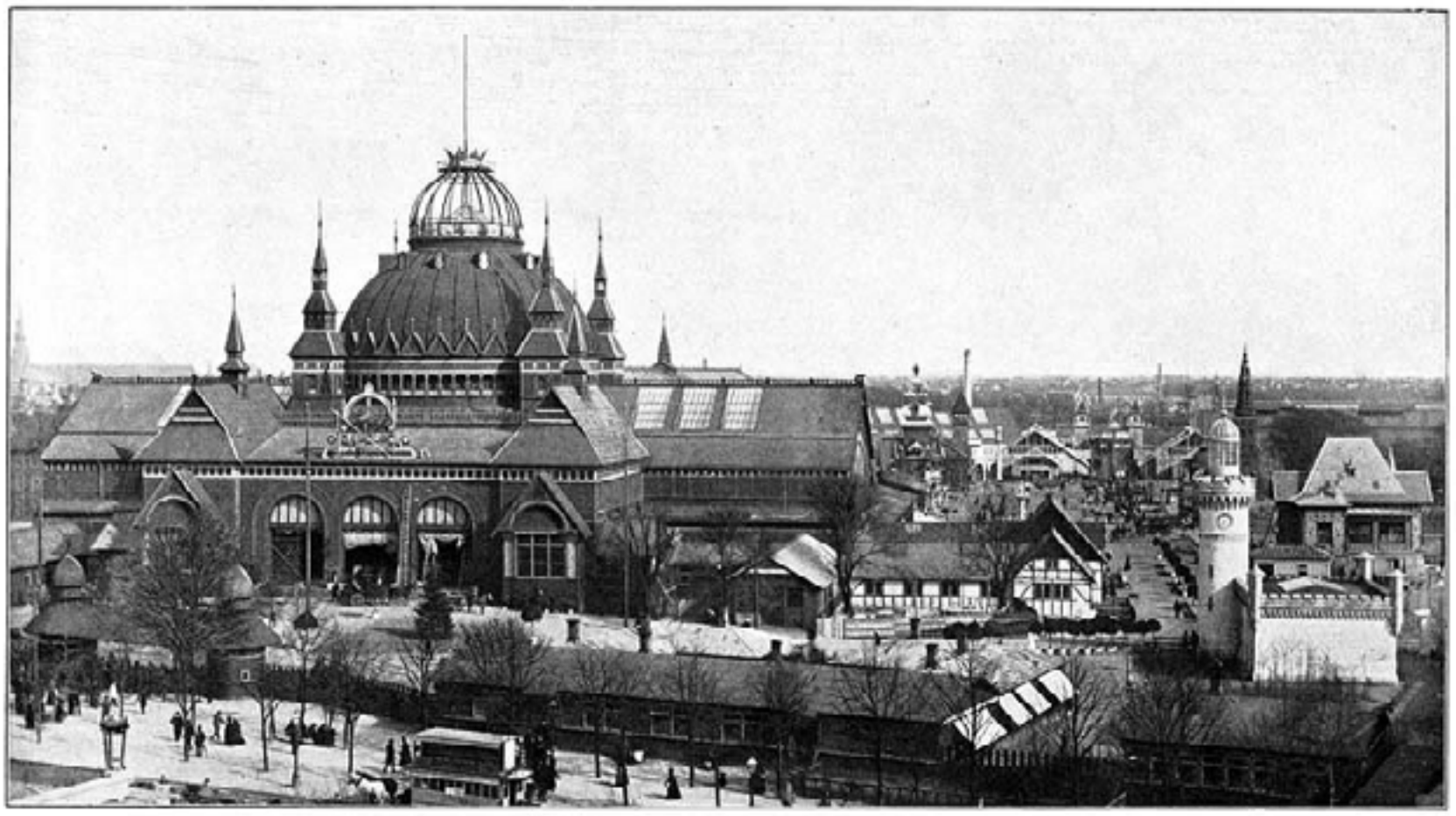

42. Den nordiske Udstillings Hovedbygning set fra Akselhussiden. Fotografi taget før Aabningen i Maj 1888.

andre Planer var saa klar som Nyrops, med Bygningerne udenom de tvende Gaarde, den overdækkede Raadhushal og den aabne Baggaard. De danske Arkitekter var gaaet i Stykker paa den Tilladelse, Programmet gav til at dele Raadhuset i flere Bygninger; de havde spændt det prægtigere Forhus, Festbygningen, for Baghuset, Administrationsbygningen, ved Hjælp af en Portgennemkørsel, men dette havde fremkaldt ligesom en Hiat i deres Projekter, hvorimod Nyrops Tindekrans samlede Bygningen som under en Krone. Og endelig var Nyrop den eneste, hvis Syn var saa vidt og frit, at han kunde vælge sine Motiver fra forskellige Landes og Tiders Bygningskunst, og underordne disse Motiver under det kunstneriske Helhedsbillede, der var opstaaet i hans Sind. Herved viste han, at han ikke blot havde gennemgaaet Akademiet, men ogsaa forvundet det.

Dertil kom nu noget ved hans Arbejde, som man næppe kan nævne ved andet Navn end Ordet *Danskhed.* Det er Enkeltheder, der maaske nok saa meget tiltaler Tanken, Følelsen og Fantasien som Øjet. Programmets Fordring om Rum til Brand- og Politivagt havde Nyrop efterkommet ved at lægge to firkantede Udbygninger som et Par vagtsomme Poster ved hver sin Side af Façaden. De stod ikke i umiddelbar Forbindelse med Raadhuset, men gennem dem var der dels Nedgang til Kafeen og Restaurationen i Raadhuskælderen, dels Opgang til en Forstue, der var aaben ud mod Raadhustorvet; bag Forstuen laa Vagtstuen, og ovenover var Mandskabets Sovestue med smaa aarvaagne Vinduer ud til Torvet. Man maa være af Sten for ikke at føle det hyggelige og morsomme ved disse Vagthuse, fra hvis aabne Forstuer Politi og Brandvagt Dag og Nat kunde vaage over Staden. Videre var der ingen andre end Nyrop, der havde tænkt paa, hvor lunt og rart man i vort blæsende Vejrlig kunde have det nede i den aabne Gaard; han havde derfor angivet et Haveanlæg inde i Gaarden, saaledes at Naturen og Kunsten i tæt Forening kunde gøre Indelukket til et venligt og indbydende Opholdssted. Og Beliggenheden af Borgerrepræsentationens Sal havde voldet de andre Arkitekter adskilligt Besvær; snart havde de lagt den for yderligt og fremtrædende, snart havde de skubbet den hen til en Side. Men Nyrop havde grebet Sagens Kærne ved at lægge Borgerraadets Sal ind i Hjærtet af Raadhuset, ind i Mellemhuset, ovenover Raadstuearkivet, Nutiden over Fortiden. Og Salens Vinduer vendte dels ud mod Bagbygningen, fra hvis Kontorer Raadets Beslutninger udførtes, dels ud mod Forhusets Festhal. Nutid og Fortid, Arbejde og Fest skulde mødes her, hvor Borgernes kaarne Tillidsmænd raadslog om Byens Ve og Vel.

43. Den nord. Udstillings Hovedbygning set fra Industriforen. med den gamle Husrække paa Halmtorvet. Fotografi fra sidst i Maj 1888.

VI.

[En ændring i Programmet.]

Atter svulmer Raadhuset paa Papiret. Inden man gik til den afgørende Konkurrence, i hvilken kun Deltagerne i Skitsekonkurrencen kunde være med, ønskede Fællesudvalget Kommunalbestyrelsens Tilladelse til at holde *Kedelhuset* helt udenfor Raadhuset; derved vilde Raadhusbudgettet ganske vist stige med 70-80,000 Kr. allerede nu hedder det i Indstillingen, at det er tvivlsomt om de 2½ Mill. Kr. kan strække til, men paa den anden Side vilde Raadhuset i kunstnerisk Henseende vinde ved, at Kedelhuset blev en selvstændig Bygning. I Fengers Projekt saa Dampskorstenen i den ene Baggaard i hvert Fald ikke godt ud. Den 15. Juli 1889 vedtog Borgerrepræsentanterne, at Kedelhuset lagdes bagved den Grund, der var udset til den nye Brandstation, eller ved Siden af den ud mod Vestre Voldgade.

I samme Maaned havde Fællesudvalget Indbydelsen til den afgørende Konkurrence færdig. Foruden at Hensynet til Kedelhuset maatte falde bort, kunde ogsaa to af de tidligere forlangte Reserverum og Lokalet til Brandvagten stryges, og hvis Raadhushallen blev omgivet med Buegange, maatte disse for underste Stokværks Vedkommende gærne regnes med i Hallens Grundflade. Desuden opfordredes Arkitekterne til om mulig at indskrænke Størrelsen af det Areal, de vilde bebygge. Alt dette skete, fordi man i Fællesudvalget, efterat Stadsarkitekten kritisk havde gennemgaaet de indsendte Overslag, tvivlede om, at noget af de indleverede Forslag kunde udføres for halvtredie Mill. Kr. 500,000 Kr. maatte gaa med til Opvarmnings- og Ventilationsapparater, elektriske Belysningsanlæg, Vand-, Gas- og Afløbsledninger, Arkitekt- og Ingeniørhonorarer og andre Administrationsudgifter samt uforudsete Udgifter. Over Resten, 2 Mill. Kr., skulde der affattes et i Enkeltheder gaaende Overslag, som vilde blive kritisk prøvet. I Stedet for at meddele de Indvendinger, der var blevet gjort mod hvert af de prisbelønnede Arbejder, havde man samlet de vigtigste Anker, der saa som Fordringer og Henstillinger fulgte med Indbydelsen.

Efter 1. September kunde Konkurrenterne hente Skemaer for Ordningen af Overslaget paa Stadens Økonomikontor, og inden 31. Januar 1890 skulde Tegninger, Beskrivelser og Overslag indleveres sammesteds.

[De indleverede Projekter.]

Der indkom seks Arbejder, men de to, der var mærkede henholdsvis med det danske Vaaben og med Ordene „Ruhmes Halle", skød Fællesudvalget straks ud. Ved det første Arbejde var Overslaget ikke saaledes specificeret, at det kunde ses, om de opgivne Enhedspriser var fulgte; med det andet Arbejde fulgte overhovedet intet Overslag. De øvrige fire Arbejder

blev derimod givne til Stadsarkitekten, for at han kunde gennemgaa dem kritisk. Mærkerne, som de enkelte Arkitekter havde valgt, og deres Overslag, tog sig saaledes ud:

1. **DIS**	**31-1-90**	3. **XIV**	**„Kløverblad"**
(=M.Nyrop)	(=Dahlerup-Møller)	(=Ludv. Clausen)	(=V. Koch)
2,110,627 Kr. 78 Øre	2,0092802 Kr.	2,149,668 Kr. 70 Øre	1,814,492 Kr. 18 Øre

Men efter Stadsarkitektens Beregning var disse Summer altfor lavt ansatte.

Han kom nemlig til følgende Resultater:

1. 2,521,735 Kr.	2. 2,702,754 Kr.	3. 2,417.798 Kr.	4. 2,266,942 Kr.

Dette vilde pr. Kvadratalen bebygget Areal henholdsvis blive:

167 Kr. 15 Ø.	144 Kr. 15 Ø.	154 Kr. 15 Ø.	150 Kr. 68 Ø.

Med andre Ord, alle fire Arbejder vilde overskride den fastsatte Sum, Dahlerup-Møllers Arbejde mest (med henved 700,000 Kr.), Clausens mindst, dog med over 200,000 Kr. Dette saa jo fra et finansielt Standpunkt ikke synderlig lovende ud. Desuden gjorde Stadsarkitekten opmærksom paa, at Dahlerup-Møllers Projekt ikke havde fulgt de opgivne Terrænghøjder, men var gaaet ud fra et større Fald end det virkelige, og at der savnedes de i Programmet forlangte Snit af Raadhushallen, Festsalen og Borgerrepræsentanternes Sal. Disse Mangler vilde andetsteds medføre Projektets Udelukkelse fra Konkurrencen. Herpaa vilde Fællesudvalget dog ikke gaa ind.

I Raadhusets Modelkammer D, hvor Raadhusforvalteren har ladet disse fire Arbejder ophænge sammen med de tidligere prisbelønnede Skitser, ser man straks noget ret ejendommeligt. Medens nemlig Nyrop sindig har arbejdet videre paa det Grundlag, han havde skabt med sin Skitse, er de andre Arkitekter gaaet i Lære hos ham; mer eller mindre har de nærmet deres Arbejder til Nyrops, som de havde haft Lejlighed til at se i Staldmestergaarden, efterat Bedømmelsen var faldet. Dette viser bedre end Ord den Overlegenhed, som Nyrops Skitse besad. Mest iøjnefaldende er Paavirkningen i Ludv. Clausens Arbejde. Han havde ikke blot helt omarbejdet sin Plan, saa at han nu, ligesom Nyrop, faar to Gaarde

44. M. Nyrops andet Projekt. Perspektiv.

(tidligere tre), men ogsaa Bygningens Ydersider; de fremtraadte nu i tidlig fransk Renaissance. Fra Nyrop har han optaget Borgerrepræsentanternes Sal i Mellembygningen ovenover Arkivet, Baggaardens Beplantning, og den udelte Langside, og hvad der ikke var Nyropsk i hans Arbejde, var heller ikke heldigt. Forsiden med det løftede Midtparti stemmer aabenbart ikke med Programmets Fordring om, at „Façaderne maa paa en smuk og værdig Maade udtrykke Bygningens Bestemmelse som Raadhus for vor Hovedstad". Noget af Tanken i denne Forside har forøvrig senere fundet Anvendelse paa den elektriske Lysstation i Ny Vestergades Forlængelse. Ogsaa Dahlerup-Møller havde helt omarbejdet deres tidligere Arbejde. I Følelsen af, at Opgaven krævede noget udpræget

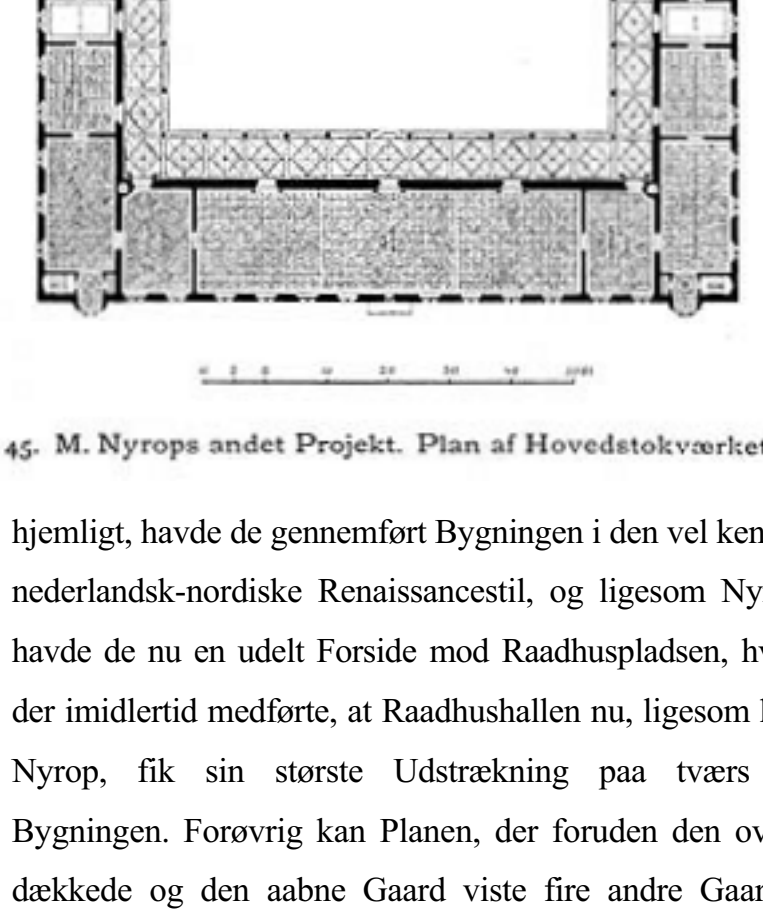

45. M. Nyrops andet Projekt. Plan af Hovedstokværket.

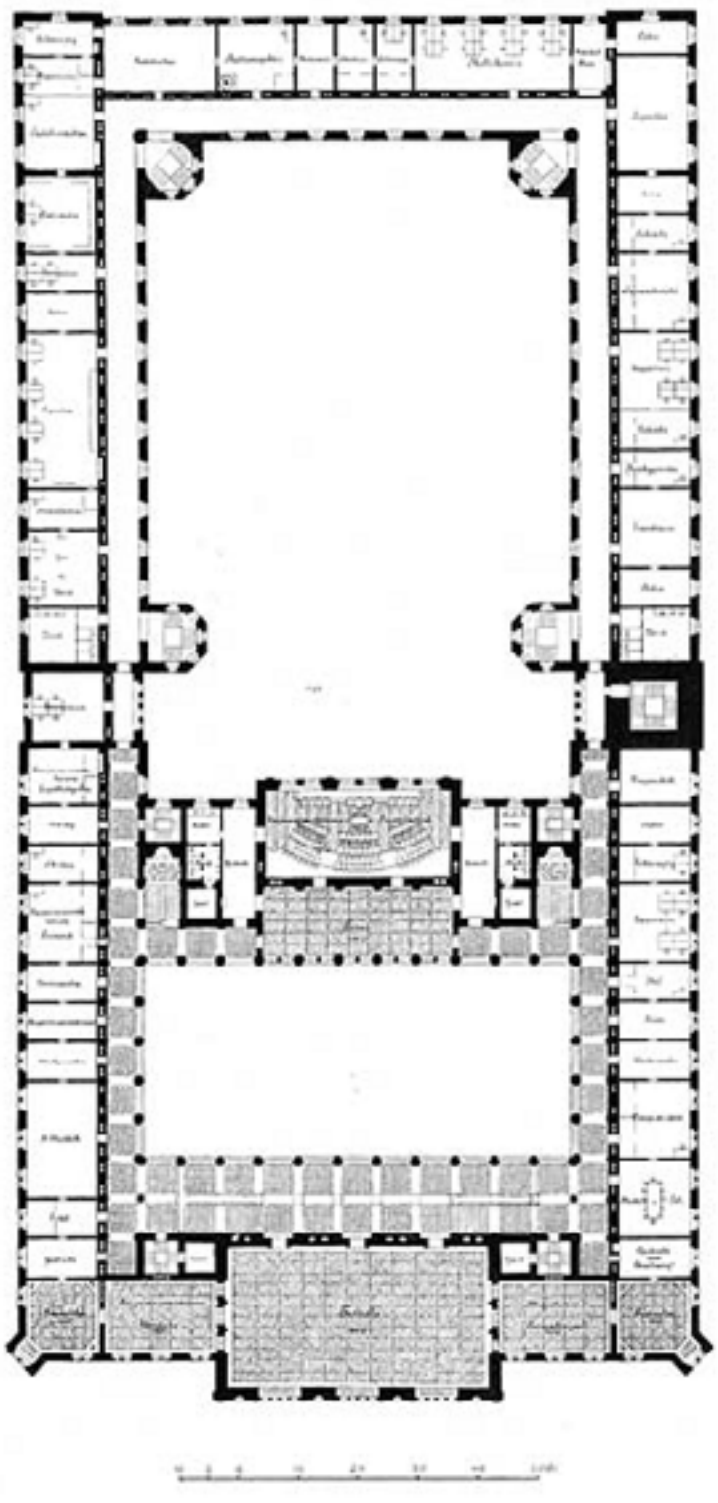

46. Ludvig Clausens andet Projekt. Plan af Hovedstokværket.

hjemligt, havde de gennemført Bygningen i den vel kendte nederlandsk-nordiske Renaissancestil, og ligesom Nyrop havde de nu en udelt Forside mod Raadhuspladsen, hvad der imidlertid medførte, at Raadhushallen nu, ligesom hos Nyrop, fik sin største Udstrækning paa tværs af Bygningen. Forøvrig kan Planen, der foruden den overdækkede og den aabne Gaard viste fire andre Gaarde, hverken i Klarhed eller Ro maale sig med Nyrops, og saadan som Bygningen tog sig ud, passede den bedre for en landlig Stiftelse end til et Raadhus i en Storstad. Selv V. Koch, Nyrops erklærede Jævnbyrdige i første Omgang, havde efter Nyrops Forbillede rykket Raadhushallen fremad i Forhuset.

Noget andet mærkeligt kom frem under Sagens videre Forløb. Uagtet V. Koch blot havde gennemarbejdet nogle Enkeltheder videre i den benyttede Stil og reduceret

Karnaptaarnene paa Forsidens Hjørner, blev hans Arbejde, der tidligere altsaa var blevet sidestillet med Nyrops nu holdt helt udenfor Prisbelønning. Kun paa Meldahls Forslag blev der sluttelig tilkendt det 2000 Kr. udenfor de egenlige Præmier, i Erkendelse, hed det, af det meget gode der fandtes i det. Men langt fra at føle sig forurettet underkendte den højsindede Kunstner to Aar senere selv i Borgerrepræsentanternes Sal den første Bedømmelse af hans egen og Nyrops Skitser, idet han af al Magt støttede Nyrops Arbejde. Man maatte ikke, sagde han, være smaalig overfor et saa enestaaende Talent som Nyrops, der - tilføjede han med et Selverkendelsens Suk - endog ejer, hvad næsten alle Arkitekter mangler eller har for lidt af. Enten maa altsaa Koch have undervurderet sig selv, eller ogsaa maa Fællesudvalget have taget fejl. Medens Dahlerup-Møller og Ludv. Clausen i Løbet af knapt halvandet Aar havde kunnet levere to rent forskellige Forslag fiks og færdige, og Koch i anden Omgang utvivlsomt er gaaet noget tilbage, er Nyrop gaaet frem. Sammenligner man hans første og hans andet Udkast, ser man en langsomt fremtrængende kunstnerisk Opdyrkning; den udyrkede Hede viger tilbage. I Modsætning til de andre Bygmestre har Raadhuset Omgivelser højlig optaget ham. Af Beliggenhedsplanen (gengivet S. 41). kan man skønne, hvorledes han har tænkt sig Raadhuset som et fredhelligt Sted, skærmet mod Omverdenen ved

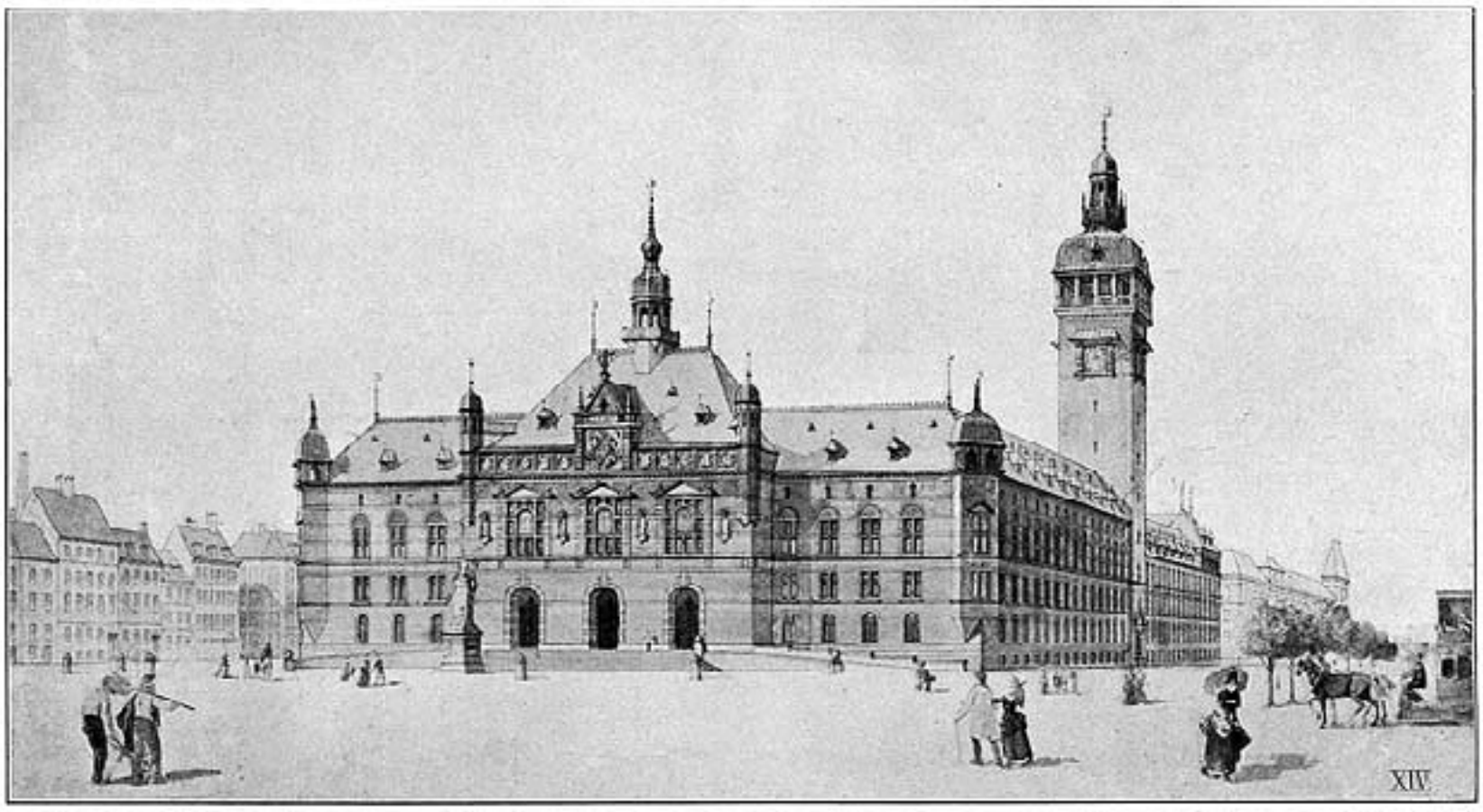

47. Ludvig Clausens andet Projekt. Perspektiv.

Haveanlæg og aabne Pladser. Han vil ikke have Færdslen og Tummelen ind paa Livet af Stadens Hus. Mellem Terrassen foran Raadhuset, som han benævner med det ærværdige og minderige Navn Forum, og Raadhuspladsen, som han kalder Halmtorvet, skyder han en Sænkning, thi, som han senere hævdede, „en Gade betyder Færdsel, Bevægelse, en Plads (gammel Stil) som Modsætning dertil Hvile". Men Raadhuset skal ikke ligge paa en Præsentérbakke, siger han, derfor lægger han, Mester Hans J. Holms Lærling, Raadhushavens Idyl op til hele Bygningens Vestside, og som stille Læbælter løber langs Haven og langs Østsiden Kirsebærgangen og Filosofgangen, Navne, der opfordrer til søde Sværmerier og sagtmodig Eftertanke. Men dengang vrimlede det just i København med nye „Passager" og „Bulevarder", og man havde ondt ved at forstaa den Kunstner, der kaldtes en Oprører, fordi han var saa gammeldags følelsesfuld.

Forbindelsen mellem Raadhuset og det projekterede Folkebibliotek tværs over Gaden har Kunstneren opgivet, men beholdt Biblioteket, som han gennembryder af en hvælvet Gang for Fodgængere, og forøvrig har han gennemarbejdet de enkelte Stokværksplaner saa at sige i hver Krog. I den aabne Gaard er de to firkantede Trappetaarne, til Baade for Synet ud over dette Kunstnerens Kælebarn, blevet ottekantede, og Borgerrepræsentantsalens tikantede Karnap er blevet afrundet. Mest iøjnefaldende er Ændringen af Festsalens Størrelsesforhold. Paa Skitsen var Festsalens Dimensioner 15 x

62 Alen, men i de kritiske Bemærkninger, der fulgte med Indbydelsen til den afgørende Konkurrence, hedder det med særligt Ram til Nyrop, at Festsalen „bør frembyde et passende Forhold mellem Længde og Bredde". Hvad dette skulde betyde efter akademisk Sprogbrug vidste Kunstneren kun altfor vel, thi det akademiske Forhold er nærmest 1:2. Sikkert har Kunstneren kun nødig givet sig paa dette Punkt, og der er desværre næppe Tvivl om, at han havde Ret, Kritiken Uret. Kun to Alen i Bredden indrømmede han, med Kniven paa Struben, den akademiske Fordring, og til Støtte for sine Dimensioner gav han saa følgende Oversigt over Festsales Maal: I Wiens Raadhus 15½ x 70 Meter, i Hôtel de ville i Paris 12 x 50 M., Frederiksborg Riddersal 18 Al. 14 Tm. x 76 Al. 20 Tm, Rosenborg Riddersal 13 Al. 6 Tm. x 70 Al. 6 Tm, paa Københavns Raadhus 17 Al. x 62 Al. Heraf kunde man da forstaa, at Nyrops Størrelsesforhold ikke var helt afsindige. Men

48. Dahlerup og Møllers andet Projekt. Perspektiv.

Kunstnerens Indrømmelse fik dog Følger for Raadhusets Forside. Oprindelig havde han - som Prospektet viser - dulgt den Omstændighed, at Forhusets Hovedfløj er bredere end Sidefløjene, derved, at han havde lagt en Vægtergang op til Tindemuren med Brystværn ud mod Raadhuspladsen. Dette virker roligt og afsluttende. Men nu rykkes Brystværnet godt frem og forbindes til begge Sider med de knækkede Tagrygninger. Dette giver straks mere Spektakel paa Taget, om det end dæmpes noget af de værdige Vægterfigurer. Nu er fremdeles andet Stokværks Vinduesrække forøget med to Vinduer; det hidrører fra, at Forsalen er skrumpet ind og har afgivet Rum til Administrationen. Da Fordringen om Rum til Brandvagt er bortfaldet, har Kunstneren fjærnet de to Vagtbygninger; til Erstatning er der kommet to Karnaper, der indfatter Hovedstokværkets Vinduesrække som et Par kraftige Klammer. Men Nyrop har dog derfor ikke glemt sit kære Vagtmandskab. Tre Vægtere har han sat op paa Brystværnet til hver Side af Byvaabenet, og senere kom der en Betjent og en Brandmand op paa Bagsidens Hjørner ud mod Løngangsstrædes Forlængelse.

Af Hensyn til Virkningen af det slanke, firkantede Taarn har Kunstneren lagt to Stokværker til dets Højde; nu har det ikke længer en anstændig, men en eventyrlig Højde; og atter har han faaet en af disse lyse og lykkelige Indskydelser, der spreder vrangvillige Indvendinger som Solen spreder Taagerne. I Stedet for det kullede Taarn paa Vestfronten dukker der nu en pyntelig Gavl frem, over hvilken det smækre Duetaarn knejser, Forhusets festlige Afslutning og sidenhen den muntre Fordanser for Baghusets Kviste. Det forekommer træffende skrev senere en af Nyrops Fagfæller -, naar en Bygmesteren nærstaaende Kollega for at fremhæve denne Gavls Skønhed kaldte den en „Han" ; thi vel er den ikke udpræget mandig, men man skal ved dette Udtryk tænke paa Hanfuglenes smukke Tegninger og Farver, klare Røster og hele pyntelige Væsen.

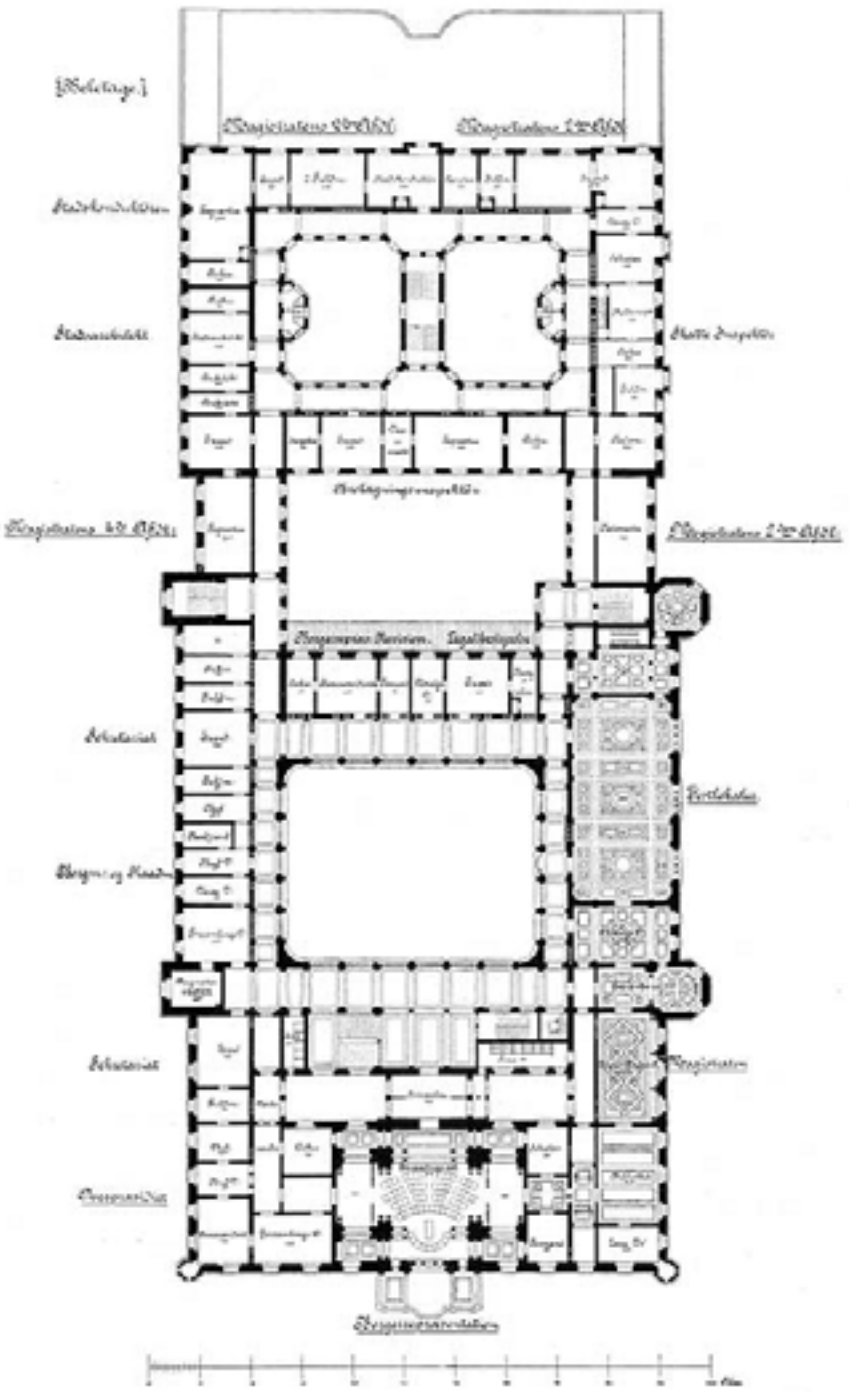

49. Dahlerup og Møllers andet Projekt. Plan af Hovedstokværket.

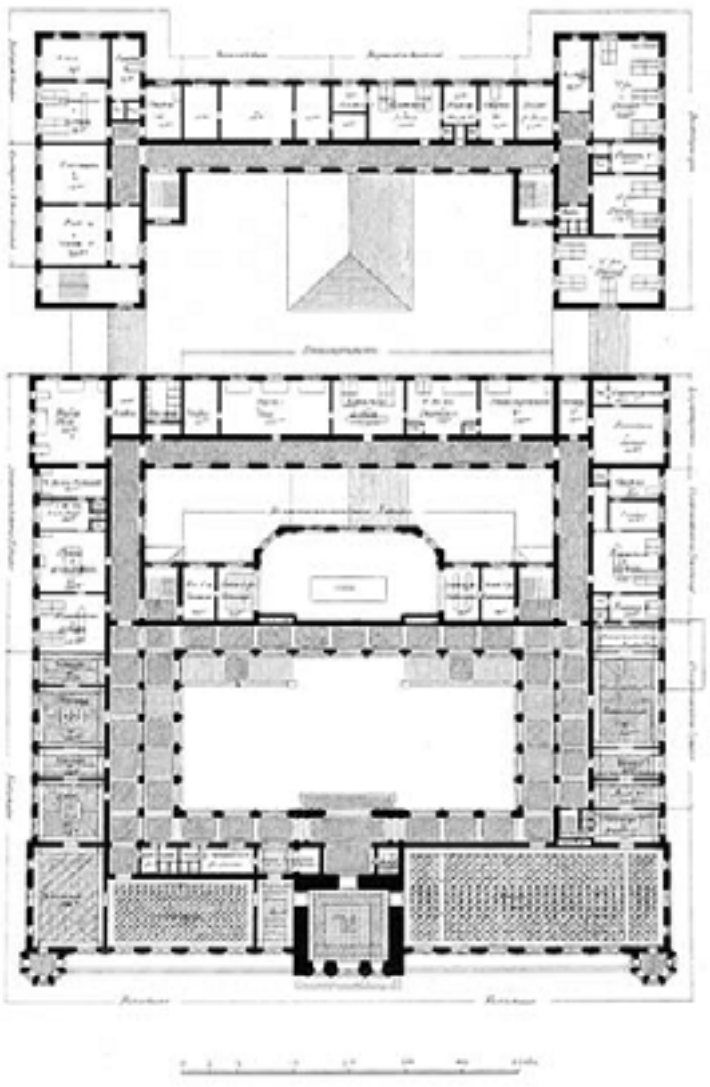

50. V. Kochs andet Projekt. Plan af Hovedstokværket.

[Martin Nyrops Projekt faar den højeste Belønning.]

De fire Projekter førte imidlertid en temmelig omflakkende Tilværelse. I Februar Maaned hang de i Charlottenborgs Udstillingsbygning, hvor Fællesudvalget holdt sine Møder Ansigt til Ansigt med dem, men den 28. Februar maatte de flytte over til Borgerrepræsentanternes Sal, hvorfra de saa den 5. Marts bragtes over til Nytorv Nr. 5, 1. Sal, der var lejet for fire Uger. Her faldt Dommen den 24. Marts, og næste Dag blev den offenliggjort i de københavnske Blade. Borgerrepræsentanterne fik derpaa Adgang til at se Arbejderne, og fra 9. til 31. Maj var der saa en hel lille offenlig Udstilling af Raadhusprojekter i Industriforeningens store

Sal. Her saa man foruden de seks Konkurrencearbejder og de seks prisbelønnede Skitser, tre Skitser, som ikke var blevet præmierede, af Vilh. Klein, Albert Jensen og af d'Hrr. Georg Steenberg og Vilh. Bruun, samt Theofilus Hansens Projekt, ialt 16 Arbejder. Dengang var det endnu ikke almindeligt, at Arkitekter skrev i Dagbladene til Vejledning for Publikum. Dog anmeldte Erik Schiødte Udstillingen i „Morgenbladet" (13. Maj 1890), idet han som rimeligt er stillede Nyrops Projekt paa første Plads.

[Nyrop skal udføre det endelige Projekt.]

En Aftenstund, da Nyrop gik ned ad Raad- og Domhusets slidte Trappe fra Borgerrepræsentanternes Møde, faldt der et Stjærneskud netop lige mod det Vindue i Nytorv Nr. 5, hvor hans Arbejde ventede sin Dom. Dette kunde naturligvis kun være et heldigt Varsel, men foreløbig syntes Lykkens Gudinde ikke at ville række Bygmesteren begge Hænder. Det Forslag, Fællesudvalget ansaa for værdigt til at benyttes, skulde belønnes med 10,000 Kr., desuden kunde der gives to Prisbelønninger paa 3000 Kr. hver. Temmelig hurtig blev man imidlertid enig om, at intet af de indsendte Arbejder fortjente

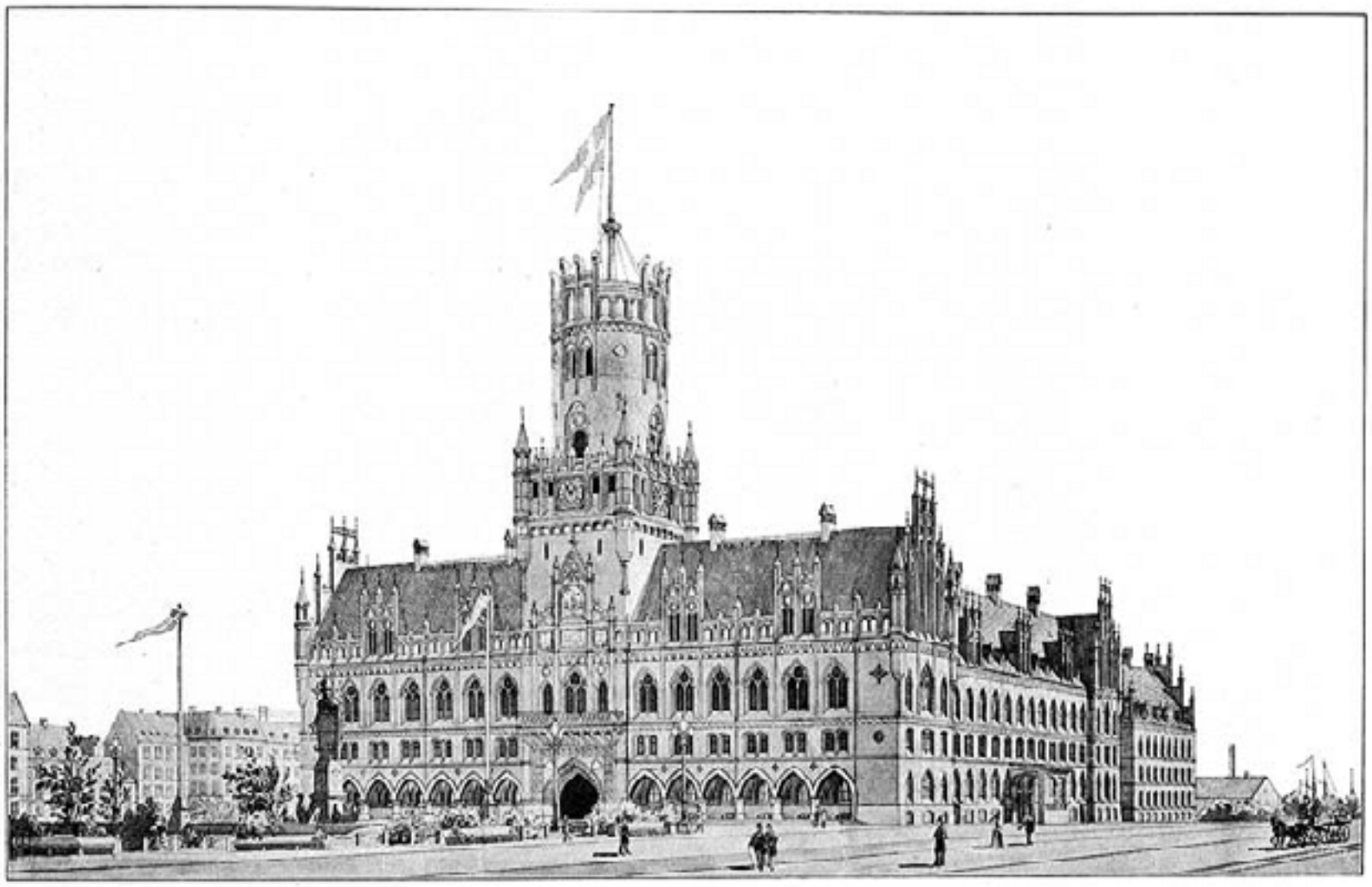

51. V. Kochs andet Projekt. Perspektiv.

den højeste Pris, men dermed hørte ogsaa Enigheden op. Nogle foretrak Dahlerup-Møllers Arbejde for Nyrops, et enkelt Medlem satte endog Nyrops paa tredie Plads; naar Dahlerup-Møllers temmelig skabelonmæssige Arbejde ikke blev foretrukket, skyldes det navnlig nuværende Højesterets Justitiarius P. Koch, der selv havde Bygmesterblod i Aarerne, og som meget energisk og indgaaende fremhævede de gode Sider ved Nyrops Arbejde. Sluttelig blev det saa - men kun med 10 Stemmer mod 9 - vedtaget at belønne Nyrops Projekt med 5000 Kr.; Dahlerup-Møllers og Ludvig Clausens fik 3000 Kr., V. Kochs, som nævnt, 2000 Kr.

Nyrops Arbejde havde saaledes ganske vist ikke faaet første Præmie, men det var dog blevet stillet for sig selv paa første Plads. Da man nu skulde videre, gik Fællesudvalget helt i Stykker. Vel blev følgende Forslag af Jul. Thomsen den 4. Juni vedtaget (med 12 Stemmer mod 7): „Det indstilles til Kommunalbestyrelsen at bemyndige Udvalget til at anmode Arkitekt M. Nyrop om mod et af Udvalget billiget Vederlag at træde i Forbindelse med samme for at forhandle om og eventuelt udarbejde et Projekt for Opførelsen af et nyt Raadhus i København", men da dette Forslag den 24. Juni 1890 laa til

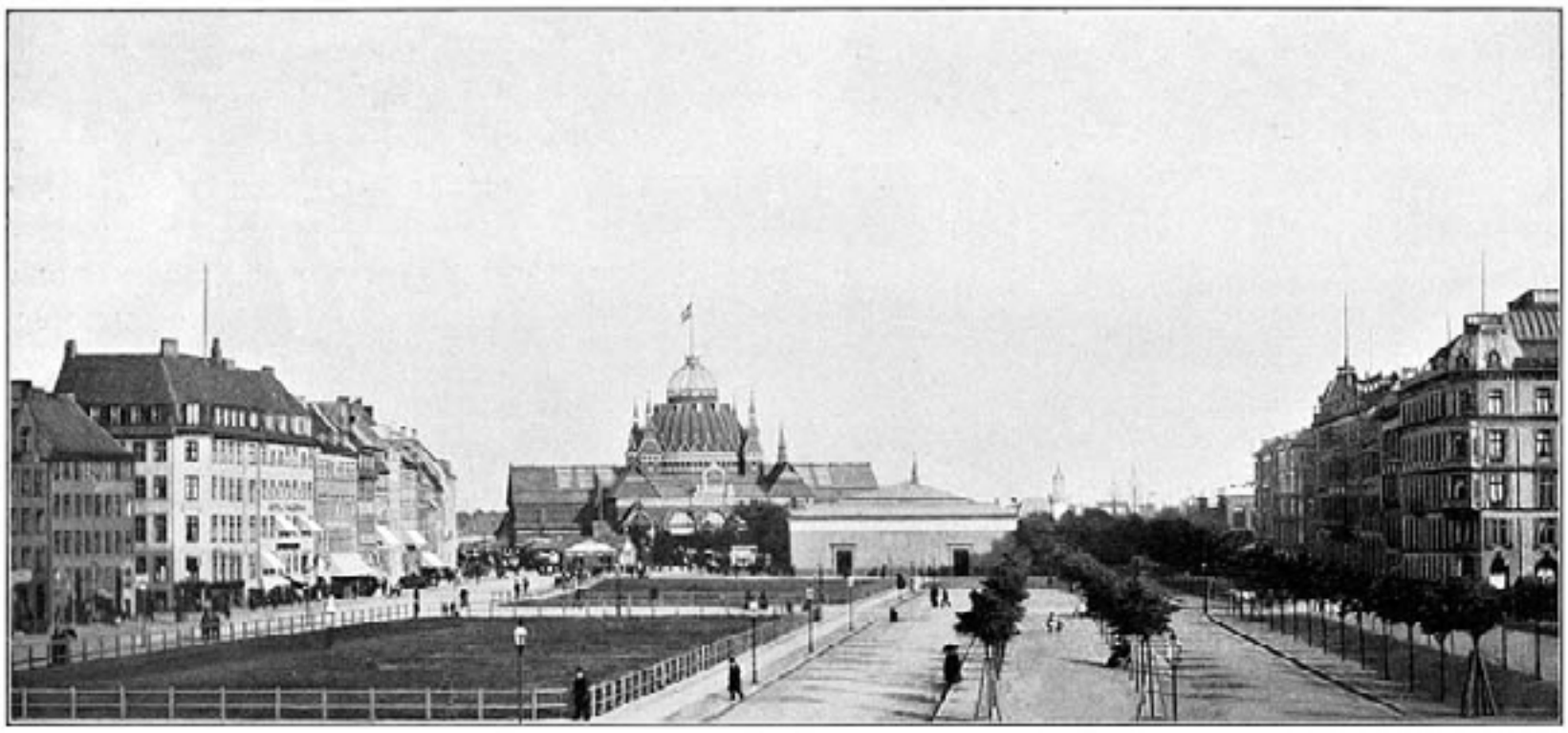

52. Den nordiske Udstilling 1888 set fra Jermers Taarn ved St. Pederstræde. (Ny Rosenborg og Helmershus ikke opførte.)
I Mellemgrunden Den franske Kunstudstilling. Efter Fotografi.

Forhandling i Borgerrepræsentationen, var der fra fire af Udvalgets Medlemmer, Murmester Ette, Møbelfabrikant Severin Jensen, Etatsraad Meldahl og Nationalbankdirektør Strøm, henlagt et Ændringsforslag ved Siden af Flertalsforslaget. Dette Ændringsforslag gik ud paa, at Fællesudvalget atter skulde tage Raadhussagen op til Overvejelse, eventuelt ændre Programmet, og derpaa anmode en eller flere Arkitekter om at udarbejde et nyt Projekt, der saa skulde forelægges for Kommunalbestyrelsen. I sytten Aar havde Raadhussagen været brændende; nu skulde Ilden altsaa slukkes, og der skulde fyres op under en ny Ovn. I fem Aar havde Fællesudvalget arbejdet paa Sagens Fremgang; nu skulde det altsammen kastes bort, for at man kunde begynde forfra. Intet Under at Forsamlingens Flertal ræddedes for disse Udsigter. Forslaget blev forkastet, og Flertalsforslaget blev vedtaget med 19 Stemmer mod 8.

53. Formandshammeren fra 1817, der brugtes i den gamle Borgerrepræsentation.

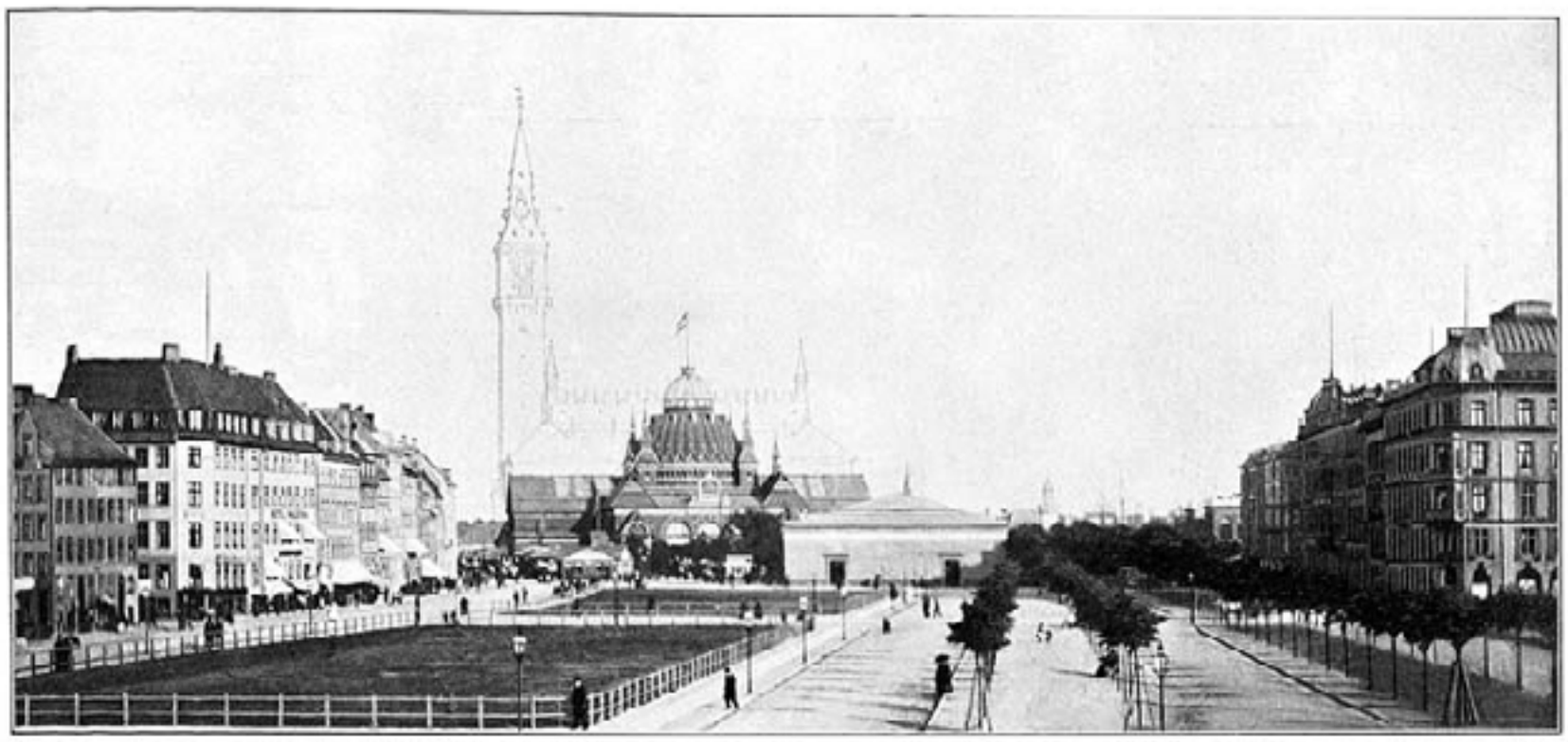

54. Den nordiske Udstilling 1888 set fra Jernets Taarn ved St. Pederstræde. Raadhuset indtegnet paa Plads. Efter Fotografi.

VII.

[Uenighed i Udvalget.]

Hvad der derefter skete i Fællesudvalget, ser foreløbig ud som Ragnarok. Guderne kæmper i Mørke, Lynene flammer, Jætterne mylrer frem fra alle Kroge, og Jorden viger bort under Raadhuset. Man slæbte det nemlig paa Papiret fra den ene Ende af det gamle Voldterræng til den anden, fra Løngangsstræde til Vendersgade. Atter fæster man Blikket paa det forlængst opgivne Grønttorv, og Nyrop maatte indtegne Raadhuset her, i Aborreparken og ved Nordsiden af Vesterbros Passage opfører man Raadhuse paa Papiret, og end ikke den gamle By var hellig. Det var selve Nyrop der foreslog at lægge Raadhuset ved Gammeltorv, paa Grunden mellem Torvet og Studiestræde. For at forstaa dette maa man huske, at Nyrop vel havde haft nogle lykkelige Indskydelser, men endnu var han ikke kommet til Klarhed over Raadhuset som en fritliggende, til alle fire Sider afsluttet Bygning. Dernæst gruede han stadig ved Udsigten til Præsentérbakken, og endelig havde den historiske Grund i den gamle By en hemmelig Magt over hans Sind. Et Raadhus, mente han, maatte være sluttet, og helst virke sammen med andre Bygninger, og derfor er den mest fri Beliggenhed ikke den bedste; Pladsen ved Gammeltorv, hedder det videre, med en Parentes, hvis Indhold dog ikke kan bestaa for en streng historisk Undersøgelse, er „vistnok Byens højeste Punkt og gammel historisk Grund (de gamle Raadhuse laa paa Bispegaardens Hjørne og paa Hjørnet af Skovbogade). Her vilde saa være samlet Universitet, Raadhus, Bispegaard og Byens Hovedkirke, og Raadhuset vilde komme til at tage sig prægtigt ud mod Gammeltorv med Frue og Petri Taarne i Baggrunden, og hvilke Rammer vilde Husrækkerne paa Torvet ikke danne for Raadhuset! Siden mod Nørregade, Hukket foran Frue Kirke m.v. vilde ogsaa give interessante Opgaver". Medens de samtidige Arkitekter i Reglen ikke plagedes af noget Hensyn til deres Bygningers Omgivelser, og foretrak den regelmæssig symmetriske Komposition, har altsaa Hensynet til det bestaaende og Udsigten til et uregelmæssigt Anlæg haft en særlig Tiltrækning for Nyrop, der tilføjer: Pladsen ved Gammeltorv synes jeg maa være begejstrende for enhver Arkitekt. - Forgæves lød Borgmester Borups Stemme, at man vist slet ikke havde Lov til at forhandle mere om Raadhusets Beliggenhed, da den jo engang for alle var blevet fastsat. Dog lidt efter lidt stillede Stormen af og Mørket ophørte, men Magsvejr blev det aldrig mere i Fællesudvalget, uagtet Sagen gik fremad. Der blev nedsat et Underudvalg til at forhandle med Nyrop, og for dettes Medlemmer blev hans Konkurrencearbejde fototyperet. Noget klarede det ogsaa op, da Jul. Thomsen og H. N. Hansen traadte ud af Underudvalget; i deres Sted valgtes Borgmester Jacobi og Meldahl. Jacobi var gunstig stemt for Nyrops Arbejde, og hvorledes man hjalp sig ud over Meldahl skal senere berettes. Den 9. Juli 1891 fik Stadsingeniør Ambt Anmodning om at sætte sig i Forbindelse med Nyrop og udarbejde

Forslag til Ingeniørarbejderne vedrørende det nye Raadhus, og i Foraaret 1892 havde Nyrop saa sit tredie og sidste Raadhusprojekt færdigt. Det blev tilgængeligt fra den 8. til den 19. Maj for Underudvalgets Medlemmer i den fordums Administrationsbygning fra Den store nordiske Udstilling, nu Kunstnerens Tegnestue [Fig. 60: Skiltet fra M. Nyrops Tegnestue ved Vesterbros Passage]. Det samlede, og af Fællesudvalget godkendte Overslag tog sig saaledes ud: Raadhusbygningen 2,719,548 Kr., Ingeniørarbejder 330,000 Kr., Montering af Raadhuset 241,000 Kr., Statuer 48,000 Kr., Regulering af Terrænget 41,500 Kr., Kedelhuset 98,000 Kr., ialt 3,478,048 Kr. Med 11 Stemmer mod 4 - to Medlemmer var fraværende, og Meldahl gik sin Vej før Afstemningen - vedtog Fællesudvalget den 24. Juni 1892 at indstille til Kommunalbestyrelsen, at Nyrop skulde bygge det nye Raadhus for 3 Mill. Kr. - at udrede af Stadens Laan - i Overensstemmelse med det nu udarbejdede Projekt; et Udvalg paa 3 Medlemmer af Magistraten og 5 af Borgerrepræsentationen skulde under Arbejdets Gang godkende Enkelthederne.

[Kamp i Borgerrepræsentationen for og imod Nyrops Projekt.]

Paa to ualmindelig bevægede Aftener, den 11. og den 18. Juli, blev Raadhusets Skæbne endelig afgjort af Borgerrepræsentanterne. Mindst Bevægelse vakte Sagens finansielle Side, skønt der ogsaa blev rørt ved den. Men naar man betænker, at Raadhuset 1885 endnu stod paa Papiret til højst 1 Mill. Kr., tre Aar efter til 2½ Mill. Kr., og nu med et rundt Tal til $3^1/_2$ Mill. Kr., medens man ingenlunde lagde Skjul paa, at Sagens Løsning vilde kræve endnu en halv Million, saa maa Finansborgmesterens Indflydelse have været stor, og Medlemmernes Ønske om en smuk Løsning meget levende, siden denne Side af Sagen gik saa forholdsvis glat igennem. Slaget stod for og imod Nyrops Projekt. Først havde Kunstneren selv Ordet i et udførligt, trykt Indlæg. Heri gjorde han Rede for de Rumindskrænkninger, som Projektet viste i Forhold til hans tidligere, og dernæst besvarede han nogle Anker, som Stadsarkitekten og Fabrikejer G. A. Hagemann havde rettet mod hans Konkurrencearbejde. Hagemanns Indvendinger gjaldt Konstruktionen af Halvtaget over Raadhushallen og Mellembygningen, og ved Forandringer i det endelige Forslag mente Nyrop at have forbedret Konstruktionen. Fenger havde, foruden konstruktive, ogsaa „æsthetiske" Betænkeligheder ved Halvtaget. I sit Svar herpaa fik Nyrop ikke blot Held til at ramme den akademiske Æsthetik, men ogsaa til at antyde sin egen Kunstopfattelse. Fenger, skrev han, „kender hvert Hus i Europa, der har en Historie, og naar man som han sidder inde med en Æsthetik, akademisk opdraget og reguleret ved nøje Kendskab til alle gængse Ytringer paa Bygningskunstens Omraade, saa er det forstaaeligt, at han i Tegninger kan misforstaa og føle *sin* æsthetiske Sans ilde berørt ved nyere Ytringer, som intet rigtigt Forbillede har." Dernæst kæmpede han som en Løve for Festsalens Dimensioner, sin Raadhushal, sin Anbringelse af Trapperne, og Tindemurens Højde, og sluttelig gav han nogle Oplysninger om Enkeltheder i Overslaget.

Allerforrest i Kampen mod Nyrops Projekt stod selve Raadhussagens tre ældste Fædre, Prof. Jul. Thomsen og Kammerherre Meldahl, der sammen med Bille for nitten Aar siden havde rejst den i Forsamlingen, og Borgmester Hansen, der fjorten Aar tilbage i Tiden havde frelst den fra Skibbrud.

Borgmester Hansen havde endog oprindelig foreslaaet, at man simpelthen skulde lade Nyrop, hvis Udstillingsbygninger han beundrede, opføre det nye Raadhus; da Nyrop nu i ærlig Holmgang havde besejret sine Fæller, havde Borgmesteren altsaa faaet sit Ønske opfyldt. Men ved Kedelhussagen skilte han sig ud fra den øvrige Magistrat, idet han mente, at Spørgsmaalet foreløbig burde holdes svævende; dog Forsamlingen delte ikke hans Anskuelse og nærede ikke hans Frygt for forøgede Udgifter. Enstemmig vedtog den at skyde Kedelhuset ud fra Raadhuset. Dette, om man vil, knusende Nederlag ændrede naturligvis ikke egenlig Borgmesterens Opfattelse af Nyrops Evner, men han syntes ikke Kunstneren havde været heldig med sit Projekt, og da det 1890 var oppe til Bedømmelse i Borgerrepræsentationen, udtalte han, at da intet af de foreliggende Arbejder var tilfredsstillende, burde man begynde paa ny „og give Arkitekterne større Frihed. Man skulde ikke sige til dem: Vi vil have en Bygning efter dette Program, efter disse bestemte Fordringer, men man skulde sige til dem: skaf os en Perle af et Raadhus." Hertil svarede Kayser, at det var let nok at ønske sig en Perle, men hvor skulde man finde den? „Trods de hidtil gjorte Forsøg er Perlen udeblevet." Nogen Anvisning havde Borgmester Hansen dog givet i Fællesudvalget, hvor han foreslog at afbryde Forbindelsen med Nyrop og lade Storck

bygge Raadhuset, thi Storck havde virkelig (1886) skaffet Byen en ægte Perle med Abel Katrines Stiftelse, og fra denne beskedne Bygning i en af Københavns hæsligste Bydele er den største og den bedste Part af nyere dansk Bygningskunst udgaaet. Men Storck havde slet ikke deltaget i Konkurrencerne, vilde end ikke være delagtig i Bedømmelsen, fordi han dengang var en erklæret Modstander af al Bygningskonkurrence, og nu for hans Skyld at bryde helt med det vedtagne

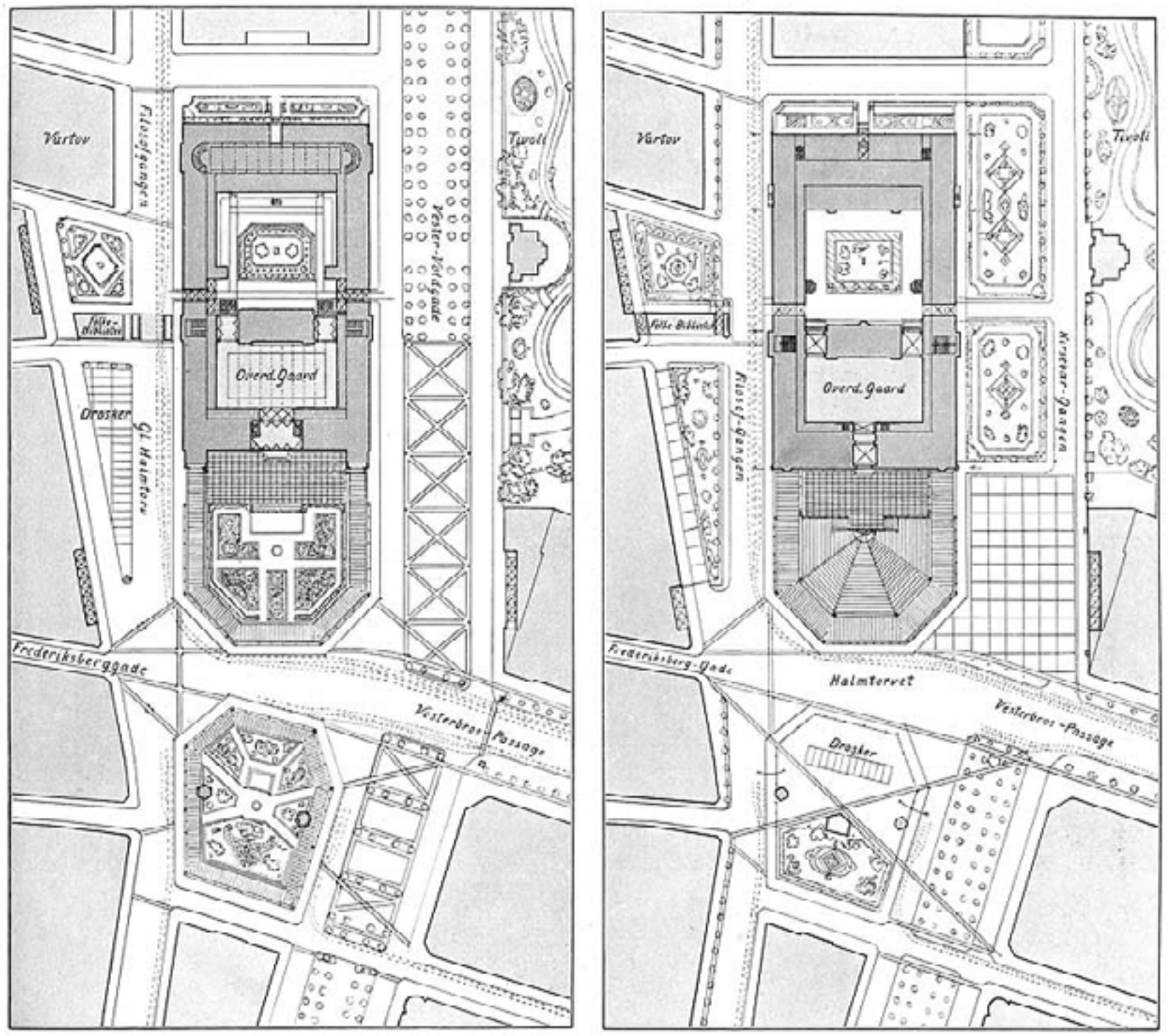

55-56. M. Nyrops første og andet Projekt. Situationsplaner.

var dog næppe raadeligt. Borgmesteren foreslog da som en anden Udvej at lade Storck og Nyrop bygge Raadhuset i Fællesskab. Dette Firma var dog vist blevet vanskeligt at etablere.

I det Underudvalg, der skulde forhandle med Nyrop om Udarbejdelsen af det endelige Projekt, fik Borgmesteren Sæde. Her fremsatte han sine Indvendinger mod Nyrops Arbejde. Han syntes, at Murmassen over Hovedstokværkets Vinduer trykkede dem, og at de smaa Vinduer paa første Sal gav Bygningen et fortrykt Udseende; Siden mod Bulevarden var efter hans Mening „umulig"; først senere fik Kunstneren Lejlighed til at arbejde den igennem. Festsalens Dimensioner var ikke gode, og Raadhushallen burde stryges. Dog troede han stadig, at Nyrop var den rette Mand, naar han vilde omarbejde sit Projekt efter Borgmesterens Anskuelser. Da Nyrop, som havde Udvalgsflertallet i Ryggen, ikke kunde gøre dette, traadte Borgmesteren ud af Underudvalget. Det var derfor en Smule ondskabsfuldt af Borup, naar han til Hansens

Indvendinger 1892 i Forsamlingen bemærkede, at Borgmesteren havde haft Lejlighed til at komme frem med sine Anker og Forslag i Underudvalget, thi hertil svarede Borgmester Hansen med Rette, at det havde han ogsaa gjort, men man havde ikke taget Hensyn til dem.

Medens Nyrops Forsvarere var indbyrdes fuldt enige, og med Begejstring fylkede sig om ham og hans Raadhus, svækkede det noget hans Modstandere, at de tre vældigste iblandt dem nok var enige om at fælde ham, men indbyrdes var højst uenige om, hvad de vilde gøre, naar de havde faaet Bugt med Utysket. Hvis Sejren var bleven deres, var de utvivlsomt gaaet løs paa hinanden. Dog holdt Prof. Thomsen og Kammerherre Meldahl tappert ud til det sidste. De forlangte nemlig udtrykkelig tilført Protokolen, at de havde stemt *imod* Nyrops Projekt, og ønskede saaledes at mindes i Historien som Modstandere af Nyrops Raadhus.

To Aar tidligere havde Prof. Thomsen dog affattet den Indstilling, hvorved Fællesudvalget blev bemyndiget til at træde i Forbindelse med Nyrop om det endelige Projekt til Raadhuset, og han blev valgt ind i Underudvalget. Her fremlagde og forklarede han den 21. Februar 1891 en Plan, han selv havde udarbejdet, ikke blot til selve Raadhuset - som en firfløjet Bygning udenom en aaben Gaard -, men ogsaa til Ordning af Omgivelserne. Da der jo ikke ret godt kunde være Tale om at benytte den navnkundige Kemiker som egenlig Arkitekt, og da Nyrop stadig med Flertallet i Ryggen - ikke mente at kunne gaa ind paa hans Tanker, traadte ogsaa han ud af Underudvalget. Men Spot fulgte paa Utak, thi da Raadhussagen var til Afgørelse, hævdede Ingeniør Hammerich, at det ikke var rigtig naar Thomsen ansaa Nyrop for aldeles umulig som Arkitekt, men ganske vist bøjede han sig ikke for enhver Indvending, og - tilføjede han med en for alle Medlemmerne let forstaaelig Hentydning „lægger Bygherren for megen Tvang paa Arkitekten, kommer han ogsaa til at bære Ansvaret for Manglerne ved Arbejdet, og der kommer et forkvaklet Resultat. Herpaa havde man kun altfor mange Eksempler; som et af frisk Dato kunde vistnok nævnes Polyteknisk Læreanstalt". Udvalgets Flertal havde ikke misbrugt sin Myndighed saadan, men man havde indrømmet Nyrop Frihed.

Kammerherre Meldahls Angreb fik en særlig virkningsfuld Baggrund derved, at det saa at sige fremtraadte som hans kommunale Testamente; han var nemlig i Færd med at trække sig ud af Kommunalbestyrelsen. Derfor, sagde han, havde han fundet det rigtigt at udtale sin Overbevisning fuldt ud i Aften, da han ikke troede senere at faa Lejlighed dertil. Dog det der var gaaet forud svækkede unægtelig Virkningen af hans Tale. For tre Aar siden havde Meldahl foretrukket V. Kochs Raadhusskitse for Nyrops, medens Underudvalgets Flertal indstillede Nyrops til første Præmie. Da Meldahl imidlertid var Fællesudvalgets eneste akademisk uddannede Arkitekt, sluttedes der et Kompromis, saa at Nyrops og Kochs Skitser blev sat paa lige Fod. Senere hen, da man havde lavet et Udkast til Programmet for den afgørende Konkurrence, stillede Meldahl en Række Ændringsforslag. Nogle af disse Ændringer var af udelukkende formel Art, andre, som Forslaget om at sætte Raadhusets Byggesum til 3 Mill. Kr., kunde dengang ikke antages af diplomatiske Grunde, og atter andre, som Tilføjelsen, at der vilde blive tilkaldt tre Kunstnere som Meddommere, havde det jo tidligere vist sig, at Fællesudvalget ikke var i Stand til at opfylde. Men intet af Meldahls Ændringsforslag berørte Programmets Kærne. Det maa derfor have været noget overraskende for Fællesudvalgets øvrige Medlemmer, at da Programmet sluttelig kom til Afstemning, erklærede han, at han ikke kunde tiltræde det. I og for sig var dette naturligvis en ærlig Sag, men naar Meldahl var imod selve Grundlaget for alt videre Arbejde, laa det nær at antage, at han da vilde træde ud af Fællesudvalget; dette skete dog ikke, hvorvel han for Fremtiden ikke mere kom tilstede ved Udvalgets Arbejdsmøder. Men derfor døde han dog ikke i Synden. Først havde han den Tort, at hans foretrukne Projekt, V. Kochs, slet ikke blev indstillet til nogen Belønning ved den afgørende Konkurrence; vel føjede man ham, idet man sluttelig tildelte det en mindre Præmie, da man jo i første Omgang delvis havde gjort sig til hans Medansvarlige, men det var ogsaa sidste Gang, der blev vist ham nogetsomhelst Hensyn. Fra nu af blev han behandlet som en Desperado, hvem man ikke skyldte, og som visselig heller ikke selv gav, Pardon. Da i 1890 Underudvalget nedsattes til at træde i Forbindelse med Nyrop, blev

han, der stadig var Fællesudvalgets eneste Arkitekt, slet ikke indsat deri, og først da Jul. Thomsen og H. N. Hansen havde trukket sig tilbage, kom han ind. Dog var man saa forsigtig ikke at tilsige ham til noget Underudvalgsmøde, før hele Sagen var klappet og klar, hvorover han da ogsaa offenlig beklagede sig i Forsamlingen. Han havde i halvandet Aar været Medlem af Underudvalget, sagde han, men var aldrig blevet tilsagt til noget Møde før forleden Dag, da der forelaa et fuldt færdigt Forslag fra Flertallets Side. At dette dog ikke var en unødig Foranstaltning ses af Meldahls trykte Betænkning, hvori det bl. a. hedder: Det foreliggende af Hr. Arkitekt Nyrop udarbejdede Projekt har ikke de ydre Former, man i vor Tid bør fordre ved et Raadhus i Landets Hovedstad. Endvidere er der ikke i det, der vedrører de væsenlige Dele af Planen, Vestibulen, den overdækkede Gaard med omliggende Korridorer og Hovedtrapperne, opnaaet den naturlige, enkelte, praktiske og smukke Løsning, som uafviselig bør kræves i et Bygningsanlæg som det foreliggende.

57. Første Afdelings Borgmesterværelse i det gamle Raad- og Domhus.

Til dette mer end antydede dog Borgmester Borup, at Meldahls Anskuelser ikke udelukkende var bestemte af kunstneriske Hensyn. Naar Meldahl mente - ytrede Borgmesteren -, at man efter Flertallets Forslag ikke vil faa et Raadhus, som er København værdigt, var det „stærke Ord overfor Udvalget og Arkitekten, men de var vel ikke saa alvorlig mente." Unægtelig var dette en Smule nærgaaende, men naar man sammenstiller Meldahls eget tidligere Forhold under Raadhussagen med hans nuværende, faar Borups Ord dog en vis Berettigelse. For nitten Aar siden havde Meldahl hævdet, at Repræsentanterne „sætter Helbredet til i Komitéværelset saa vel som i Forsamlingssalen"; nu hed det med sand Dødsforagt, at de Forhold, hvorunder man arbejdede, var ikke saa afskrækkende, at man ikke skulde kunne holde det gaaende et Aar endnu. Det var endvidere Meldahl, som først havde fremsat Tanken om Repræsentationslokaler, og som havde ønsket, at Byggesummen skulde forhøjes; nu, da han havde opnaaet begge Dele, var hans væsenligste Indvending mod Raadhushallen den, at den vilde blive for smuk. Nyrop havde i sit Indlæg hævdet, at der vanskelig skulde findes en lignende Hal Nord for Alperne. „Noget saadant, sagde Meldahl, havde aldrig været Programmets Mening." Arkitekten maatte „have kunnet finde en billigere og naturligere Løsning." Intet Under derfor at Meldahls Ord hine to mindeværdige Aftener havde mere Spids end Vægt.

Forrest i Kampen ved Nyrops Side stred Borgmester Borup, og dækkede Arkitekten med sit store Skjold. Med dødbringende Virkning anvendte han samme Kampmaade som den gamle Ben Akiba i Uriel Acosta. Naar Modstanderne

stormede frem mod Nyrop, og stablede Indvending paa Indvending, lød hans Ord: *Es war alles da.* Atter og atter havde Fællesudvalget i de syv Aar, det havde arbejdet, drøftet de forskellige Indvendinger, og Forsamlingen maatte derfor have en egen Fornemmelse af Tryghed, naar Nyrops Forslag alligevel, trods alle de haarde Ord, som lød om det, og som nok kunde bringe øjeblikkelig Forvirring i Rækkerne, havde faaet Flertal for sig i Udvalget. Med Rette har man kaldt Borup for Raadhusets Fader, og ingensinde har han taget sin faderlige Haand bort fra Nyrops Bygning.

Frem mod Hagemann og Jul. Thomsen skred Ingeniør Hammerich, og optog Kampen paa det tekniske Omraade; mod Strøm, der atter vilde have Sagen vist tilbage til Udvalget, stred Kayser, som paaviste, at dette kun vilde blive en

58. Borgerrepræsentationens Udvalgsværelse i det gamle Raad- og Domhus.

Svikmølle, thi den vilde atter vende tilbage til Forsamlingen med ganske det samme Flertal og det samme Mindretal. Dog størst Opmærksomhed vakte det, at Arkitekt V. Koch stod op og fældede sin Lanse mod Meldahl, thi han kom derved i Dyst med selve den Mand, der havde foretrukket hans Skitse fremfor Nyrops, og han brød sin Lanse for det Arbejde, som han selv havde været lige ved at besejre. Han indrømmede, at da han selv havde syslet med Raadhuset, havde han i Begyndelsen haft vanskelig ved at gaa ind paa andres Tanker om den samme Sag. Nyrops Projekt havde ogsaa først blot fyldt ham med Forundring, men Forundringen var efterhaanden blevet til Beundring, og i varme Ord hyldede han ridderligt sin lykkeligere Medbejlers Arbejde. Hans Tale maa have gjort et betydeligt Indtryk paa Forsamlingen, thi Overretssagfører Fr. Hartmann rejste sig og følte sig beføjet til at takke ham, fordi han baade nu og tidligere havde talt efter sin Overbevisning som Kunstner; en særlig Tak skyldte man ham for hans Ord i Aften, der mulig hos tvivlraadige Medlemmer havde aabnet Øjet for, at naar man staar overfor et saa stort og smukt Arbejde som Nyrops, burde man ikke hænge sig i Enkeltheder, men overlade Kunstneren Bearbejdelsen af dem.

Der er ingen Grund til her at gentage de Indvendinger, som gjordes mod Nyrops Arbejde, thi som det rigtig blev sagt: der gives ikke det menneskelige Værk, paa hvilket der ikke kan gøres Udsættelser. Hvad der imidlertid giver disse to Juliafteners Forhandlinger en blivende historisk Betydning, er dette, at her tørnede en ny Opfattelse af Bygmesterens

Opgave for første Gang i Dagens fulde Lys for Offenligheden sammen med den ældre vedtægtsmæssige. Det saa naturligvis baade Meldahl og V. Koch, men rigtignok med forskellige Øjne. Naar en Undermaaler (ein *Quidam)* ikke vil tage Lære af Fortiden - sagde Meldahl med en Hentydning til et Goethe'sk Epigram -, saa blev han „en Nar paa egen Haand", hvorimod Koch troede, at en Bygning efter Nyrops Forslag „vilde staa som et virkeligt Led i Arkitekturens Udvikling."

59. Borgerrepræsentationens Forsamlingssal i det gamle Raad- og Domhus.

[Baggrund for denne Kamp.]

Til bedre Forstaaelse af, hvorom Sagen egenlig drejede sig, maa det for en Gangs Skyld være tilladt at fremdrage et Par Ytringer, der faldt udenfor den egenlige Scene, bag ved den, nemlig i Fællesudvalgets sidste Møde under den afsluttende Forhandling om Nyrops endelige Projekt. Her sagde Meldahl, at han ud fra tredive Aars Erfaring kunde forsikre, at Nyrops Arbejde vilde være blevet kasseret ved Kunstakademiets Arkitekturskole. Heri havde Meldahl, der den sidste Menneskealder havde været Akademiets egenlige Leder, utvivlsomt Ret, om det end ikke ubetinget tjener til Ros for vedkommende Skole, men lige saa rigtigt var det Svar, der gaves af nuværende Justitiarius P. Koch: Naar Meldahl ikke kan sympatisere med Nyrops Arbejde, maa Grunden søges deri, *at de repræsenterer forskellige Retninger.*

Hidtil havde Parolen for det 19. Aarhundredes danske Bygningskunst lydt saaledes: vælg et Motiv fra en historisk afsluttet, stedlig begrænset Stilart, og gennemfør din Bygning over dette Motiv. V. Koch, der selv var udgaaet fra Akademiet, kendte meget godt Parolen. For en Snes Aar siden vilde man have set ganske anderledes paa en Tegning

som Nyrops, sagde han, thi man vilde have krævet en bestemt Stil. Selv havde han ogsaa i sine Forslag bøjet sig for dette Krav. Men naar han tilføjer: „vor Tid er ikke saa akademisk", var dette dengang dog næppe mere end et fromt Ønske. Gamle C. F. Hansen havde taget sine Motiver fra romersk Arkitektur og den deraf afledede italienske Klassicisme i det 16. Aarhundrede, senere hen i Tiden havde man ogsaa optaget Motiver baade fra romansk og gotisk Middelalder og fra den italienske Renaissance, men kun de færreste Arkitekter forstod at forme de fremmede Motiver efter deres Ønske og Bygningens Formaal, saaledes som Herholdt har gjort ved Nationalbanken og Universitetsbiblioteket. De fleste krøb i den historiske Stil som en Dreng i en Ridderrustning, og forsvandt selv helt bag det blanke Harnisk. Ved Akademiet lærte de udmærket at tumle de forskellige Stilarter; det var nu engang Akademiets Opgave; men de glemte ikke denne Lære senere hen ude i Livet. Derfor byggedes der hele Landet over snart i den ene, snart i den anden Stil, men hvorfor just denne Bygning talte dette historiske Stilsprog var i Reglen ikke saa let at afgøre, og endnu vanskeligere var det at faa fat i Manden og Kunstneren bag Stilen.

Dengang beherskedes København af den nyfranske Renaissance, saaledes som den havde udviklet sig i Paris under det andet Kejserdømme. Med Stolthed kunde man pege paa, at saadan som der byggedes paa Gammelholm og i Voldkvarteret, saadan byggedes der hele Europa over, fra Wien til London, fra Neapel til Stockholm. Den Stil kunde nu hver eneste københavnsk Murmester paa sine Fingre. Men hvorfor just fredelige københavnske Borgere skulde bo i Huse, der mindede om ridderlige og krigerske franske Renaissance-Slotte, dette Spørgsmaal tænkte ingen paa at besvare. Naar vi blot fulgte saa nogenlunde med, naar den Fremmede, der besøgte Byen, ikke saa andet end en europæisk Maske, saa var alt godt. Heller ikke opholdt man sig over, at Forbilledet var Bygninger af huggen Sten, som kummerlig eftergjordes i tarvelig Cementpuds.

Nyrop havde nu begaaet den utilgivelige Fejl ikke at gennemføre sin Bygning i en historisk og stedlig afsluttet Stilart. Han havde benyttet Motiver fra italiensk Gotik, som endnu den Dag idag staar paa Smagens sorte Tavle, og han havde taget et Motiv fra dansk Bygningskunst i Reformationsaarhundredet. Men endnu mere utilgiveligt var det dog, at han havde sprængt de historiske Stilarter og prøvet paa at være sig selv, eller rettere: saa fint og inderligt havde han lagt sig den givne Opgave paa Hjærte, at der var kommet noget ganske personligt frem, der slog hans Kammerater med Beundring. Derfor lød det fra Akademikerne: Han vil ikke spinde, gnistre og lægge Æg, derfor skal han kanøfles. Naar man saa paa Tegningen, sagde derimod V. Koch, var det vanskeligt at sige, i hvilken Stil Bygningen er holdt; de middelalderlige Former var kun tildels benyttede som Forbillede, thi de var selvstændig opfattede. Man kunde heller ikke her tale om Renaissancestil, men Arkitekten havde fremdraget Momenter af forskellige Stilarter og benyttet dem paa en personlig Maade. *Stilen maatte siges at være Nyrops egen Stil og intet andet.* Men saa fremmed var man dengang i Almindelighed for Tanken om, at en Bygmester ligesom enhver anden Kunstner kunde vove at være sig selv, at Raadmand Abrahamson saa smaat tillod sig at harcelere over „den Nyropske Stil".

Ser man bort fra det i Meldahls Ord, som Borgmester Borup ikke troede var alvorlig ment, saa ser man ogsaa, at hans Hovedanke mod Nyrops Bygning var, at den ikke var akademisk. Han havde derfor i sin Tid foretrukket Dahlerup-Møllers Projekt for Nyrops, og han troede nu, at Bygningens Langsider vilde virke som „en Sammenstykning" eller, som han sagde i et Udvalgsmøde, som „et Pakhus", fordi de ikke havde noget klassisk Forbillede. Raadhushallen krævede han efter Højrenaissancens Forbillede omgivet med aabne Arkader og Gallerier, og efter det samme Forbillede burde Forsalen med Trappeanlæggene være trukket frem som et Hovedmotiv; nu „maa man gaa en 60 Alen frem og en 60 Alen tilbage for at naa de Rum, man søger." Naar de unge Arkitekters mangeaarig Lærer endelig hævdede: „Historien viser, at der gaar Aarhundreder med for at give det Nye, der fremkommer, den rette Gestus, en Holdning og et Udtryk, hvorved det bliver levende og naturligt", saa er Følgesætningen den: Put jer derfor i den gamle Rustning, Børnlille, det er det sikreste.

[Nyrops Projekt antages.]

Hvad Fremtiden saa for Resten vil dømme om Nyrops Bygning, maa man huske paa, at da den kom frem paa Papiret, blev den af en af hans redeligste og bedste Fagfæller hilset som „netop noget Tidssvarende, noget, Alle længtes efter." Nyrops unge Tegnere, der overværede Forhandlingerne, begyndte vel iøvrig at længes efter Afslutning. Da Projektet var blevet vedtaget med 28 Stemmer mod 8, skyndte de sig ud til Kunstnerens Bopæl paa 3. Sal i Bredgade Nr. 58, hvor de saluterede Mester med Champagneproppernes Knald.

60. Skiltet fra M. Nyrops Tegnestue ved Vesterbros Passage.